



Omslag: Margreet Dolman en Jeroen Brouwer in actie op de Ordevergadering 2003 in Zwolle. Foto: Albert Brunsting

836 Het **strafpiketprotocol** Rotterdam behelst mooie termijnen. Een weekje meelopen leert echter dat ze niet worden gehaald, en dat alle partijen daar hun redenen voor hebben.



842 Overheden die **voetbalclubs steunen**: het gebeurt geregeld en er wordt maar zelden tegen geprotesteerd. Maar is die steun wel in overeenstemming met het Europese mededingingsrecht?



830 en 860 De lichtere opzet van de **Ordevergadering 2003** werd dit jaar gunstig onthaald door de ruim 500 aanwezigen. Vier sprekers, drie cabaretiers en één ('warme') deken hielden het publiek bezig met hun opinies over de relatie tussen advocaat en cliënt.



In de volgende nummers

- ▶ Richtlijn rechtsbijstand
- ▶ Islamitisch echtscheidingsrecht
- ▶ Pensioen en echtscheiding
- ▶ Kroniek strafrecht
- ▶ Europees arrestatiebevel

VINDPLAATS ARREST WEGGEVALLEN

In het vorige nummer is in de bijdrage van mr. D.M. Thierry over het overleggen van producties (*Advocatenblad* 2003-18, p. 802-804) helaas de vindplaats van het besproken arrest van de Hoge Raad weggevalen. Die luidt:

HR 29 november 2002, *RvdW* 2002, 189.

ARTIKELN

- 836** Directe rechtsbijstand op het politiebureau: termijnen piketprotocol niet gehaald
Jolande uit Beijerse en Jessica van Spengen
- 842** Onrechtmatige staatssteun aan voetbalclubs
Daniël Kooij

VASTE RUBRIEKEN

826 ACTUALITEITEN

- ▶ College besluit tot proef met no cure no pay
- ▶ Nieuwe strengheid, *Joost Beversluis*
- ▶ **De Ordevergadering 2003 in Zwolle**
- ▶ Opwinding over Engelse Limiteds is misplaatst
- ▶ Strafadvocaten niet klaar voor Europa
- ▶ Procureur en rechter-plaatsvervanger zijn niet populair
- ▶ Onrust over politieke bemoeienis met Amerikaans strafrecht
- ▶ Het gebefte gajes, *Ewoud Sanders*

848 HET ETHISCH PEIL VAN

W.H.L. Jurgens
Daniela Hooghiemstra

850 HOE ZAT HET OOK ALWEER MET...

de getuigen die niet wil? (II)
Willem Heemskerk

851 REACTIES EN BRIEVEN

- ▶ Stoppen met loonbetaling bij schorsing
- ▶ De curator en uitvoerbaarheid bij voorraad

859 IKS GING WEER EENS PLEITEN

Leo van Osch

873 DISCIPLINAIRE BESLISSINGEN

VAN DE ORDE

- 860** Dekenrede 2003:
Over respect voor de cliënt en zelfrespect
Jeroen Brouwer

- 866** Absentieregeling beroepsopleiding advocatuur
- 867** Permanente opleiding
- 868** Colofon
- 869** Personalialia
- 872** Literatuur

College besluit tot proef met no cure no pay

Daags voor de jaarvergadering in Zwolle kwam het College van Afgevaardigden bijeen in Grand Hotel Wientjes. No cure no pay was het belangrijkste agendapunt, maar eerst stond het College nog een keer stil bij boekhoudverordening en beroepsopleiding. Het College moest de knoop van no cure no pay doorhakken, al was het maar omdat de buitenwereld dat verwachtte.

Om elf uur verwelkomt algemeen deken Jeroen Brouwer zeventig (van de in totaal 75) afgevaardigden. Eerst zullen zij de Boekhoudverordening en de Enquête Beroepsopleiding behandelen. De Boekhoudverordening is ook in juni besproken. De toen gemaakte opmerkingen heeft de Algemene Raad nu in de tekst verwerkt. Brouwer zegt zich bewust te zijn van de kritiek in het *Advocatenblad* door Peter Terporten. 'Maar die heeft ons geen reden gegeven de grondslag van de Boekhoudverordening ter discussie te stellen.' H. van Olden (Utrecht) legt zich erbij neer, maar niet nadat hij een opmerking heeft kunnen maken. 'De landelijke politiek heeft deregulering hoog op de agenda staan en dat zouden wij ons ook eens ter harte moeten nemen.' Hij krijgt bijval. Algemeen secretaris J. Suyver knikt, en ook Brouwer noemt de Boekhoudverordening 'een toonbeeld van regulering'. Maar die discussie is helaas een gepasseerd station.

De nieuwe portefeuillehouder Opleidingen, Ed van Liere, geeft in zijn maidenspeech een toelichting op de resultaten uit de Enquête Beroepsopleiding. 'Naast lof is er de afgelopen jaren kritiek op de beroepsopleiding geweest,' zegt hij. Dat kan ook nauwelijks anders. 'Want aan de ene kant vraagt men meer specialisatie, aan de andere kant een bredere basisopleiding.' De Beroepsopleiding is geëvalueerd op basis van een enquête onder 5500 advocaten. Gemiddeld rapportcijfer: 6,5. Van Liere ziet aanknopingspunten in de bachelor-masterontwikkelingen op de universiteiten. Zonder dat iedereen het in de gaten heeft, is de wetenschappelijke wereld ingrijpend aan het veranderen. Het oude propedeuse en doctoraalprogramma maakt plaats voor een systeem van bachelor en master. En omdat elke universiteit het weer anders aanpakt, zal de Orde wellicht toelatingsexamens moeten afnemen. 'Immers, de Orde dient de kwaliteit te kunnen garanderen van degenen die zich inschrijven als advocaat.'

Sommige afgevaardigden geloven dat de Beroeps-

opleiding te theoretisch is. 'Een ochtendje meelopen met de deurwaarder heeft meer effect dan een week met je neus in Hugenholtz Heemskerk,' zegt L. van Utenhove (Den Haag). En A. de Groot (Alkmaar) krijgt de lachers op zijn hand door zijn zorgen uit te spreken over het hoge aantal stagiaires dat niet geschikt blijkt te zijn (17 procent). 'Komen we die later weer tegen?' zegt hij.

DUIZELIG

Na de lunch in de wijnkelder, begint eindelijk de behandeling van no cure no pay. Voorstel van de Algemene Raad is een proef te starten in de letselschadepraktijk voor een periode van vijf jaar. Een krappe meerderheid van de afgevaardigden heeft in juni al ingestemd met de versoepeling van de regelgeving. Die meerderheid onderscheidde zich in aanhangers van de 'ja, mits'-variant (no cure no pay wordt onder voorwaarden toelaatbaar) en in aanhangers van de 'nee, tenzij'-variant (no cure no pay blijft verboden, tenzij er sprake is van schrijnende gevallen). Voor het gemak heeft Brouwer de aanhangers van beide varianten geteld als voorstanders van no cure no pay.

Sommige afgevaardigden hadden verwacht dat beide varianten uitgewerkt zouden worden, maar in Zwolle blijkt dat Brouwer alleen de 'ja, mits'-variant nader toelicht. Op het verzoek van de Zwolse fractie om alsnog 'nee tenzij' uit te werken, antwoordt Brouwer dat niet nodig te vinden omdat 'nee tenzij' in de praktijk niet anders zou uitpakken dan 'ja, mits'.

W. de Vries (Den Haag) is weinig enthousiast. Het Haagse uitgangspunt is namelijk 'nee, tenzij'. De Vries maakt onderscheid tussen niet willen en niet kunnen. 'Wij vinden dat cliënten die kunnen betalen, ook moeten betalen. Het ligt alleen anders voor cliënten die aannemelijk maken dat ze niet kunnen betalen.'

En zo groeit een nieuwe variant. Want om aan de bezwaren van tegenstanders tegemoet te komen, bedenkt Brouwer naast de 'ja mits' een 'ja dubbelmits' oplossing. Deze houdt in dat justitiabelen die aan de voorwaarden voor no cure no pay voldoen, bovendien aannemelijk moeten maken dat zij de rechtsbijstand niet kunnen betalen.

Letselschadeadvocaat J. Beer (Amsterdam) denkt dat dit onderscheid tussen willen en kunnen niet te maken is. 'Laten we niet in die val lopen. Als je echt wil onderscheiden tussen willen en kunnen, moet je kijken naar de omstandigheden van de cliënt en



Hotel Wientjes, Zwolle

van de zaak. Ik voorspel u dat het een illusie is dat een advocaat en een cliënt daar van tevoren zullen uitkomen.'

In de Rotterdamse fractie lopen de meningen uiteen. J. Maas begrijpt niet hoe no cure no pay de toegang tot het recht zou kunnen verbeteren. De tegenargumenten 'vrees voor Amerikaanse toestanden en voor verlies van onafhankelijkheid' daarentegen ziet hij erg goed.

R. van Moorsel (ook Rotterdam) daarentegen is niet bang dat de advocatuur door no cure no pay zijn onafhankelijkheid zal verliezen. Sterker nog, een advocaat met dezelfde belangen als de cliënt zou zelfs beter presteren. Neem de taxiwereld. 'In een taxi wil je ook dat de chauffeur dezelfde belangen heeft als zijn passagier, en zo snel mogelijk op de plaats van bestemming wil aankomen.' Van Moorsel wil zelfs nog verder gaan door de proef niet te beperken tot de letselschadepraktijk maar uit te breiden naar alle zaken waar (uitsluitend) financiële belangen spelen.

Sommige afgevaardigden worden wat duizelig van alle varianten. De pendule slaat vier keer en zoetjes-

De achterban was de volgende dag bijeen op de Ordevergadering, ook in Zwolle



Nieuwe strengheid

aan wordt het dan ook tijd de meningen te peilen. Met zijn 'dubbel mits' blijkt Brouwer een schot in de roos gedaan te hebben. Want J. Knepelhout (Rotterdam) bijvoorbeeld zegt te worden aangesproken door de extra voorwaarde, en C. Okkerse (Zwolle) vindt dat Brouwer een brug geslagen heeft naar de aanvankelijke tegenstanders. De Vries (Den Haag) pleit er nu net als Van Moorsel zelfs voor om de dubbelmits variant meteen ook maar buiten de letselschadepraktijk toe te passen.

Als om half vijf Brouwer de varianten in stemming brengt, gaan de ontwikkelingen snel. Het idee om het verbod op no cure no pay onverkort te handhaven, wordt afgewezen. Dus moeten de regels inderdaad versoepeld worden. De meerderheid van de aanwezigen wil de proef echter beperkt houden tot de letselschadepraktijk. De gewone 'ja, mits'-variant haalt het niet. Maar de 'ja dubbelmits'-variant krijgt een meerderheid.

De Afgevaardigden stemmen dus in met een proef met no cure no pay in letselschadezaken voor die letselschadecliënten die de kosten van rechtsbijstand of deskundigen niet kunnen betalen. De Algemene Raad krijgt als huiswerk het opstellen van criteria om te bepalen of iemand voldoende geld heeft.

(Jan Pieter Nepveu)

foto: Albert Brunsting



We kunnen eromheen kletsen maar natuurlijk verkeert ook de advocatuur in recessie. De kwestie is niet óf er een recessie is, maar wat we ermee doen. En wat moeten we doen? Duiken, compassievol elkaars handje vasthouden en wachten op betere tijden? Wis en zeker niet. In de moderne economische theorie biedt een teruggang juist dé gelegenheid voor ingrijpen waar dat eerder zelfs niet werd overwogen vanwege de vernietigende sociale gevolgen.

Onze regering gaat voor in de strijd. Werkloosheid en slinkende inkomsten trekken sporen door Nederland. Genereus openen van de vleespotten met subsidie en bijstand kan de nood der nooddriftigen lenigen en het consumptiefestijn van de rest lekker gaande houden. En gaan ze open? Niet onder Balkenende II. Meedogenloos worden steun en hulp gesaneerd en geschrapt. En de ontzetting bij de nooddriftigen en de consumptie-feestgangers lijkt de appetijt tot schrappen en saneren alleen maar te wetten, zoals op klassieke slagvelden het gereutel van de stervenden geen medelijden wekte, maar de moordlust verhoogde en...

Sorry, moet even slikken ... Waar was ik gebleven? O ja, het grote saneren.

Judith Mair

foto: Chris van Keulen

Wat kan nu een eerste doelwit zijn binnen de balie voor een operatie gericht tegen allerhande vanzelfsprekendheden en 'verkregen rechten' en dan natuurlijk speciaal gericht tegen kwetsbaren en dan nog weer speciaal op het moment van hun grootste kwetsbaarheid? Met Judith Mair (zie de foto) zeg ik: de relaxte bedrijfscultuur. Maar nog meer zeg ik: aanpakken die uitwassen, met hulp van Judith Mair zelf!

Er is in veel kantoren genoeg Jan Salie, insubordinatie en verlamme 'gezelligheid' aan te wijzen om Judiths ideeën als consultant – kort gezegd: nieuwe strengheid – op los te laten. Effectiever lijkt het mij om

Judith zelf eens op een paar heel grote en heel gezellige kantoren los te laten en haar de vrije hand te geven.

Vol van herinneringen als ik nu eenmaal ben, denk ik onwillekeurig maar onontkoombaar aan Hanneke van Son die bij Nauta destijds de 'opleiding coördineerde' zoals dat heette. En die in een lang vervlogen optreden van het Amsterdamse Jonge-Balie cabaret als 'juffrouw Van Zoen' werd gevreesd en aanbeden door – als ik mij niet vergis – Quaedvlieg, of althans een andere onverstaanbaar pratende zuiderling (die kort daarna bij Nauta vertrok, en die zo fel realistisch de aan straf verslaafde ondergeschikte vertolkte dat het niet anders kan of er heeft zich iets 'afgespeeld' tijdens een moment van heftige coördinatie).

Wie Judith Mair ongenaakbaar gelaarsd op de bank ziet staan, weet dat ze waarschijnlijk al gespoord is of in elk geval kan worden en, eenmaal binnen de poort, met een keuze van ustensielen uit de hoek der paardendressuur, binnen een paar dagen die vermaledijde gezelligheid heeft uitgebannen en de hiërarchie hersteld, waarna het desbetreffende advocatenkantoor alleen nog maar 'relaxed' is, in de zin van clubs waar je kunt relaxen.

Sorry, ik moet weer even slikken.



Verplicht procuraat en rechter-plaatsvervanger niet populair

door Michel Knappen

Minister Donner houdt er rekening mee dat het verplicht procuraat wordt afgeschaft. Dat zei hij tijdens een congres dat maandag 6 oktober werd gehouden ter ere van het tachtigjarig bestaan van de Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak. Op dat congres bleek ook dat rechters niet zo van rechter-plaatsvervangers houden, en al helemaal niet wanneer het advocaten zijn.

Uit een enquête, uitgezet door de NVvR en het weekblad *Vrij Nederland*, uitte de meerderheid van de rechters kritiek op het fenomeen

rechter-plaatsvervanger. Is die plaatsvervanger een advocaat, dan heeft 61 procent daar moeite mee. De advocaat scoort daarmee vergeleken met andere plaatsvervangers het slechtst. Wetenschappers als plaatsvervangers worden door 'vaste' rechters meer gewaardeerd.

Het onderwerp zal tijdens de vergadering van rechtbankpresidenten en de Raad voor de Rechtspraak op 6 en 7 november worden behandeld. Tijdens deze vergadering komt ook de Leidraad Onpartijdigheid aan de orde.

Minister Donner, een van de sprekers tijdens het NVvR-congres, achtte een herbezin-

ning van een adequate geschilbeslechting gewenst, om te voorkomen dat 'we vastlopen in een steeds dichter net van regels en procedures'. Donner: 'Zo kan het griffierechtenstelsel worden vereenvoudigd, kan het verplicht procuraat afgeschaft, de absolute competentiegrens van kantongerechten verhoogd en de tuchtrechtspraak op andere wijze ingericht'. Op deze ideeën gaf hij verder geen toelichting. Samen met de Raad voor de Rechtspraak komt Donner in de eerste helft van 2004 met een plan van aanpak.

Opwinding over arrest Engelse Limiteds misplaatst

door George van Daal

Op 30 september 2003 verklaarde het HvJ EG verklaarde in een arrest gewezen tussen de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Amsterdam en Inspire Art Limited voor recht dat een aantal bepalingen van de Nederlandse Wet op de formeel buitenlandse vennootschappen strijdt met de Elfde Richtlijn van de Raad van 21 december 1989, respectievelijk art. 43 EG en 48 EG. Over dit arrest zijn in persberichten, kranten en via internet nogal opgewonden berichten verspreid. Hoewel met het arrest de deur naar misbruik van Engelse Limiteds weer wat is geopend, is enige nuancering op zijn plaats. In die persberichten, door diverse kranten overgenomen, en op de website van een van de Nederlandse aanbieders van Limiteds, wordt gesteld dat de Limited nu officieel gelijk is gesteld aan een Neder-

landse besloten vennootschap, en dat de Wet FBV nu zelfs zou moeten worden afgeschaft. Dat klopt niet. De zaak ging oorspronkelijk alleen om art. 2 Wet FBV, over de inschrijvingsvereisten als FBV. Kantonrechter en het Hof hebben echter, ondanks protesten van een opvallende hoeveelheid staten die schriftelijke opmerkingen hebben ingediend, de zaak uitgebreid naar een toetsing van ook de art. 3, 4 en 5 Wet FBV. De zaak had een sterk academisch karakter want belangrijke verplichtingen van de Wet FBV gólden al niet voor Limiteds. Het Hof lijkt de Wet FBV deels niet goed te hebben gelezen. In elk geval hoeft de Wet FBV niet te worden afgeschaft want die is met een paar kleine aanpassingen in lijn te brengen met het arrest. Ten slotte blijven belangrijke aansprakelijkheidsbepalingen van Nederlands vennootschapsrecht en onrechtmatige daad van toe-

passing op de bestuurders en leidinggevendenden van alle FBV's, ook die van Limiteds.

De inschrijvings-, depot- en bekendmakingsverplichtingen rond voornamelijk de hoedanigheid van FBV en de kapitaalsvereisten zijn gesneuveld voor FBV's uit de EU. Daarmee is misbruik van bijvoorbeeld Limiteds iets gemakkelijker geworden. Bestuurders en leidinggevendenden van dergelijke FBV's dienen zich echter bij misbruik te realiseren dat dat allicht tot een Nederlands faillissement van de FBV leidt, en dat zij dan het lid op de neus kunnen krijgen van het Nederlandse onrechtmatige daadsrecht én de bestuurdersaansprakelijkheid na faillissement (art. 2:138 BW).

(Van dezelfde auteur zal een ontnuchterende analyse van het arrest verschijnen in *Advocatenblad* 2003-20, van 31 oktober a.s.)



DE ADVOCAAT

Ter introductie van het achtste stripboek *De Rechter*, dat eind september verscheen, tekent Jesse van Muylwijck nu voor de vierde en laatste keer een strip voor het *Advocatenblad*.

Ewoud Sanders

Wat is het imago van de advocaat in de Nederlandse taal? In wat we tot nu toe in deze rubriek hebben gezien, komt hij er niet best af. De *advocatenstreek* en het *advocaatje* passeerden de revue, evenals literaire citaten in de Grote Van Dale – Bordewijk: ‘Naar je toe rekenen kan je nog niet. En toch wil je advocaat worden?’ – en voorbeeldzinnen die redacteurs van woordenboeken zelf maken. Nog een voorbeeld uit die laatste categorie, andermaal uit de Grote Van Dale en te vinden bij *uit kunnen* in de betekenis ‘genoeg zijn, voldoende opleveren’: ‘De haring bracht 7000 gulden op, maar dat kon niet uit: we kregen een boete van 4000 gulden en voor de advocaat waren we 3500 gulden kwijt.’

Tja, wederom een bevestiging van het beeld dat we tot nu toe kregen, dat van de advocaat als iemand die er niet voor terugdeinst om recht te praten wat krom is, en dat tegen een vorstelijk uurloon. Op geld belust, hoogopgeleid maar met lage ethische normen – mijn indruk is dat de advocaat een imago probleem heeft, althans waar het gaat om de sporen die deze beroepsgroep in de Nederlandse taal heeft achtergelaten.

Er is nog een deelgebied van het Nederlands dat tot nu buiten beschouwing is gelaten, namelijk het Bargoens. Zoals bekend is het Bargoens de geheimtaal van dieven, landlopers, prostituees en rondtrekkende handelaars. Of beter: het wás de taal van deze groep, want je kunt zeggen dat het

Bargoens als sociolect – als taal van een bepaalde sociale groep – is uitgestorven. Nederland kent geen echt proletariaat, geen echte onderklasse meer, en juist in die kringen werd die taal volop gesproken. Maar echt morsdoed is het Bargoens nu ook weer niet, want elementen uit deze taal zijn doorgedrongen in onze standaardtaal. Zoals iedereen weet zijn wij de afgelopen decennia een stuk informeler gaan praten en schrijven, een ontwikkeling die is ingezet in de jaren zestig, toen allerlei normen en waarden op de schop gingen, ook met betrekking tot onze taal. Het gevolg is dat wij woorden en uitdrukkingen die veertig jaar geleden nog als Bargoens en/of ‘vulgair’ werden beschouwd – zoals *heibel*, *hoteldebotel*, *hotemetoot*, *hufter*, *jennen* en *kat in 't bakkie* – nu op het Journaal kunnen horen zonder dat iemand daarvan opveert.

Maar goed, hoe komt de advocaat er nu af in de dieventaal? En: is dat beeld anders of scherper dan in de gewone standaardtaal? Je kunt je immers voorstellen dat dieven, landlopers en prostituees nou niet echt grote vrienden waren van politie en justitie. Anderzijds hebben zij altijd advocaten nodig gehad om hun rechten te behartigen, en dat kan niet alleen negatief hebben uitgekapt. Maar nee, wie de Bargoense woordverzamelingen op dit punt bekijkt, ziet dat ‘het gebefte gajes’, zoals men toen zei, er ook in deze kringen niet best afkomt. *(Wordt vervolgd)*

Het gebefte gajes

Strafadvocaten niet klaar voor Europa

Terwijl het Europees arrestatiebevel komend jaar wordt ingevoerd, is de rechtspositie van de verdachte in de diverse lidstaten zeer uiteenlopend geregeld. Strafpleiters zullen steeds vaker de grens over moeten, maar hoe ze om moeten gaan met de grote verschillen in bijvoorbeeld de regeling van de rechtsbijstand en de omgang met getuigen? De Europese commissie kwam nog

niet verder dan een discussiestuk.

Misschien kan de commissie de tekst doornemen van de oratie die prof. mr. T.N.B.M. Spronken, bijzonder hoogleraar ‘verdediging in strafzaken’, morgenmiddag (10 oktober, 16.30 uur) aan de Maastrichtse universiteit zal houden. Onder de titel ‘A place of greater safety’ brengt ze de problemen van de grensoverschrijding in kaart.

En omdat ze er niet van uitgaat dat de Europese samenwerking is tegen te houden, vertelt ze erbij wat de advocaten en hun organisaties aan die problemen zouden kunnen doen. Ze denkt aan een Europees statuut voor de strafrechtadvocaat.

In *Advocatenblad* 2003-20 van 31 oktober aanstaande een bespreking van deze oratie.

VERZON EN WON

OEFENEN VOOR PRINSJESDAG

De foto van de oefening van het Cavalerie Ere-Escorte, kort voor Prinsjesdag op het Noorderstrand te Scheveningen (foto: ANP/Robin Utrecht), kwam ons op heel wat minder kritiek te staan dan de Verzin-en-win foto van de verdachte van zedendelicten in nr. 2003-16. Maar er kwamen ook evenredig minder fotobijschriften binnen, niettemin genoeg om de uitreiking van de trofee doorgang te laten vinden.

Eervolle vermeldingen:

Paardenritje Wisse Smit en Bruinsma verstoord door Oranjeaanhangers *(Arnout Louter, Enschede)*

KLM, Une fois chevalier de l'azur maintenant chevalier de la triste figure *(L. van Heijningen, Den Haag)*

En de boekenbon is voor:

Rookverbod paardenraces nog onderwerp van debat

(Jurry Teunissen, Levenbach-Schiphol)





Ordevergadering 2003 in Zwolle

Leo van Osch
redactielid

Plaats van handeling dit jaar is de Buitensociëteit in Zwolle, een buitenhuis uit 1877 dat in de hongerwinter van '44-'45 nog diende als verblijfplaats voor Rotterdamse dwangarbeiders. Veel honger zal er deze middag niet worden geleden want de deelnemers worden meteen na ontvangst vergast op een uitgebreid lunchbuffet. Eenmaal in de zaal klinkt keihard het aftikken van een wekker, waarna *up tempo* harde muziek ten gehore wordt gebracht en Margreet Dolman het toneel opkomt. En meteen daarna komt ze

De Ordevergadering begon dit keer wat later, met een lunch, en de traditionele dekenrede werd aan het eind uitgesproken. De lichtere opzet, met vier sprekers en een batterij cabaretiers, maakte het thema – de relatie tussen advocaat en cliënt – goed verteerbaar. Dagvoorzitter Margreet Dolman vertaalde *no cure no pay* tussen de bedrijven door met 'We hebben gewonnen, tut tut, ik ben rijk en u bent weer blut'.

nog tweede keer op, want de zaal gaf naar haar gevoelen veel te weinig respons. Margreet Dolman (Paul Haenen) is aangezocht als spreekstalmeester, een perfecte keuze. Onder het motto 'Door wie kunt u als advocaat niet allemaal gebeld worden?' neemt ze met haar minicamera de kranten van de dag door. Ze weet de actualiteit te verbinden met een verzoek de mobieltjes uit te zetten, door met haar kopstem te krassen: 'U mag ze best laten aanstaan, maar dan wil ik weten met wie u belt, dat *zou* mevrouw

Wisse Smit kunnen zijn'. Ze typeert deken Jeroen Brouwer met 'warme deken' en introduceert even later ook waarnemend deken Pim van Duren.

AFMARCHEREN

De vier sprekers worden telkens ingeleid door een columnist; als eerste betreedt de Rotterdamse schrijfster Carrie van Bruggen het podium. Ze brengt de vrouw naast mij tot verschrikte giljetjes met een oratie die stijf staat van grappen

‘Ik schrijf bewust zo onduidelijk, anders gaat de cliënt meedenken’

uit de oude doos en van woorden als ‘beflap’, ‘neuken’ en ‘tering’, die hier wat uit die toon vallen. Als ijveraarster voor verbetering van het lot van de vrouwen aan de Rotterdamse Keileweg slaat ze aan het eind een andere toon aan en concludeert ze: ‘Wel goed dat er advocaten zijn’.

Klaske de Jonge, directeur van de Consumentenbond, somt vervolgens de mogelijkheden op die het daags tevoren als proef toegestane *no cure no pay* bij collectieve consumentenacties (Legio Lease, keukenboeren) zou kunnen bieden. Ze pleit voorts, al valt niet goed in te zien wat de Orde daarin zou kunnen betekenen, voor een toezicht- houder in consumentenzaken die waakt over de totstandkoming van correcte consumentenwetgeving.

Margreet Dolman heeft achter de coulissen gebroed op een Nederlandse vertaling van *no cure no pay*. Ze stelt ‘Niet halen, niet betalen’ voor, en: ‘We hebben gewonnen, tut tut, ik ben rijk en u bent weer blut’. Ze verhaalt als ‘hoofdredacteur, directeur en enig werknemer’ van het tijdschrift *Mens & Gevoelens* over haar ervaringen met de advocatuur. Die lopen erop uit dat je het best een erotische relatie kunt aangaan met de advocaat van de wederpartij. Daarna kondigt ze met gillende overslaande stem mr. Eijsbouts aan, hoofd van 120 bedrijfsjuristen van AkzoNobel.

Eijsbouts houdt de aanwezigen een glasheldere spiegel voor. Te vaak heeft hij lange epistels gezien met aan het eind de opwekkende conclusie dat de strategie van de cliënt in strijd komt met allerhande wettelijke bepalingen. ‘Denk in termen van oplossingen’, stelt hij. Daarvoor is nodig dat de advocaat zijn cliënt goed kent en weet wat hem drijft. Dus communiceer goed, overdrijf niet en reken een passend tarief. Wie overigens bij de chemiereus Akzo aan durft te komen met een ‘uurtje-factuurtje verhaal’ kan meteen afmarcheren.

GEEN FREE FIGHTERS

Bart Chabot, de tweede Rotterdammer van de middag, hekelt ons taalgebruik met citaten uit zijn pil over het leven van Herman Brood. Maar hij rukt het eerste citaat uit een aan Brood uitgereikte dagvaarding, terwijl dat taalkundige monstrem nog steeds niet door advocaten wordt gemaakt, en het tweede betreft de nota die zijn vriend Jules Deelder van een confrère ontving die ‘zijn muil niet open heeft gedaan tijdens de zitting!’ Die tarifiering was door Brood aangemerkt als ‘zwijggeld’. Chabot riposteert: ‘Wees blij man, hoe hoog zou die rekening anders wel niet zijn geweest?’. Toen de advocaat tegen de rockster had gezegd dat deze ‘recidiveerde’, kreeg hij toegevoegd:

‘Lul toch eens gewóón man!’ En dat is ook Chabots boodschap aan de zaal: ‘Orde, schenkt klare taal’.

Bodemprocedure – Chabot: ‘bodemloze procedure?’

De columnist kondigt zijn vriend Maurits Barendrecht aan met de melding dat deze zal spreken over advocaten als de Mike Tysons versus de bruggenbouwers. Barendrecht, zelf ex-advocaat, lijkt een hekel te hebben gekregen aan zijn oude stiel. Hij betreurt dat het langdurige geschil over de levering van duizend computers tussen Philips en Dunnet zoveel tijd en geld heeft gekost; zouden Barendrecht en zijn toenmalige opponent geen *free fighters* zijn geweest maar bruggenbouwers, dan zouden de twee bedrijven wellicht nu nog zaken met elkaar hebben gedaan. Een advocaat moet niet optreden als ‘strijder tegen de elementen’. Een beeld alsof de cliënt tegenover de boze buitenwereld zou staan, bestaande uit



partijdige rechter en doortrapte advocaat van wederpartij, versterkt slechts de proceslust. Hard op inhoud, zacht op proces, is het motto. De toegang tot het recht loopt niet over het pad van verzoekschrift, beslag, dagvaarding en vonnis. Waar dat pad dan wel loopt, bijvoorbeeld in het strafrecht, is uw verslaggever niet geheel duidelijk geworden.

Overigens acht Barendrecht net als Eijsbouts het uurtarief niet meer van deze tijd: *value added billing*, heet het tegenwoordig.

Oud Deken Spigt heeft helaas veel van zijn welbespraaktheid thuisgelaten en weet niet te boeien en datzelfde geldt voor de vierde en laatste spreker, mevrouw Reiling van de Raad voor de Rechtspraak. De tips die zij als rechter de verzamelde advocatuur voorhoudt zijn niet verrassend: leef u in in de positie van de wederpartij, anticipeer op verlies, maak een plan, houd u aan de tijd en stel de behandeling van de feiten voorop. Het gemor van achter uit de zaal neemt gedu-



rende de voordracht hoorbaar toe, vooral als de spreker meldt dat na gemiddeld twintig minuten de toehoorder bij een lezing afhaakt. Dat gemiddelde heeft ze zelf, zo valt te vrezen, niet gehaald.

CONFLICTVERGROTING

Tijdens de lunch aan het begin van de bijeenkomst zijn onder anderen Bart Chabot en Carrie van Bruggen met cameraploeg de foyer ingegaan. Ze leggen als cliënten ter plekke een probleem voor aan de aanwezige raadslieden. De gefilmde reacties leveren de nodige hilariteit op in de zaal. De vraag van Chabot of een door hem bedacht televisieformat zonder zijn toestemming door BNN mag worden uitgezonden, is dermate specialistisch dat de meesten zich daar niet aan branden. Een van de ondervraagden heeft de klok nog horen luiden en weet nog art. 10 Auteurswet te noemen, maar verwijst bij doorvragen heel verstandig naar een 'professioneel auteursrechtdeskundige'. Verder is het, ter bevestiging van Barendrechts gelijk, grotendeels conflictvergroting wat wordt geadviseerd: kort geding, schadevergoeding, bodemprocedure (Chabot: 'bodemloze procedure?'). Als een brief vol juridisch koeterwaals en potjeslatijn aan een jonge advocaat wordt voorgelegd, met de vraag

wat in 's hemelsnaam 'Ex aequo et bono' betekent, antwoordt hij als heus lid van onze beroepsgroep 'dat hij de uitdrukking zelf niet gebruikt'. Tien tegen één dat hij zelf niet weet wat het betekent. Een andere advocaat bestaat het om te zeggen dat hij bewust zo onduidelijk schrijft, anders gaat de cliënt meedenken.

In de zaal zelf neemt Margreet Dolman tussen de filmfragmenten door interviews af met willekeurige confrères, die bij het zien van de camera verstijven. 'U bent niet vaak op de televisie te zien hè?', vraagt Dolman een advocaat die haar onschuldige vragen beantwoordt als werd hij door de FIOD aan een kruisverhoor onderworpen.

HET DROGE

Deken Jeroen Brouwer ten slotte is vriendelijk, serieus, wars van effectbejag en weet de juiste toon te treffen. Wie zijn dekencommentaren voorin dit blad leest, zal het inmiddels zijn opgevallen dat hij de metafoer als stijlmiddel niet schuwt. Niet zelden is het een technisch-wetenschappelijk onderwerp dat hem inspireert. Enfin, u kunt op de ordepagina's verderop in dit blad zelf nalezen hoe hij het publiek meevoert naar een aquarium waarin wij als advocaten rondzwemmen, bekeken door de buitenwereld.

Zijn verhaal, met zelfrespect en respect voor de cliënt als sleutelbegrippen, houdt de aandacht vast en dat is bij deze omvang, denk aan de negentien minuten van mevrouw Reiling, een niet te onderschatten klus.

'Ik ga nu zwemmen', teken ik op uit zijn mond – tijd voor uw verslaggever om na een zeer geslaagde middag het droge op te zoeken. ●

Dolman interviewt de zaal



BUITENLAND

Onrust over politieke bemoeienis met Amerikaans strafrecht



De Amerikaanse US Attorney-General John Ashcroft spreekt op een conferentie over terrorisme, in Davos, Zwitserland, januari 2003.
Foto: EPA PHOTO KEYSTONE/Eddy Risch

door Peter Vermij

Tot schrik van Amerikaanse rechters en aanklagers worden hun handen steeds nauwer gebonden. Straffen moeten homogener, vinden politici – en dus zwaarder.

Het is maar hoogst zelden dat Amerikaanse opperrechters rechtstreeks het woord richten tot hun politici. De scheiding der machten is ook in de Verenigde Staten een groot goed. Maar in augustus, tijdens de jaarvergadering van de *American Bar Association* in San Francisco, liet de doorgaans gematigde opperrechter Anthony Kennedy zich plotseling onverbloemd uit.

Regelmatig onderbroken door luid applaus van de duizenden congresbezoekers, sprak Kennedy in zijn toespraak klare taal. 'Ik hoop dat u tegen het Congres zult zeggen: "Alstublieft, senatoren en afgevaardigden, neem rechters hun bewegingsvrijheid niet af. Alstublieft, schaf minimumstraffen af."'

Kennedy's ongewone oproep was maar één signaal dat in justitiële kring het verzet tegen de bemoeienissen van politici groeit. Niet alleen rechters krijgen ermee te maken: ook aanklagers beginnen de adem van hun hoogste baas steeds heter in de nek te voelen.

De golf van politieke inmenging in het strafrecht begon afgelopen april, toen het Congres besloot het federale rechters moeilijker te maken lagere straffen uit te spreken dan de bestaande centrale 'bestraffingsrichtlijnen' voorschrijven. (Federale rechters oordelen over de circa zes procent van Amerikaanse zaken die buiten de jurisdictie van Staten vallen, bijvoorbeeld omdat een misdadig zich uitspreidde over een groot gebied of omdat de aanklacht stoelt op een federale wet.)

Met hun besluit gingen de wetgevers lijnrecht in tegen de waarschuwingen van 's lands allerhoogste rechter, William Rehnquist, volgens wie de wet 'de mogelijkheid van rechters om rechtvaardig en verantwoord te straffen ernstig zou schaden'. Maar de minister van Justitie, John Ashcroft, toonde zich juist zeer tevreden. 'Te veel misdadigers,' verklaarde de minister, 'lopen vrij op straat



Libanese advocaat vrij



De Libanese advocaat Muhamed Mugraby is 29 augustus jongstleden vrijgelaten uit een gevangenis in Roumieh, een buitenwijk van de Libanese hoofdstad Beiroet. In een brief aan de Amerikaanse mensenrechtenorganisatie *Lawyers Committee for Human Rights* vertelt Mugraby zijn ervaringen. Hij was niet op de hoogte van de reden van zijn detentie, noch van het verdere verloop van de rechtszaak tegen hem. Zijn vrouw en kinderen mochten hem alleen bezoeken met schriftelijke toestemming. De bezoeken waren steeds van zeer korte duur en vonden plaats onder het toezien oog en oor van bewakers. Hetzelfde gold voor de bezoeken van Mugraby's raadsman. Het werd hem niet toegestaan kranten te lezen of drukwerk te ontvangen dat met zijn zaak verband hield. Ook werd hem niet toegestaan aan zijn verdediging mee te werken.

Volgens Mugraby ligt de belangrijkste reden voor zijn arrestatie en gevangenschap in het gegeven dat hij in de uitoefening van zijn advocatenpraktijk mensen de vaardigheid bijbracht zelfstandig voor hun rechten op te komen. Volgens Mugraby is met de beschuldigingen tegen hem ('onbevoegd uitoefenen van het advocatenberoep') dan ook vooral het verhinderen van dit werk beoogd.

Mugraby zat sinds 8 augustus jongstleden vast. Mensenrechtenorganisaties verdachten de Libanese autoriteiten ervan Mugraby de mond te willen snoeren. De advocaat heeft zich regelmatig kritisch uitgelaten omtrent de mensenrechtensituatie in Libanon. Hij heeft zich vooral ingezet in de strijd tegen corruptie onder leden van de rechterlijke macht en tegen het gebrek aan strafrechtelijke vervolging voor mensenrechtenschenders in het land. Zie voor meer informatie over de arrestatie en hechtenis van Muhamed Mugraby de *Advocatenbladen* 16 en 17 van dit jaar.

Voor meer informatie over de Stichting *Advocaten voor Advocaten* kunt u contact opnemen met de secretaris mr. Mirjam Siesling, p/a Janskerkhof 16, 3512 BM Utrecht, tel.: 030-2537121, fax: 030-2537028, M.Siesling@law.uu.nl.



>

doordat rechters wegen vinden om onder bestraffingsrichtlijnen uit te komen.'

Deze zomer voegde Ashcroft de daad bij het woord. Zijn legertje van federale aanklagers kreeg opdracht elk vonnis lager dan de richtlijnen direct te melden, zodat het ministerie zelf beroep kan aantekenen. Tegelijk gaven de rechters hun verzet niet op: een paar weken geleden steunde de *Judicial Conference*, waarin alle federale rechters vertegenwoordigd zijn, unaniem een oproep aan het Congres haar wet weer in te trekken.

Als aanklagers hoopten gevrijwaard te blijven van zulke bemoeienis, hadden ze het mis. Deze zomer kregen ze al opdracht zich te melden wanneer ze ervan willen afzien in een zaak de doodstraf te eisen. (Het ministerie wil het alsnog zelf kunnen doen.) En onlangs werd duidelijk dat het daar niet bij blijft. 'Net als rechters hebben aanklagers in het hele land de plicht om eerlijk, uniform en *tough* te zijn', zei minister Ashcroft eind september. '[Dus] moeten aanklagers verdachten vervolgen voor de ernstigste vergrijpen die ze kunnen bewijzen.'

Dezelfde dag nog vonden aanklagers een brief in hun postvak met nieuwe, strakke vervolgingsrichtlijnen. Bekentenissen uitlokken door een lagere eis aan te bieden is voortaan taboe. Slechts in enkele speciale gevallen houdt een aanklager of zijn assistent de vrijheid een *plea bargain* aan te gaan: wanneer een verdachte bereid is mee te werken aan een lopend onderzoek; wanneer het zwaarste vergrijp niet te bewijzen is; wanneer een zwaarder vergrijp geen hogere straf oplevert of wanneer het vergrijp valt onder specifieke snelrechtprogramma's.

Of de soep echt zo heet wordt gegeten, moet worden afgewacht, want menig rechtbank zal vastlopen als de richtlijn wordt nagevolgd. Minder dan vier procent van alle federale aanklachten komt nu voor de rechter, de rest wordt geschikt voor een lager vergrijp of geseponeerd. Een kleine verschuiving in dat patroon zou al grote gevolgen hebben voor het strafrechtstelsel.

Voor rechters als Kennedy is een groeiende werkdruk echter niet de belangrijkste reden om zich in steeds duidelijker bewoordingen tegen de politieke bemoeienis te keren. Want ook al komt die bemoeienis in theorie voort uit de terechte wens justitiële willekeur tegen te gaan, de bijwerkingen zijn volgens hem ernstiger dan de kwaal.

'Richtlijnen zijn nodig, want toen ze er niet waren, hadden we te grote verschillen', erkende de opperrechter tegen de leden van de *American Bar Association*. 'Maar rigide richtlijnen, gecombineerd met de angst *soft on crime* te zijn, leiden alleen maar tot steeds hogere straffen.' Soms, zei Kennedy, moet hij als opperrechter torenhoge straffen handhaven. 'Maar onthoudt, alstublieft, dat het feit dat ons Hof iets toelaatbaar acht, niet automatisch betekent dat we het ook wijs vinden.'

ORDEMEDEDELINGEN

Absentieregeling Beroepsopleiding advocatuur

Stagiaires die in beroep gaan bij het Curatorium tegen uitsluiting van examens wegens te hoge absentie, maken vrijwel geen kans. Dat blijkt uit een jurisprudentieoverzicht van het Curatorium over de jaren 1991 tot en met

2002. Van de achttien zaken die het brachten tot een behandeling bij het Curatorium, was er geen een succesvol. *Het overzicht is opgenomen in de rubriek Van de Orde op pagina 866 van dit nummer.*

Foto: Joop van Reeken Studio, Rijswijk



Sluitstuk Senaat

Natuurlijk: het politieke primaat ligt bij de Tweede Kamer. Maar na de hobbels van de behandeling door de Eerste Kamer moet de advocaat met het product aan de slag. Maandelijks reflecties op de *Chambre de réflexion*.

Op dinsdag 2 september was het eindelijk zo ver: na een langdurig zomerreces ging de Eerste Kamer weer van start met haar werkzaamheden. De eerste plenaire behandeling na het reces betrof de **Eerste wijziging van de Comptabiliteitswet 2001 (28.035)**. Deze wijziging stelt nadere eisen aan het beheer van publieke middelen door rechtspersonen met een wettelijke taak. RWT's zijn rechtspersonen die vaak, veelal bij of krachtens de wet, de uitoefening van bepaalde publieke taken krijgen toegewezen. Deze rechtspersonen maken geen deel uit van de Staat. Dit voorstel is bedoeld om te voorkomen dat met publieke middelen ongewenste risico's worden gelopen.

De vaste commissie voor Justitie had meteen weer haar handen vol aan het voorbereidend onderzoek in de wetsvoorstellen betreffende de **Wederzijdse rechtshulp in strafzaken tussen de Lid-Staten en de Europese Unie (28.350, 28.351 en 28.352)**.

Op 9 september was er geen openbare vergadering. Dinsdag 16 september, de derde dinsdag in september, stond uiteraard Prinsjesdag met een verenigde vergadering van de beide kamers in de Ridderzaal op het programma.

Op 30 september zullen zesenvestig wetsvoorstellen (!) – hoofdzakelijk begrotingsstaten van de verschillende ministeries over 2002 en jaarverslagen – worden behandeld. Ook zullen naar verwachting in de plenaire vergadering een aantal hamerstukken worden afgedaan, waaronder de **Wijziging arbeidsvoorwaarden rechterlijke ambtenaren (28.722)** en de **Omzetbelastingregeling voor e-commerce (28.887)**.

De vaste commissie voor Justitie heeft weer een waslijst aan onderwerpen om zich mee bezig te houden, zoals de voorbereidende onderzoeken met betrekking tot de **Wijziging van de Algemene wet bestuursrecht en enige andere wetten in verband met de mogelijkheid om de bezwaarschriftenprocedure met wederzijds goedvinden buiten beschouwing te laten (rechtstreeks beroep) (27.563)** en de **Wijziging van de Algemene wet Bestuursrecht, de wet tarieven in burgerlijke zaken en enkele andere wetten ter verhoging van de opbrengst van de griffierechten (28.740)**. U weet wel: dat voorstel waardoor de griffierechten (als de Eerste Kamer tenminste akkoord gaat) met bijna 22% omhoog gaan in één jaar tijd!

Het wetsvoorstel **Rechtstreeks beroep (27.563)** wijzigt de Algemene wet bestuursrecht (Awb) zodanig dat de bezwaarschriftprocedure wordt overgeslagen, mits alle partijen daarmee instemmen. Hierdoor wordt rechtstreeks beroep bij de administratieve rechter mogelijk. Met dit voorstel wordt bijgedragen aan de vereenvoudiging en verkorting van procedures. Het rechtstreeks beroep kan met name aantrekkelijk zijn voor zaken waarin partijen voorafgaand aan het besluit zo uitvoerig van gedachten hebben gewisseld dat een heroverweging van het besluit weinig of niets kan toevoegen.

Om oneigenlijk gebruik tegen te gaan is een terugverwijzing naar de bezwaarprocedure mogelijk. Het voorstel werd ingediend op 18 december 2000 en op 19 juni 2003 zonder beraadslaging en zonder stemming door de Tweede Kamer aangenomen. Dit betekent dat het vanaf het moment van indiening tot aanvaarding door de Eerste Kamer toch wel zo'n drie jaar onderweg is geweest.

Verder bepaalt de Vaste Commissie voor Justitie de procedure en nadere procedure inzake de **Aanpassing van de structuurregeling (28.179)** en de **Verhoging strafmaat structurele discriminatie (27.792)**. Voorts gaan de commissieleden een datum prikken om een bezoek te brengen aan de Hoge Raad. Omdat er veel nieuwe leden in de commissie zitten, zullen er de komende periode sowieso veel werkbezoeken worden afgelegd. Ook het bestuur van de Orde heeft een verzoek tot een kennismakingsbezoek ingediend. Dus wederom: wordt vervolgd.

Anne-Marika van Arkel

Coördinator Public Affairs en Wetgevingsadvisering

ONAFHANKELIJKE GESPECIALISEERDE BOARDROOM CONSULTANCY EN ONDERSTEUNING ADVOCATUUR

Ondersteuning advocatuur bij geschillen ter zake van:
fusies en overnames; jaarrekeningen, accountantscontrole en
accountantsverklaringen; belangenverstrengelingen;
waarderingsvraagstukken en schadebepaling

Optreden als deskundige in procedures

Second opinions, arbitrage en bijzondere onderzoeken

Advisering beheersingsvraagstukken en administratieve
automatisering,
bedrijfseconomische en accountancy vraagstukken

Drs. R.H. Veenstra RA
" DE ACCOUNTANT BEOORDEELD"
Kluwer bedrijfswetenschappen, ISBN 90-267-1932-9

VEENSTRA
ACCOUNTANCY-CONSULTANTS

Galerij 3, 1411 LH NAARDEN
tel.: 035-6943060 fax: 035-6951632

www.veenstraaccountancy.nl

Directe rechtsbijstand op het politiebureau

Jolande uit Beijerse en
Jessica van Spengen

universitair docent straf(proces)recht
respectievelijk wetenschappelijk docent
straf(proces)recht aan de Erasmus Universiteit
Rotterdam

De termijnen van het strafpiketprotocol Rotterdam worden vaak niet gehaald, zeggen wetenschappers die een week alle zaken observeerden. Bij de rechtsbijstand op het politiebureau ontstaat de vertraging door de slechte communicatie tussen piketcentrale, politie en piketadvocaten. In bijna de helft van de zaken bezocht de advocaat de verdachte niet binnen vier uur. De piketcentrale klaagt dat dienstdoende piketadvocaten zich zeker na werktijd en in het weekend niet altijd van 9 tot 21 uur beschikbaar houden. Advocaten ergeren zich eraan dat de politie hen niet informeert over de oorzaak van de wachttijden. De onderzoekers rekenen op vooruitgang als er tussen de betrokken partijen direct (telefoon)contact mogelijk wordt en als de piketvoorzieningen gaan werken vanaf de aanhouding.



Politiecel in Delft

Foto: ANP / Roger Dohmen

In 2002 is in verschillende arrondissementen van het ressort Den Haag¹ een 'protocol rechtsbijstand strafpiket' opgesteld, waarin de politie, het parket, de rechtbank, de Orde van Advocaten en de Raad voor Rechtsbijstand afspraken hebben vastgelegd voor een beter functioneren van de rechtsbijstand in het kader van het strafpiket. In oktober 2002 heeft de Erasmus Universiteit Rotterdam in opdracht van de Raad voor Rechtsbijstand Den Haag gedurende een week een observatieonderzoek verricht naar het functioneren van het Rotterdamse protocol.² We zullen een onderdeel van het onderzoeksrapport, de directe rechtsbijstand op het politiebureau, belichten.

WETGEVER: DIRECT NA DE AANHOUDING

Het recht op directe rechtsbijstand op het politiebureau werd in 1926 in de wet erkend als resultaat van een discussie die een halve eeuw daarvoor in gang was gezet. Invloedrijke rechtsgeleerden als A.A. de Pinto en D. Simons namen daarin het standpunt in dat de onschuldpresumptie de staat ertoe dwingt om ervoor te zorgen dat de verdachte die hij van zijn vrijheid beroofd houdt, in dezelfde positie komt te verkeren als de verdachte op vrije voeten.³

Het recht werd in de nieuwe wet uitdruk-

kelijk neergelegd voor het allereerste stadium van het onderzoek, waarin de verdachte volgens de wetgever het meeste behoefte zou hebben aan steun, leiding en rechtskundige voorlichting. Uit de nadere toelichting blijkt ook dat de wetgever de raadsman niet alleen een ondersteunende rol toekende, maar ook als een belangrijke tegenspeler in het onderzoek zag: 'Het is toch bekend, dat juist het eerste onderzoek der zaak, het welk gewoonlijk door de politie geschiedt, en de stappen, tijdens dat onderzoek te doen, voor de verdere ontwikkeling daarvan eene zeer groote beteekenis plegen te bezitten. Wil derhalve de verdediging bij machte zijn, op de richting van het onderzoek ten volle dien heilzamen invloed uit te oefenen, welke van haar kan uitgaan, dan behoort haar de bevoegdheid tot vrij verkeer met den verdachte vooral ook tijdens het aanvangsstadium der zaak niet te worden onthouden.'⁴

In het systeem van dat wetboek betekende dat dat de raadsman direct na de aanhouding toegang kreeg tot de verdachte. De inverzekeringstelling, toen een nieuw instituut, was gecreëerd als een tussenfase tussen het moment van aanhouding en het moment van voorgeleiding voor de rechter-commissaris en omvatte dus ook de overbrenging naar het bureau en alle onderzoekshandelingen. De periode van zes uur voor 'ophouden voor verhoor' (nu 'ophouden voor onderzoek' genoemd) was in de wet opgenomen om ook verdachten van een feit waarvoor geen voorlopige hechtenis was toegelaten, te kunnen verhoren en met getuigen te confronteren. Sinds enkele aan het einde van de jaren twintig door de toenmalige minister van Justitie Donner uitgevaardigde circulaire daar een andere uitleg aan gaven, laat men de periode van 'ophouden voor verhoor/onderzoek' echter aan de periode van inverzekeringstelling voorafgaan.⁵

Desondanks erkende de wetgever bij de

herziening van de wet in 1974 opnieuw dat het recht op vrij verkeer direct na de aanhouding zou moeten volgen. Toenmalig minister van Justitie Van Agt stelde dat de verdachte volgens de wet ook direct na de aanhouding een raadsman kan krijgen. Probleem was echter dat in het geval van onvermogene verdachten de Raad voor Rechtsbijstand door de vereiste formaliteiten geen kans zou zien nog tijdens de inverzekeringstelling een raadsman te leveren, laat staan tijdens de 6-uursfase direct na de aanhouding. In aansluiting op de eerste positieve ervaringen met experimenten met piketdiensten voor advocaten werd de toevoeging op verzoek daarom een ambtshalve toevoeging. Een amendement om deze toevoeging uit te breiden naar alle aangehouden verdachten werd verworpen, niet om principiële redenen, maar omdat de korte tijdspanne van zes uur geen ruimte liet om zonder zeer zware piketvoorzieningen, die er toen nog niet waren, een toevoeging te improviseren.⁶

HET PROTOCOL: MAXIMAAL 24 UUR VANAF AANHOUING

Die zware piketvoorzieningen, zoals Van Agt het noemde, zijn er nu wel. Zo is er voor het hofressort Den Haag een piketcentrale werkzaam die in opdracht van de Raad voor Rechtsbijstand de meldingen van de politie in ontvangst neemt en volgens rooster doorzendt naar de dienstdoende piketadvocaten of naar de voorkeurspiketadvocaten. Het gaat hierbij om een kleine zelfstandige organisatie die onderdeel uitmaakt van een telefonische antwoord-servicedienst en verregaand geautomatiseerd werkt. Daarnaast werkt men nu voor de meeste arrondissementen in het ressort Den Haag met piketprotocollen.

Het 'protocol rechtsbijstand strafpiket Rotterdam' bestaat uit vier onderdelen waaronder een aantal met nummer aangegeven

afspraken staan. Onder A staan afspraken ten aanzien van de politie en het Openbaar Ministerie. Hier staat dat de politie/chef van dienst erop moet toezien dat de piketcentrale 'ogenblikkelijk' na de inverzekeringstelling in kennis wordt gesteld door middel van het invullen en faxen van een daarvoor opgesteld meldingsformulier, waarin moet worden aangegeven of en ten aanzien van welke piketadvocaat de verdachte zijn voorkeur heeft uitgesproken (A1-A3). Over het bezoek van de advocaat aan het politiebureau is opgenomen dat dit tussen 9 uur 's ochtends en 21 uur 's avonds kan plaatsvinden en dat de advocaat daarbij zo spoedig mogelijk de beschikking moet krijgen over een adequate spreekruimte. Een belangrijke bepaling is verder dat wanneer de verdachte in verhoor is, dit verhoor binnen redelijke tijd moet worden onderbroken om de advocaat in de gelegenheid te stellen de verdachte te spreken (A5-A6).

Onder B staan de afspraken ten aanzien van de piketcentrale/Raad voor Rechtsbijstand. Daarin staat dat de Raad erop moet toezien dat de inverzekeringstelling binnen twee uur na ontvangst wordt uitgemeld aan de dienstdoende piketadvocaat of voorkeurspiketadvocaat (B2). Onder C staan de afspraken ten aanzien van (het kabinet van) de rechter-commissaris, die hier niet relevant zijn. Onder D tot slot staan de afspraken ten aanzien van de piketadvocaat. Daar staat dat de advocaat die dienst heeft, zich van 9 uur 's ochtends tot 21 uur 's avonds beschikbaar moet houden voor het ontvangen van meldingen en ervoor moet zorgen dat de piketcentrale daarvoor over de juiste gegevens beschikt (D1-D2). Wat betreft het bezoek aan het politiebureau staat daar dat de advocaat die de melding van de piketcentrale ontvangt, binnen vier uur daarna een begin moet maken met het verlenen van rechtsbijstand of contact moet hebben gelegd met de verdachte c.q. het bureau waar de verdachte verblijft. Daarvoor wordt de tijd tussen 9 uur en 21 uur in beginsel niet meegerekend (D6).

Volgens het protocol moet de politie dus ogenblikkelijk handelen, heeft de piketcentrale twee uur de tijd en heeft de piketadvocaat vier uur de tijd. Zelfs als iedereen zich aan het protocol houdt, kan het vanaf de

*Rechtsbijstand op het politiebureau kan vanaf de
inverzekeringstelling zes uur duren, en twaalf
uur langer als de melding net na 21 uur 's avonds
bij de advocaat terechtkomt*

inverzekeringstelling dus nog zes uur duren voordat de verdachte rechtsbijstand op het politiebureau krijgt. Het kan zelfs nog twaalf uur langer duren als de melding net na 21 uur 's avonds bij de advocaat terecht komt. Voor de meeste in verzekering gestelden geldt dat ze daaraan voorafgaand zijn opgehouden voor onderzoek, wat zes uur kan duren, zodat er in totaal 24 uren kunnen zijn verstreken. Het ophouden voor onderzoek kan ook worden uitgebreid met negen uur voor de nacht. De tijdstippen zijn zo uitgekend dat het niet kan gebeuren dat er twee nachten verstrijken, want in het geval van een verdachte die net voor middernacht wordt aangehouden en net voor 15 uur de volgende dag in verzekering wordt gesteld, zou wanneer de politie die inverzekeringstelling ogenblikkelijk meldt en de piketcentrale die net binnen twee uur uitmeldt, de advocaat nog net binnen vier uur het politiebureau kunnen bezoeken.

Als men zich exact aan de termijnen houdt, kan het dus maximaal 24 uur duren voordat de advocaat er is. Dan moet men zich echter wel aan de termijnen houden en uit het hierna weergegeven observatieonderzoek zal blijken dat zowel de politie als de piketcentrale als de piketadvocaat die afgesproken termijnen in een groot aantal meldingen overschrijdt.

TUSSEN AANHOUDING EN BEZOEK AAN POLITIEBUREAU

Gedurende het observatieonderzoek werden de eerste twee dagen van de week bij de piketcentrale doorgebracht. Van de 41 meldingen die tijdens deze dagen ontvangen werden, werden door ons de verschillende tijdstippen en de toegevoegde advocaten genoteerd en deze advocaten werden later telefonisch en bij de rechter-commissaris geïnterviewd.

Van de 40 meldingen die op de piketcentrale van de politie binnenkwamen waarvan we het tijdstip van inverzekeringstelling konden achterhalen, vond de melding slechts in één zaak ogenblikkelijk, dus zonder tijdsverloop, plaats. In 11 andere zaken gebeurde dat binnen een halfuur, dus nog redelijk ogenblikkelijk. In de overige 28 zaken (70%) duurde het echter langer dan

De piketadvocaten beschikken formeel alleen over het landelijke 0900-nummer, waardoor het soms niet lukt een directe verbinding te krijgen met de arrestantenafdeling

een half uur en kan dus zeker niet meer van 'ogenblikkelijk' worden gesproken. Daarvan lieten veertien meldingen bijna een uur, tien meldingen bijna twee uur, twee meldingen bijna vier uur, één melding bijna 5 uur en één melding negen uur op zich wachten. In het laatste geval was de verdachte net na middernacht in verzekering gesteld en had men met de melding gewacht tot de volgende ochtend.

Van de 38 zaken waarvan wij het tijdstip van uitmelding door de piketcentrale konden achterhalen, vond de uitmelding in 22 zaken binnen twee uur en in 6 zaken binnen twee uur plus twaalf uur voor de nacht plaats. In het protocol is voor wat betreft de piketcentrale niets over de nacht geregeld, maar omdat de advocaten zich van 9 uur 's ochtends tot 21 uur 's avonds beschikbaar

moeten houden, werkt de piketcentrale ook alleen gedurende die uren. In 10 zaken (ruim 25%) duurde de uitmelding langer dan twee uur. In 6 zaken was dat twee tot drie uur, in 1 zaak ruim vier uur en in 3 zaken meer dan 13 uur. Twee daarvan waren om 19 uur 's avonds gemeld en werden pas de volgende ochtend uitgemeld en één zaak was 's middags om 15.14 uur binnengekomen en werd pas de volgende ochtend, 18 uur later, uitgemeld.

Omdat noch de piketcentrale noch de politie registreert of de advocaat het politiebureau bezoekt en op welk tijdstip dat geschiedt, moesten we voor de termijn van de advocaat afgaan op de informatie die de piketadvocaten ons zelf verstrekten. In 25 zaken waarin advocaten ons informatie daarvoor gaven, leek men de waarheid echter niet

De piketcentrale in Rotterdam

Foto: Peter Hilz



Advocaten die zich tijdens hun dienst niet beschikbaar houden of het niet nodig vinden hun cliënt op het politiebureau te bezoeken, moeten van de piketlijst worden afgevoerd

te hebben willen verbloemen, want slechts in 14 daarvan was men binnen de voorgeschreven vier uur gebleven, waaronder 3 zaken waarin de melding na 21 uur was gekomen en het bezoek de volgende ochtend plaatsvond. In 11 zaken (ruim 40%) duurde het langer dan vier uur of was de advocaat zelfs niet naar het politiebureau geweest. In 3 zaken duurde het volgens eigen zeggen bijna vierenhalf uur, in 3 zaken vijfenhalf uur, in twee zaken ruim zes tot zesenhalf uur, in één zaak negen uur en in één zaak, waarin de cliënt maandag om 18 uur was uitgemeld, bleek de cliënt de volgende dag om 15.30 uur, toen wij de advocaat belden, nog niet bezocht te zijn. Deze advocaat zei dat hij dat nog wilde doen, maar zelfs met aftrek van de nacht waren er toen al negenhalf uur verstreken. Een andere piketadvocaat stelde ronduit dat hij het in het geheel niet nodig had gevonden zijn cliënt op het politiebureau te bezoeken omdat hij daar geen tijd voor had en zijn cliënt al twintig jaar kent. Het ging in dit geval om een voorkeurspiketadvocaat.

Tijdens deze willekeurig gekozen twee dagen bleken de in het piketprotocol voorgeschreven termijnen in een groot deel van de zaken dus niet te worden gehaald. De politie had in 70% van de door ons onderzochte meldingsformulieren langer dan een halfuur nodig om de melding te doen uitgaan, de piketcentrale had in ruim 25% van de door ons onderzochte uitmeldingen meer dan vier uur nodig en het lukte de advocaten in bijna 40% van de zaken niet om de verdachte binnen vier uur te bezoeken. De afwijking van de afgesproken termijnen was daarbij niet gering en liep voor de politie op tot negen uur in plaats van ogenblikkelijk, voor de piketcentrale tot achttien uur in plaats van twee uur en voor de piketadvocaat tot negenhalf uur in plaats van vier uur.

SLECHTE BEREIKBAARHEID EN WACHTTIJDEN

Uit de interviews met de piketcentrale en de piketadvocaten blijkt dat een belangrijke oorzaak voor het niet-halen van de termijnen moet worden gezocht in communicatieproblemen. Het gaat dan om de communicatie tussen de politie en de piketcentrale, tussen de piketcentrale en de advocaten en tussen de advocaten en de politie. De piketcentrale zegt problemen in de communicatie met de politie te ervaren door het simpele feit dat deze niet beschikt over directe telefoonnummers van de arrestantenafdelingen van de politiebureaus, maar die alleen kan bereiken via het landelijke 0900-nummer. In het geval de per fax ontvangen meldingsformulieren niet of onvolledig zijn ingevuld, wat nogal eens gebeurt, moet dan eerst naar dat landelijke nummer worden gebeld en duurt het soms een kwartier om de juiste persoon te pakken te krijgen.

In de communicatie tussen de piketcentrale en de piketadvocaten is de grootste klacht van de piketcentrale dat hoewel dienstdoende piketadvocaten zich van 9 tot 21 uur beschikbaar moeten houden voor het ontvangen van meldingen, dat zeker na werktijd en in het weekend niet altijd het geval is. Een extra complicatie is het systeem van de voorkeurspiketadvocaat, die omdat ze geen dienst hebben, soms in het geheel niet bereikt kunnen worden. Andersom zou echter ook de piketcentrale niet altijd even goed bereikbaar zijn voor de piketadvocaten. Zo was een advocate reeds op zondag door de moeder van de verdachte gewaarschuwd dat deze in verzekering zat, maar toen zij de piketcentrale daarover belde, bleek de melding van de politie nog niet binnen te zijn. Die maandag was de piketcentrale onbereikbaar en later bleek haar cliënt inmiddels te zijn toegevoegd aan de dienstdoende piketadvocaat. Het kostte haar vervolgens veel moeite uit te vinden wie dat was en die advo-

caat bereid te vinden om de zaak over te dragen.

De 41 meldingen die gedurende maandag en dinsdag van de observatieweek op de piketcentrale binnenkwamen, gingen uiteindelijk naar 17 advocaten, waaronder de zes dienstdoende piketadvocaten (28 zaken), drie jeugdpiketadvocaten (5 zaken) en acht voorkeurspiketadvocaten (8 zaken). De geïnterviewde piketadvocaten zagen zelf het grootste probleem in de communicatie met de politie. Net als de piketcentrale beschikken ook de piketadvocaten formeel alleen maar over het landelijke 0900-nummer. En hoewel in het protocol staat opgenomen dat piketadvocaten bij het bezoek aan het politiebureau bij voorkeur een telefonische afspraak dienen te maken (D6), zou het via dit nummer soms niet lukken om een directe verbinding te krijgen met de arrestantenafdeling. Volgens de geïnterviewde advocaten zouden ze in dat geval op goed geluk naar het bureau gaan, maar dan soms voor niets komen omdat de arrestant inmiddels blijkt te zijn overgeplaatst. Het zou echter ook wel voorkomen dat de advocaat wel een telefonische afspraak heeft gemaakt en dan nog voor niets komt omdat de arrestant is overgeplaatst.

Een belangrijke klacht met betrekking tot de bezoeken aan de politiebureaus betreft de wachttijden. Van de zes piketadvocaten die wij spraken over hun ervaringen bij het bezoeken van de politiebureaus die week, bleek er slechts een advocaat te zijn die nergens had hoeven wachten. De andere vijf advocaten hadden allemaal wel op een of meer van de bureaus lang moeten wachten, hoewel ze van tevoren een telefonische afspraak hadden gemaakt. Drie piketadvocaten gaven aan dat ze lang gewacht hadden op hetzelfde bureau, waaronder er twee maar liefst twee uur hadden gewacht. Ergernissen zijn er vooral over het gebrek aan informatie van de zijde van de politie over de oorzaak van die wachttijden. Een advocate kreeg die oorzaak wel te horen, namelijk dat de verdachte verhoord werd en ondanks de afspraken in het protocol werd dit verhoor niet onderbroken.

DRIE AANBEVELINGEN

Het uitgangspunt van de wetgever is rechtsbijstand direct na de aanhouding, maar het onderzoek naar het functioneren van het Rotterdamse piketprotocol laat zien dat de praktijk in Rotterdam daar nog ver van verwijderd is. Toch hoeft het ideaal van directe rechtsbijstand niet onbereikbaar te zijn. Nu er anders dan in 1974 wel overal piketvoorzieningen zijn, is het redelijk om te stellen dat die piketvoorzieningen reeds zouden moeten gaan werken vanaf het moment van de aanhouding, zoals de wetgever dat ook bedoeld heeft. In veel zaken weet de hulpofficier van Justitie van tevoren dat er een inverzekeringstelling zal volgen en kan er veel tijd worden bespaard als de melding direct uitgaat en niet eerst de periode van ophouden voor onderzoek wordt afgewacht.

Verder zijn de oorzaken voor het niet-naleven van het piketprotocol voornamelijk communicatieproblemen, die oplosbaar zijn. Een simpel voorbeeld daarvan is het verstrekken van directe telefoonnummers van de arrestantenafdelingen aan de piketcentrale en de piketadvocaten, zodat er geen onnodige tijd verloren gaat met het bellen van het landelijke 0900-nummer. Daarbij zou het ook goed zijn de bereikbaarheid tussen de piketcentrale en de advocaten over en weer te verbeteren.

Tot slot lijkt het aan te bevelen het strafpiket te beperken tot een kleine groep gemootiveerde advocaten en die advocaten van de piketlijst af te voeren die zich tijdens hun dienst niet beschikbaar houden of die het niet nodig vinden hun cliënt op het politiebureau te bezoeken. Deze selecte groep advo-

caten kan dan ook de aandacht krijgen die ze verdient, wat nu helaas niet altijd het geval lijkt. Als rechtsbijstand aan arrestanten serieus wordt genomen, dan moeten de advocaten ook een zodanige plaats krijgen in de arrestantenafdelingen van de politie, dat ze direct tot hun cliënt worden toegelaten en er niet vele uren wachtend moeten doorbrengen. ●



Nieuwe cellen op het hoofdbureau van de politie in Amsterdam

Foto: ANP / Cor Mulder

NOTEN

- 1 Rotterdam (sinds 1/1/2002), Den Haag (sinds 1/11/2002) en Dordrecht (sinds 15/11/2002).
- 2 R. Pieterman, J. uit Beijerse en A.J. van Spengen, *De piketmonitor. Een onderzoek naar de werking van het 'Protocol rechtsbijstand strafpiket Rotterdam'*, Erasmus Universiteit Rotterdam, Rotterdams Centrum voor Recht en Samenleving, 2002, 23 p., gepubliceerd op de website van de Raad voor Rechtsbijstand Den Haag, www.rvr.org. Zie voor berichtgeving over dit rapport ook: *Advocatenblad* 2003-1, p. 5-6.
- 3 A.A. de Pinto, *Het herziene wetboek van strafvordering*, eerste deel, W.E.J. Tjeenk Willink, Zwolle, 1886, p. 45.
- 4 D. Simons, *De verdediging in het strafproces*, Haarlem, de erven F. Bohn, 1897, p. 22.
- 4 *Bijlagen Tweede Kamer 1913-1914*, 286, nr. 3 (memorie van toelichting), p. 75.
- 5 J. uit Beijerse, *Op verdenking gevangengezet. Het voorarrest tussen beginselen en praktische behoeften*, Ars Aequi Libri, Nijmegen, 1998, p. 130.
- 6 *Bijlagen Tweede Kamer 1972-1973*, 9994, nr. 35, *Handelingen Tweede Kamer 1972-1973*, p. 1785, 1807, 1872.

Converge Personal Coaching

leidt tot persoonlijke groei en levert een toegevoegde waarde aan uw kantoor.

Individuele coaching voor compagnons en leidinggevende medewerkers in de advocatuur en het notariaat.

Compagnons en leidinggevende medewerkers van advocaten- en notaris-kantoren hebben een uitgebreide en veelzijdige verantwoordelijkheid, waardoor behoefte bestaat aan een extern klankbord. Talent en vakinhoudelijk succes zijn niet altijd voldoende om optimaal te functioneren. Personal coaching levert een belangrijke bijdrage aan persoonlijke groei en de ontwikkeling van professionele vaardigheden.

Wat is personal coaching

Bij personal coaching draait het in de eerste plaats om de bewustwording van het eigen gedrag en het effect van dit gedrag op de omgeving. Inzicht in kwaliteiten en beperkingen leidt tot effectiever functioneren; het plezier in het werk wordt versterkt of komt weer terug. Methodisch wordt ingegaan op achtergrond, het vinden van de juiste balans tussen werk en privé, opleidingswensen, drijfveren en gemaakt of te maken keuzes.

Converge Personal Coaching maakt gebruik van speciaal ontwikkelde instrumenten voor de persoonlijke gedragsanalyse, geprefereerde teamrollen, dominante loopbaanmarkers en



Kathinka Habermehl-Rensing
Senior coach/partner in habermehlconverge.nl

**"LEER EFFECTIEF
AANSTUREN
EN MOTIVEREN"**



Nieuw: de Career Check [O³]

voor jonge professionals en stagiaires
De Converge Career Check O3 is een compact coachingsprogramma. Het bestaat uit drie deelden en omvat naast gesprekken met de persoonlijke coach, het werken met betrouwbare en gevalideerde instrumenten voor loopbaanontwikkeling en persoonlijke analyse. De kosten bedragen € 1.950,- exclusief BTW.

leerstijlen, behoefte pyramides en feed-back oefeningen. Veel aandacht wordt besteed aan communicatie en de effecten daarvan, zowel verbaal als non-verbaal. Bovendien worden handvatten geboden voor het effectief aansturen en motiveren van de eigen medewerkers.

Tijdsduur en kosten:

Rekening houdend met uw agenda, wordt een programma opgesteld bestaande uit 8 coaching sessies, die deels gecombineerd kunnen worden in een aantal deelden. Iedere sessie bestaat uit een adviesgesprek met uw persoonlijke coach, het maken van opdrachten en het werken met onze gevalideerde instrumenten. De kosten van het Converge Personal Coaching programma zijn €3.500,- ex. BTW.

Het Converge Personal Coaching programma voor professionals in de advocatuur en het notariaat is erkend door de Nederlandse Orde van Advocaten en de Koninklijke Notariële

Beroepsorganisatie in het kader van de Permanente Opleiding. Converge Personal Coaching levert 12 PE-punten op.

Informatie: (023) 562 95 95 Antwoordfax: (023) 565 06 32

[CONVERGE]
Human Capital Solutions

Converge adviseert en begeleidt professionals en executives voor o.a. Fortis, KLM, NIB Capital, Organon, Unilever, Yacht en een groot aantal advocaten- en notariskantoren.

Juplierslaan 224-225 • 2132 HJ HOOBDOORP • Tel: (023) 562 95 95
Fax: (023) 565 06 32 • e-mail: info@converge.nl • www.converge.nl

Kantoor: _____
Adres: _____
Postcode/Plaats: _____
Naam: _____
Telefoon: _____

Ja, ik ben geïnteresseerd, bel mij om een afspraak te maken.

Stuur mij de brochure Converge Personal Coaching en een inschrijfformulier.

Fax of stuur deze coupon naar: Converge Human Capital Solutions
Juplierslaan 224-225 • 2132 HJ HOOBDOORP; Telefoon: (023) 562 95 95
Fax: (023) 565 06 32; E-mail: habermehl@converge.nl

55 miljoen voor FC Utrecht en Vitesse

Onrechtmatige staatssteun aan voetbalclubs

mr. D.M. Kooij*

junior docent Europees recht
KU Nijmegen

Is de staatssteun aan professionele voetbalclubs (het afgelopen jaar 216 miljoen euro) toelaatbaar, nu in Europa staatssteun in beginsel verboden is?¹ Mei jl. ging de Utrechtse gemeenteraad akkoord met 25 miljoen euro voor FC Utrecht, en deze maand nog trok de Arnhemse gemeenteraad 30 miljoen euro uit voor het reddingsplan Vitesse/Gelredome. 'Op verschillende plaatsen in Nederland worden betrekkelijk lichtzinnig beslissingen genomen over steun aan voetbalclubs.'

Art. 87 EG-verdrag verzet zich in principe tegen steun van de overheid aan ondernemingen, omdat staatssteun niet ten faveure is van een goed functionerende gemeenschappelijke markt. Steunmaatregelen hebben immers tot gevolg dat een eerlijke concurrentie op deze markt wordt vervalst. Slechts in beperkte gevallen is staatssteun gerechtvaardigd.

Het EG-verdrag voorziet in enkele uitzonderingen op het verbod: steun van sociale aard aan individuele gebruikers (lid 2 sub a); steun voor herstel van natuurrampen (lid 2 sub b) en steun aan voormalige Oost-Duitse

gebieden (lid 2 sub c). Daarnaast *kunnen* volgens art. 87 EG-verdrag de volgende steunmaatregelen verenigbaar zijn met de gemeenschappelijke markt: steun ter bevordering van de economische ontwikkeling van gebieden waar de levensstandaard abnormaal laag is; steun ter verwezenlijking van een project van Europees Gemeenschappelijk belang of een ernstige verstoring van de economie in een lidstaat op te heffen; steun ter ontwikkeling van bepaalde economische activiteit of van bepaalde regionale ontwikkeling (slechts voorzover het handelsverkeer en het gemeenschappelijk belang

niet worden geschaad) en steun ter ontwikkeling en behoud van het cultureel erfgoed (lid 3 sub a-d). Ten slotte bestaat de mogelijkheid dat secundaire wetgeving hieromtrent wordt aangenomen (lid 3 sub e); enkele voorbeelden hiervan zijn de zogenoemde generieke vrijstellingen, zoals die bestaan bij geringe steun, opleidingssteun of steun aan het MKB.²

Overheden dienen de plannen voor steun aan te melden bij de Europese Commissie,³ die vervolgens oordeelt of de voorgestelde maatregelen inderdaad als staatssteun zijn te beschouwen en als dit het geval is, in hoever-



Arnhem, 13-11-2002; Voetbalwedstrijd Vitesse-Heerenveen, toeschouwers in het Gelredome, ouderen, sport, supporters, kijkers, publiek, stadion, voetbal. NIET VOOR PUBLIKATIE IN AD, TROUW, PAROOL, NRC EN/OF TELEGRAAF. Foto: Joost van den Broek/de Volkskrant (c) 02/.HH

Staatssteun aan professionele voetbalclubs is in de regel niet toegestaan

re de maatregelen niettemin zijn of kunnen worden toegestaan. De aanmeldingen worden gecoördineerd door het ministerie van Binnenlandse Zaken. Het ministerie verricht ook de uiteindelijke aanmelding in Brussel. De gemeenten zijn echter autonoom in de beslissing om de steunmaatregelen al dan niet aan te melden; formeel is hun oordeel bepalend voor de al dan niet aanmelding door het ministerie bij de Commissie. Het ministerie heeft het afgelopen jaar in het kader van de gemeentelijke steun aan voetbalclubs geen enkele aanmelding verricht.

GEEN STAATSSTEUN?

De gemeente Utrecht besloot tot een steunverlening van 25 miljoen euro. Hiermee zal het stadion van FC Utrecht met een derdeconstructie worden gekocht, zodat de voetbalclub enkel nog huur hoeft te betalen, hetgeen aanzienlijk scheelt in de lopende kosten. De gemeente Utrecht stelt zich bovendien garant dat FC Utrecht deze huur de komende vijftien jaar betaalt. De gemeente Utrecht is van mening dat deze steunmaatregelen niet onder staatssteun vallen, omdat het geen steun betreft, maar een prestatie van de gemeente met een tegenprestatie van het bouwbedrijf. De gemeente verschaft een lening aan het bouwbedrijf tegen een rente van ongeveer vier procent. Het feit dat de rente aan de lage kant is, zou worden gecompenseerd door de verplichting voor het bouwbedrijf om het stadion te kopen, geschikter te maken voor algemeen gebruik (wat dat precies inhoudt, is nog niet overeengekomen, maar de gemeente denkt aan schoolsportwedstrijden) en gebiedsontwikkeling rond het stadion.

De gemeente ziet ook de garantie voor de huur aan het bouwbedrijf niet als staatssteun, maar eveneens als een wederkerige overeenkomst. De gemeente staat in voor het betalen van de – marktconforme – huur van het stadion voor de komende vijftien jaar, waartegenover de voetbalclub ‘een belangrij-

ke maatschappelijke functie vervult’. De gemeente beschouwt het pakket maatregelen blijkbaar niet als één geheel, nu zij van mening is dat – al zou het staatssteun zijn – deze maatregel nog steeds niet behoeft te worden aangemeld bij de Commissie, daar de gegarandeerde huursom niet uitkomt boven de *de-minimis*-norm van 100.000 euro per drie jaar,⁴ waarbij steun automatisch is toegelaten. De garantie wordt dus geheel los gezien van de lening van 25 miljoen euro tegen gunstige rente.

‘ONDERNEMING’ EN ‘INFRASTRUCTUUR’

De staatssteun van art. 87 EG-verdrag houdt in: alle financiële of op geld waardeerbare steun die een onderneming ontvangt van de overheid – zowel de rijksoverheid als lagere overheden – of die ten laste komt van de overheid. Een gunstige lening kan dus staatssteun zijn.

Is er bij de Utrechtse lening sprake van steun aan een onderneming? Indien er enkel een overeenkomst met het bouwbedrijf bestaat, is hieraan voldaan. Bij steun aan sportclubs kan dit echter anders liggen. Professionele voetbalclubs vallen echter voor het Europees recht onder het begrip onderneming, zo valt te concluderen uit het arrest *Höfner* van Europese Hof van Justitie.⁵ Een professionele voetbalclub valt namelijk onder de in dit arrest gegeven definitie van ‘een entiteit die een economische activiteit verricht’. Het hof heeft deze zienswijze bevestigd in onder meer het arrest *Bosman*.⁶ Van belang is te vermelden dat er sprake moet zijn van een Europese dimensie voor de toepasselijkheid van art. 87 EG. Nu, een deel van de clubs die steun ontvangen, speelt reeds Europees voetbal, de andere hebben een reële kans op deelname aan internationale competities. Staatssteun aan professionele voetbalclubs is dus in de regel niet toegestaan.

Het begrip steun wordt ruim gedefinieerd; het betreft ook leningen tegen een

gunstiger rente dan de marktrente.⁷ Deze steun moet voorts niet elders – zoals bij private financieringsinstellingen – kunnen worden verkregen en dient aan bepaalde onderneming(en) ten goede te komen, met andere woorden: de steun dient selectief te zijn. Hieruit kan worden geconcludeerd dat de steun van Utrecht aan de lokale doch professionele voetbalvereniging onder de staatssteun valt. Immers, FC Utrecht is in dit verband te beschouwen als een onderneming. Hoewel de steun niet direct aan de club wordt gegeven, maar als gunstige lening aan een bouwbedrijf die het stadion koopt, komt de steun wel degelijk ten goede aan FC Utrecht. Door deze steun weet zij de vaste lasten van ‘bewoning’ behoorlijk te drukken; lasten die op andere voetbalclubs, of professionele sportverenigingen in het algemeen, wel drukken. Door deze kunstgreep is de kans groot dat FC Utrecht van de ondergang wordt gered. Het is derhalve niet vol te houden dat het voordeel voor de club slechts een positief nevenresultaat is, dit is juist het doel van de gemeente Utrecht. Deze steun komt ten laste van de gemeente en wordt enkel verleend aan deze voetbalclub en niet aan bijvoorbeeld aan *SV Kampong*, een Utrechtse hockeyvereniging. Deze steun is ten slotte bij sponsors of banken blijkbaar niet meer te verkrijgen.

De gemeente betoogt dat het geen steun, maar een prestatie en wederprestatie is. Daarvoor moet worden beoordeeld in hoeverre het verstrekken van de lening tegen een lage rente door de gemeente (met alle risico’s van dien) opweegt tegen de te maken afspraken met het bouwbedrijf. Daarnaast is ook het volgende van belang. De Europese Commissie heeft ruimte gecreëerd voor steun aan voetbalclubs, hetgeen de Commissie ook in een brief aan de Nederlandse regering op 11 juli 2002 heeft laten weten. Indien de steun valt te brengen onder ‘ondersteuning aan het nationale onderwijssysteem’ of kan worden beschouwd als ‘financiering voor infrastructuur’, zal de steun niet als staatssteun worden beschouwd.

De eerste uitzondering, die voortvloeide uit een Frans systeem – waarbij voetbaltrai-

ners op scholen lessen verzorgden – is in dit geval niet toepasbaar. De tweede uitzondering lijkt in dit geval een mogelijkheid te verschaffen. Hier dient echter aandacht te worden besteed aan verdere modaliteiten van deze exceptie. Financiering van infrastructuur werken vallen volgens de Commissie niet onder staatssteun, slechts als het stadion dienst doet als plaats van samenkomst voor publieke evenementen, waar verschillende soorten activiteiten plaatsvinden die aan de algemene bevolking ten goede komen. In dat geval, zo redeneert de Commissie, is het de typische taak van de overheid om hierin te voorzien.

CRITERIA

Op 21 mei 2003 – dus nog vóór de goedkeuring door de Utrechtse raad – heeft het ministerie van Binnenlandse Zaken, dat is belast met de coördinatie van financiële steun door decentrale overheden aan bedrijven, een brief gezonden aan de gemeenten met een profvoetbalclub met de weergave van een gesprek dat een Nederlandse delegatie onlangs met de Europese Commissie voerde. Het onderhoud met de Commissie volgde op de genoemde brief van de Commissie van 11 juli 2002. De Commissie heeft in dit gesprek haar standpunt voornamelijk bevestigd en verduidelijkt. De brief van het ministerie van 21 mei voorziet echter tevens in een soort controlelijstje om te bepalen of de steun aan het stadion al dan niet onder het begrip staatssteun valt. In hoeverre de gemeente(raad) gebruik heeft gemaakt van dit lijstje bij de goedkeuring van het plan is onduidelijk. Het is niettemin nuttig de criteria na te lopen.

- Het stadion moet een multifunctioneel karakter bezitten. Het dient faciliteiten voor algemeen en publiek gebruik bezitten. Nu beschikt het stadion *de Galgenwaard* over enkele zalen voor diners en vergaderingen, maar het stadion is voornamelijk gericht op voetbal en op de voetbalclub FC Utrecht (getuige ook de website).⁸ Het Utrechts stadion voorziet echter niet in de behoefte van de algemene bevolking, hoe zichtbaar de fans van FC Utrecht ook zijn. De mogelijkheid van schoolsportwedstrijden vult dit hiaat

onvoldoende op. Als gezegd, moeten hierover dus nog afspraken worden gemaakt. De vraag, is wat voor soort afspraken het hier betreft en hoever deze gaan. Immers, gesteld kan worden dat niet alleen de voetbalclub niets zonder stadion is, maar dat ook het stadion weinig rendabel is zonder voetbalclub die er met grote regelmaat in speelt. Club en stadion zijn niet alleen juridisch, maar ook economisch stevig aan elkaar verbonden.⁹

- Aan iedere gebruiker – dus zowel aan FC Utrecht als aan de organisatie van bijvoorbeeld een popconcert, maar ook aan de scholen die sportwedstrijden organiseren – dient een gepaste vergoeding te worden gevraagd. FC Utrecht betaalt een min of meer marktconforme huur, maar wat ‘gepaste’ huur voor andere gebruikers is en in hoeverre die voor iedere gebruiker het zelfde is, is vooralsnog onduidelijk. Bij exploitatie van het stadion door een marktpartij, i.c. het bouwbedrijf, gelden de volgende bijkomende vereisten.
- De steun wordt enkel verleend als de marktpartij garandeert dat het stadion multifunctioneel zal worden gebruikt. Hierover dienen echter nog afspraken gemaakt te worden met het bouwbedrijf. De raad is nochtans in mei akkoord gegaan met het verlenen van de steun.
- De overheid mag niet meer dan een *minimaal noodzakelijke* bijdrage verschaffen. Zonder daar verder over uit te wijden, kunnen vraagtekens worden geplaatst bij een gunstige lening van 25 miljoen euro voor één voetbalclub.
- Ten slotte moet de bijdrage worden verleend aan een marktpartij verkozen door middel van een open non-discriminatoire procedure of dient een taxatierapport te worden overlegd waaruit blijkt dat deze 25 miljoen het noodzakelijke minimum vormt.



In de brief benadrukt het ministerie voorts het belang van een grondige toetsing aan deze criteria. Of de gemeenteraad alvorens akkoord te gaan met de maatregelen zich van het vereiste taxatierapport of dit controlelijstje in het algemeen bewust is geweest, is maar zeer de vraag.

Door de vele vragen omtrent de algemene functie van het stadion nu en in de toekomst, alsook het minimaal noodzakelijke bedrag van de steun, ontbreekt ook het fundament onder de redenering dat het slechts een prestatie en wederprestatie betreft. Hoewel de Commissie wel degelijk speelruimte geeft in geval van steun aan voetbalclubs – onder andere door gebruik van termen als ‘gepaste huur’ – is er een grens aan

*Als de gemeente Utrecht de maatregelen zou
aanpassen aan de eisen van de
Europese Commissie, zal FC Utrecht
waarschijnlijk niet worden gered*



het toelaatbare. Daarnaast geven zowel de Commissie als het ministerie aan dat zekerheid enkel kan worden gegarandeerd door individuele toetsing door de Commissie. Nu blijkt dat de lening waarschijnlijk niet onder de door de Commissie gestelde of in secundaire regelgeving voorziene uitzonderingen valt, wordt voor de toetsing van de toelaatbaarheid teruggevallen op het algemene art. 87 EG. Hierop zal later worden teruggekomen.

DE GARANTIE

De gemeente doet het voorkomen alsof de garantie dat de huur de komende 15 jaar zal worden betaald, een steuntje in de rug is voor FC Utrecht; die vervult immers de belangrijke maatschappelijke functie. Een dergelijke garantie is mijns inziens te

beschouwen als borgstelling en die wordt in principe niet aan de schuldenaar gegeven, maar aan de schuldeiser.¹⁰ Het is derhalve geen overeenkomst tussen de gemeente en FC Utrecht, maar tussen de gemeente en het bouwbedrijf. Het is dus wellicht mentale steun aan FC Utrecht, maar harde financiële steun aan het bouwbedrijf. Wat is in dit geval de tegenprestatie van het bouwbedrijf? Als het vervullen van een maatschappelijke functie op geld waardeerbaar is, is een dergelijke borgstelling dat zeker en het is maar de vraag in hoeverre private instellingen hier toe ook bereid zouden zijn geweest. Men kan slechts vermoeden dat deze garantstelling een eis van het bouwbedrijf was, om met de lening van de gemeente het stadion over te nemen. De gemeenteraad heeft het plan voorts als één geheel beoordeeld. Gesteld kan

duus worden dat het pakket maatregelen als één geheel dient te worden beschouwd. Indien sprake is van één pakket maatregelen, wordt de *de-minimis*-norm ruim overschreden en zou gezien bovengenoemde constatering aanmelding bij de Commissie verstandig zijn geweest.

NIET IN OVEREENSTEMMING

Nu de steun van de gemeente Utrecht aan de voetbalclub waarschijnlijk niet onder een van de uitzonderingen in secundaire wetgeving valt, noch binnen de aanwijzingen van de Europese Commissie voor toelaatbare steun, dient de aandacht weer op art. 87 EG-verdrag te worden gericht. In hoeverre is deze staatssteun nu volgens dit artikel toegestaan? Art. 87 lid 2 EG voorziet dus in drie uitzonderingen, waarbij de steun altijd toelaatbaar is; steun aan individuele verbruikers, steun in geval van natuurrampen en steun aan de voormalig Oost-Duitse gebieden. Het behoeft geen uitleg dat hiervan geen sprake is. Daarnaast noemt het Verdrag als gezegd in art. 87 lid 3 steunmaatregelen, die als verenigbaar met de gemeenschappelijke markt *kunnen* worden beschouwd.

Het reddingsplan Vitesse/Gelredome toont aan dat gemeentelijke steun aan voetbalclubs niet in strijd hoeft te zijn met het Europese recht

Hieronder vallen de gemelde steunmaatregelen ter bevordering van de economische ontwikkeling van achtergebleven gebieden, ter verwezenlijking van een belangrijk project van gemeenschappelijk Europees belang of om een ernstige verstoring in de economie van een lidstaat op te heffen en ter stimulering van bepaalde economische of regionale ontwikkeling. Van deze is er geen toepasselijk op de steun aan FC Utrecht.

Daarnaast bestaat de mogelijkheid om steun te verlenen ter bescherming van het cultureel erfgoed. De bescherming van FC Utrecht valt hier niet onder te brengen. Voor deze uitzondering geldt overigens de nog strengere eis dat de steun het gemeenschappelijk belang, het belang van een goed functionerende en dus onvervalste Europese markt van sporters, voetballers en wedstrijden niet schaadt.

De door de gemeente verleende steun zal derhalve moeilijk in overeenstemming te brengen zijn met de Europese mededingingsregels. Het staat echter ter discretie van de Europese Commissie om hier tegen al dan niet actie te ondernemen.¹¹

HET REDDINGSPLAN VITESSE/GELREDOME

De steun waartoe de gemeenteraad van Arnhem op 12 juni 2003 heeft besloten, heeft een iets andere structuur. Ten eerste zet de gemeente het kortlopende krediet aan Vitesse om in een langlopende lening en vult deze aan tot een bedrag van 5,4 miljoen euro. Ten tweede koopt de gemeente voor een som van 23,89 miljoen euro het stadion ('Gelredome') en de grond eromheen van de huidige eigenaar en uitbater, de NV Gelredome.¹² De gemeente wordt dus eigenaar en zal het stadion beurtelings verhuren aan Vitesse en aan de uitbater Gelredome, die er andere evenementen organiseert. De gemeente trekt hiervoor vreemd kapitaal aan. Op 1 oktober is de gemeenteraad van Arnhem akkoord gegaan met een aangepast plan, aangezien overeenstemming met de partijen op bepaalde punten uit het oorspronkelijke reddingsplan niet mogelijk bleek.¹³

De NV Gelredome ontving in het verleden als eigenaar van het stadion een huursom van 2,3 miljoen euro per jaar van Vitesse. Dit

De niet-aangemelde maatregelen van de gemeente Utrecht zijn als zij worden uitgevoerd verboden

is ongeveer het bedrag dat de gemeente als toekomstige eigenaar per jaar van de twee nieuwe huurders zal ontvangen, waarbij de verdeling als volgt luidt: Vitesse 1,5 miljoen euro en Gelredome 771.000 euro per jaar. Gelredome heeft echter al aangegeven dit bedrag niet te kunnen voldoen en heeft een korting bedongen van 500.000 euro per jaar gedurende de eerste drie jaar. Vanaf het seizoen 2006/2007 zal zij het volle pond betalen, waarin de korting, die nu in de vorm van een lening wordt verstrekt, is verdisconteerd. Het plan voorziet echter wel in een vangnetconstructie: als blijkt dat de huur om dringende redenen niet kan worden betaald, zal de huursom worden gereduceerd. In dat geval zal de huursom minimaal 75% van de omzet van Gelredome bedragen. Het is niet duidelijk in hoeverre de eerdere stelling van de gemeente stand zal houden dat de huurprijs niet minder zal bedragen dan de gemeentelijke financiële lasten van rente en aflossing van het door haar geleende kapitaal.

Voorts is in de koopsom van het stadion een bedrag van 4,6 miljoen euro verdisconteerd. Gelredome betaalt deze 4,6 miljoen onmiddellijk aan Vitesse als huursom voor bepaalde loges die Vitesse ter beschikking heeft tijdens de wedstrijden, nu zij bij gelegenheid het gehele stadion van de gemeente huurt. Vitesse betaalt deze 4,6 miljoen in de loop der jaren terug aan de gemeente via de jaarlijkse aflossing. Het voordeel voor Vitesse zit voornamelijk in de uitgebreide(re) lening van 5,4 miljoen, 4,6 liquide middelen uit 'verhuur van de loges' en de substantieel lagere huursom in de toekomst.¹⁴

De beide huurders en de verhuurder hebben – zo stelt de gemeente – 'heldere procedures' afgesproken voor de wijze waarop de data voor de huur voor evenementen door Gelredome en de data voor de huur voor voetbal door Vitesse op elkaar worden afgestemd, om een efficiënter gebruik te bewerkstelligen en verder verlies aan inkomsten

door deze onenigheid te voorkomen.

Teneinde het risico – het gaat ten slotte om 30 miljoen euro – in de mate van het mogelijke te beperken, zal de gemeente een zekere invloed en toezicht krijgen door zitting namens de gemeente in het bestuur van de Stichting Gelredome en door zitting in de Raad van Commissarissen van Vitesse.

Aan het eind van de looptijd van het krediet waarmee de gemeente het stadion koopt en van de leningen van 5,4 en 4,6 miljoen die de gemeente aan Vitesse verstrekt, zou de operatie – afgezien van risico – budgettair neutraal moeten zijn. Hier valt wel op te merken dat het stadion aan het eind van deze looptijd als eigendom op de balans van de gemeente staat.¹⁵

LENING EN KOOP

De vraag is nu in hoeverre deze door de gemeente aangenomen constructie strijd zal opleveren met de Europese staatssteunregels. Dat deze Europese regels gelden, is bij de bespreking van de Utrechtse steun reeds aan de orde gesteld. Dat deze steun boven *de-minimis-norm* uitkomt en aan het selectiviteitscriterium wordt voldaan, lijkt ook geen twijfel.

Ten eerste de lening: de gemeente Arnhem had aan de club al een lening van deze waarde toegezegd. De lening wordt nu 'uitgekeerd' en de looptijd wordt veranderd. Of hier sprake is van verboden steun hangt af van de beantwoording van de vraag in hoeverre deze wijziging een 'artificieel' karakter draagt. Met andere woorden: zou een private kredietinstelling op dezelfde manier de verstrekte lening hebben gewijzigd? Dit is niet geheel onwaarschijnlijk. Vitesse balanceert op de rand van de afgrond; bij faillissement was het reeds uitstaande bedrag verloren geweest. Voorts zijn de afbetalingsmodaliteiten van belang: hoe lang is langlopend en wat gebeurt er als de schuld niet conform de afspraken wordt terugbetaald? Als blijkt dat de gemeente in

het laatste geval niet optreedt, kan alsnog sprake blijken te zijn van een ontoelaatbare steun; immers hier geniet de club een kunstmatig voordeel boven andere clubs.

Ten tweede de koop van het stadion: dit is steun. Althans, zo is het bedoeld. De gemeente zelf geeft vier redenen voor dit reddingsplan: 1. het vertier voor de voetbalfans en bezoekers van andere activiteiten; 2. het effect voor het lokale economische klimaat als club en stadion in goeden doen in Arnhem blijven; 3. het positieve imago van de stad door club en stadion; en 4. bij niets doen zou een ongewenste situatie ontstaan, waarbij het stadion benut zou worden voor activiteiten die niet de goedkeuring van de gemeente kunnen wegdragen, of leegstand, verpaupering en derhalve openbare ordeproblemen. Steun is echter niet genoeg voor toepasselbaarheid van art. 87 EG. De Commissie heeft bijvoorbeeld tot op heden geen actie ondernomen in geval van wijziging van bestemmingsplannen door lokale overheden, waarbij hulp aan voetbalclubs voor ogen stond. Er moet een duidelijke financiële relatie ontstaan tussen de overheid en in dit geval de voetbalclub.

WEINIG MIS

De gemeente koopt het stadion en de grond eromheen en verhuurt deze op zo'n manier dat de gemeente er financieel niets aan bijdraagt. De vraag is dus of deze operatie door staatsmiddelen, in de zin van art. 87 EG, wordt bekostigd. De gemeente leent geld voor de koop van het stadion, dat wordt –

inclusief de rente – terugbetaald uit de huur-gelden. Enkel het risico dat de gemeente draagt en de betalingsfaciliteiten alsmede sancties op niet betalen van de huur, kunnen vraagtekens oproepen. De vraag is of het vermelde risico is te beschouwen als een op geld waardeerbare steun die elders niet is te verkrijgen. Ten eerste wordt het risico beperkt door de gemeentelijke invloed en het toezicht. Voorts wordt de gemeente eigenaar van het stadion. Dit beperkt het risico, immers zij bezit onroerend goed dat in geval van nood verkocht kan worden. Bij de 'korting' van 500.000 euro op de huur voor Gelredome kan wel de vraag worden gesteld in hoeverre officiële marktpartijen tot hetzelfde bereid waren geweest. De overige punten van aandacht zijn eerder al aan de orde gesteld.

Met het plan lijkt op het eerste gezicht dus weinig mis, slechts als bij niet-conforme uitvoering blijkt dat er toch sprake is van steun ten laste van de staat, zal de steun verboden blijken te zijn, aangezien deze niet is aangemeld bij de Commissie, doch wel is uitgevoerd. Het reddingsplan Vitesse/Gelredome toont aan dat steun van gemeentes aan voetbalclubs, niet (ernstig) in strijd hoeft te zijn met het Europese mededingingsrecht. Het is des te opmerkelijker dat op verschillende plaatsen in Nederland betrekkelijk lichtzinnig beslissingen worden genomen over de te verlenen steun.

SOMBERE UITZICHTEN

Staatssteun die niet is aangemeld bij de Europese Commissie, maar wel wordt verleend, is onrechtmatig.¹⁶ Zowel de Commissie als andere belanghebbenden kunnen stopzetting en zelfs terugvordering van de steun eisen. Dreigend faillissement van club (uitbater of bouwbedrijf) vormt daarbij geen obstakel.¹⁷ Daarnaast heeft de verantwoordelijke wethouder in Utrecht gesteld dat de regeling zal worden aangepast indien blijkt dat zij niet in overeenstemming is met het Europees recht. De niet-aangemelde maatregelen zijn – als zij worden uitgevoerd – verboden en kunnen niet in overeenstemming worden gebracht met het Europees recht. Als de gemeente zou besluiten ze alsnog aan te melden, voorafgaand aan de uitvoering, zal de gemeente moeten aantonen dat deze maatregelen wel degelijk binnen het controlelijstje van het ministerie vallen, of zal de gemeente de maatregelen moeten aanpassen aan de eisen van de Europese Commissie. Daarmee zal FC Utrecht echter waarschijnlijk niet worden gered.

Als blijkt dat de maatregelen van Arnhem door de uitvoering alsnog strijd opleveren met de Europese mededingingsregels, ziet het er somber uit voor Vitesse/Gelredome. Dan is alle hulp voor niets geweest.

Ten slotte: De vraag blijft of die hulp, los van de juridische bezwaren, in deze tijd van algehele financiële krapte sowieso wel wenselijk is. ●

NOTEN

- 1 A. de Vos, 'FC Voetbalclub - FC Gemeente: 216-o', *Binnenlands Bestuur* 2003(24), p.32-33. Zie voor een globaal overzicht van de staatssteun aan voetbalclubs in relatie tot de (Europese) regelgeving: M. Olfers, 'Overheidssteun aan betaaldvoetbalclubs, (On)geoorloofde staatssteun of 'legitieme ondersteuning publieke zaak?', *NJB* 2003, p.717-726.
- * De auteur wenst prof. Dr. A-M Van den Bossche en mr. J. Meulman te danken voor hun commentaar op eerdere versies van deze bijdrage.
- 2 De Raad heeft enkele verordeningen uitgevaardigd, die elk in een aparte groepsvrijstelling voorzien: 68/2001 (de-minimissteun), 69/2001 (opleidingssteun), 70/2001 (steun aan MKB).
- 3 Art. 88 lid 3 EG-verdrag en Vo. 659/1999, *Pb EG* 1999, L-83/1.

- 4 Art. 2 lid 2 van de Vo 68/2001, *Pb EG* 2001, L-10/30-32.
- 5 HvJ EG 23 april 1991, zaak C-41/90 (Höfner), *Jur.* 1991, p. I-1979.
- 6 HvJ EG 15 december 1995, zaak C-415/93, (Bosman), *Jur.* 1995, p. I-4921.
- 7 HvJ EG 24 oktober 1996, zaak C-329/93 (Bremer Vulkan), *Jur.* 1996, p. I-5151.
- 8 www.fc utrecht.nl. De website www.galgenwaard-utrecht.nl was tijdens het schrijven van deze bijdrage niet bereikbaar.
- 9 KPMG-Rapport: 'De gemeente als twaalfde man', maart 2003, p. 1 en 10-12.
- 10 Art. 7:850 e.v. BW.
- 11 De Commissie is echter onlangs een onderzoek gestart tegen de steunmaatregelen door de gemeente Alkmaar voor AZ, *NRC Handelsblad* 31 juli 2003, p. 9.

- 12 Deze NV Gelredome verkeert eveneens in financiële moeilijkheden.
- 13 Memo's van B&W Arnhem aan de Gemeenteraad van 23 en 26 september 2003.
- 14 Besluit van de Raad van de Gemeente Arnhem van 12 juni 2003, Reg. Nr. FD/JZ/2003/204.
- 15 Wat de gemeente er dan mee gaat doen (blijft het budgetneutraal – dekt de huur slechts de kosten –, zal de gemeente het stadion wellicht voor een symbolisch bedrag overdragen of verkopen aan een derde marktpartij?) is een heel andere vraag, die op dit moment voor het vraagstuk van de toelaatbare staatssteun (nog) niet van belang is.
- 16 Art. 88 lid 3 jo. art. 3 Vo 659/1999.
- 17 HvJ EG 15 januari 1986, zaak 52/84 (Commissie/België), *Jur.* 1986, p. 89.

Advocaten kunnen in ethisch netelige situaties belanden. Hoe gaan ze dan te werk? Hoe denken ze over hun normen en waarden? W.H.L. Jurgens: 'Rechten waarmaken bij een nalatenschap voor twee aasgieren met krokodillentranen, dat bracht me in gewetensnood.'

Daniela Hooghiemstra
journalist

W.H.L. Jurgens (63, beëdigd 1968) is getrouwd, heeft vier kinderen en is – tot zijn pensioen volgend jaar – partner bij het kantoor Quarles & Jurgens in Dordrecht.

Wat vond u tot dusver uw belangrijkste zaak?

Het verzorgen van een verblijfsvergunning voor een briljante violiste uit Letland.

Had u dat ook belangrijk gevonden als zij niet briljant was?

Ik geef toe dat ik, in dat geval, die zaak misschien wel door een kantoorgenoot had laten doen.

Wat is uw religie van huis uit?

Mijn ouders waren protestant. Aan mij was de zondagsschool niet besteed. Ik ben overtuigd agnosticus.

Hoe bent u van het geloof van uw ouders gevallen?

Als kind vond ik versjes uit mijn hoofd leren al niks. Later heb ik droevige dingen meegemaakt die de twijfel sterker hebben gemaakt. Ik heb een kind verloren. Dat kon in mijn ogen maar twee dingen betekenen: óf God bestaat niet, óf hij laat het afweten. In overlijdensadvertenties zie je soms teksten als: 'God plukt de mooiste bloemen het eerst'. Ik vraag mij dan af of dat wanhopig vastklampen is, of dat mensen dat moeten zeggen van de dominee. Ik roep niet de hele dag dat God niet bestaat. Ik heb geen wonderen meegemaakt en kan er dus niet van uit gaan dat er een hogere macht is die mijn leven goed of slecht indeelt. Ik kan alleen zeggen: ik weet niks. Ik heb wel overwogen om voor de descartiaanse oplossing te kiezen: niet geloven, maar omdat je niet zeker



foto: Jiri Büller

'Iemand die in staat is om te scheppen als Bach, moet wel maatstaven en gevoelens hebben waar ik mij graag aan zou spiegelen'

weet dat hij niet bestaat, toch maar doen *just in case*. Maar nee, dat is toch niet vol te houden.

Met welke regels bent u opgevoed?

Ik ben een tropenkind. Dus opgevoed met een mengsel van adat en het adagium: waarom? daarom! Als de baboe zei: 'Mijn grootmoeder is een tijger die 's nachts langs de kampongs sluipt', dan was dat zo. Geen vragen stellen, dat gold bij mijn ouders ook. Regels waren regels. Eerst je huiswerk maken, dan pas sporten. Soms ging een sportwedstrijd dan niet door.

Lijkt u op uw vader en moeder?

Ik heb het beschouwende van mijn vader en het warmbloedige van mijn moeder.

Dat is onverenigbaar.

Mijn innerlijk kampt regelmatig met de botsing van deze geestelijke stromingen.

Stelt u zich voor- en nadat u handelt, terugkerende morele vragen?

Het is goed om hoge maatstaven te hantieren, maar je moet ook soepel kunnen zijn. Ik ben geneigd het pragmatische boven het principiële te stellen. Strijden voor principes tot je er zelf aan onderdoor gaat, vind ik heilloos. Ik begrijp de burgemeester in oorstijding die zegt: 'Ik kan om principiële

redenen wel aftreden, maar dan zit hier morgen een NSB'er.'

Betrapt u zichzelf vaak op onvolkomenheden?

Soms denk ik te snel dat ik weet wat iemand te vertellen heeft. Van mijn kinderen en collega's hoor ik met enige regelmaat: 'Luister nou eens, je weet nog helemaal niet wat ik ga zeggen!'

Wanneer heeft u zich voor het laatst schuldig gevoeld?

Enige maanden geleden, toen ik een van mijn compagnons onheus bejegende tijdens een maatschapsvergadering. Ik heb later mijn spijt betuigd.

Hoe weet u of u juist handelt?

Onder meer door te denken: zo zou mijn integere en hoogstaande echtgenote gedacht of gehandeld hebben. Dan weet ik dat het goed is.

Hoe komt uw echtgenote zo hoogstaand?

Zij komt uit een Brabants katholiek gezin waar in plaats van orde en tucht een ontspannen soort vanzelfsprekendheid heerste. Een strikt systeem met natuurlijk respect. Ik zeg wel eens tegen haar: jij had rechter moeten worden. Zij oordeelt zonder te veroordelen.

‘Wees niet al te rechtvaardig, noch houd u zelve al te wijs’

Het katholieke jasje past u beter dan de protestantse dwangbuis?

Als ik moest kiezen, zou ik liever katholiek zijn. De uitstraling van een mooie kathedraal is vele malen indrukwekkender dan die van een protestantse kerk. Als ik mijn vrouw op de cello begeleid terwijl zij een cantate van Bach zingt, vormen de gebrandschilderde ramen van een kathedraal een prachtig decor. In protestantse kerken wordt nooit gelachen, dat is ook zo jammer.

Welke historische figuur vertegenwoordigt in uw ogen het hoogst denkbare morele gehalte?

Het kan niet anders: Beethoven en Bach: de Kreutzer-sonate voor viool en piano en de zesde cello solosuite zijn absolute hoogtepunten van het menselijk scheppingsvermogen. Door ernaar te luisteren voel je dat je emoties geordend worden, je gevoelsleven komt op de juiste plaats terecht en de morele uitstraling komt in een voorbeeldige balans.

Is schoonheid een morele categorie op zich?

Iemand die in staat is om te scheppen als Bach, moet wel maatstaven en gevoelens hebben waar ik mij graag aan zou spiegelen. Bach had zestien kinderen van wie er acht zijn overleden. Desondanks bleef hij gewoon componeren en zijn gezin leiden. Hij moet wel een heel goed mens zijn geweest.

Welke figuur vertegenwoordigt in uw ogen het laagst denkbare gehalte?

De commandant van het jappenkamp in Indië waar ik enige jaren geïnterneerd was en die de Nederlandse gevangenen, onder wie mijn moeder, mijn broer en mijn zusjes, tot bloedens toe afranselde. Zij zeggen dat ik ook ben geslagen, maar ik herinner mij dat niet. Mijn enige KZ-syndroom is het gezicht van die commandant. Als ik op foto's in oorlogsboeken een jap met een petje op zie, geeft mij dat een onprettig gevoel. Het schooltje voor de kinderen stond naast het lijkenhuis, zodat wij daar naar binnen konden kijken.

Wat heeft die ervaring u geleerd?

Een zekere gelatenheid, maar ook cynisme: die meneer zegt dat wel, maar ondertussen. Ik heb bijeenkomsten bijgewoond van kinderen uit jappenkampen. Daar zitten veel geestelijke wrakken bij. Ik ben er kennelijk goed vanaf gekomen.

Welk spreekwoord of gezegde vat uw normen- en waardepatroon het best samen?

De bijbel is voor mij zeker niet het Boek der boeken. Toch een citaat uit Prediker: “Er is een rechtvaardige, die in zijn gerechtigheid omkomt; daarentegen is er een goddeloze, die in zijn boosheid zijn dagen verlengt. Wees niet al te rechtvaardig, noch houd u zelve al te wijs”. Vrij vertaald: wees een beetje toegevend. Ook als advocaat kom je met deze raad wel ver.

Bent u tevreden met wat u bent geworden?

Tevreden en soms een beetje trots. Ik ben begin jaren zeventig begonnen met drie compagnons, tegenwoordig zijn het er tien. Ik wil niet opscheppen, maar heb ook veel maatschappelijke dingen gedaan in de zorg, voor buitenlandse werknemers en voor de muziek. Ik heb daar een koninklijke onderscheiding voor gekregen. Dat is toch een erkenning.

Vindt u overspel een zonde?

In een goed huwelijk, ja zeker.

Waarom?

Het betekent bedrog en daar hou ik niet van. Maar in elk geval is het laakbaar je partner, als je die liefhebt, te kwetsen, ook al zou zij het niet weten.

Door wie laat u zich de wet voorschrijven?

Door de overheid en soms door mijn vrouw. *Wanneer was u voor het laatst boos?*

Vanmorgen, toen een achter mij rijdende kontklevende automobilist mij bijna van de sokken dreigde te rijden en de bekende middelvinger opstak bij het passeren. Strak voor je uit blijven kijken is dan de enige remedie.

Is de remedie niet: ook uw middelvinger opsteken?

Uit angst doe ik dat niet.

Raakt u door uw werk wel eens in gewetensnood?

Ja, toen ik onlangs bij de afwikkeling van een gecompliceerde nalatenschap voor twee van de erven, te betitelen als aasgieren, hun rechten moest waarmaken, vooral toen de (krokodillen)tranen rijkelijk vloeiden.

Welke zaak weigert u en waarom?

In de persoon die ik verdedig, moet ik kunnen geloven. Als een seriemoordenaar zich tot mij wendt, acht ik het niet uitgesloten dat ik zeg: u heeft niets aan mij. Ik verdedig liever geen verwerpelijke mensen.

Vindt u dat u door advocaat te zijn, een goed doel dient?

In een aantal gevallen zeker. Opkomen voor een ander, strijden voor gerechtigheid. Dat is ons beroep.

In welk opzicht vindt u uzelf beter dan de meeste andere mensen?

Veel mensen kunnen niet naar anderen luisteren. Ik kan dat wel en probeer er dan ook iets mee te doen.

In welk opzicht vindt u uzelf slechter dan de meeste andere mensen?

Ik vind dat ik in menselijke situaties snel van begrip ben, soms te snel en dan verlies ik mijn aandacht.

Heeft u maatschappelijke ambities die nog niet zijn verwezenlijkt?

Ik ben tevreden met wat ik heb bereikt.

Aan welke karaktereigenschappen schrijft u dat toe?

Ambitie, doorzettingsvermogen, maar ook een zeker opportunisme.

Wat ligt wat uzelf betreft dicht bij de waarheid, de stelling ‘ik ben een goed mens’ of de stelling ‘ik ben een slecht mens’?

Enig gevoel voor eigenwaarde brengt je tot de stelling ‘ik ben een goed mens’. Dat kan ook niet anders want alleen met deze houding kun je je handhaven als voorbeeld voor je gezin en als deelgenoot in de huidige ‘oppressive society’. Als de samenleving ergens aan ten onder gaat, is het wel aan de druk die zij zelf uitoefent op ons allen.

Hoeveel mensen betalen hun aannemer niet zwart omdat de belastingdruk niet is op te brengen? Ik erger mij aan onfatsoen, maar ben best bereid om regels te relativiseren. Een beetje schipperen maakt je nog niet tot een slecht mens. ●

Ethisch peil: 7,5

Door het pragmatische boven het principiële te stellen is het ethisch kader van Jurgens in de basis wat broos. Gevoel en verstand voeren een hevige strijd, die soms in opportunisme moet eindigen. Omdat eerlijkheid en streven naar schoonheid Jurgens' tweede natuur zijn, is de kans op een scheve schaats echter klein. De neiging om schoonheid aan moraliteit te verbinden, is naïef te noemen. Het duidt echter tevens op een rijk gevoelsleven en goede intenties.

Willem Heemskerck

redactielid

de getuige die niet wil? (II)

Eerder dit jaar¹ schreef ik over de mogelijkheden die de getuige 'die niet wil' ten dienste staan, waarbij ik wees op een bij de Hoge Raad aanhangige zaak. Vorige maand heeft de Hoge Raad in die zaak uitspraak gedaan,² met een aantal belangwekkende (princiële) overwegingen. De getuige die niet wilde is Van Hulst, het hoofd van de BVD, thans AIVD. Hij was opgeroepen door de partij aan wie in hoger beroep het bewijs was opgedragen van zijn stellingen dat de BVD er de hand in heeft gehad dat hij in 1979 is ontslagen als medewerker van de Maatschappelijke Dienstverlening Eemland en verder in tal van sollicitatieprocedures geen schijn van kans maakte op een benoeming. Bij incidentele conclusie voerde Van Hulst onder meer aan dat hij pas op 1 september 1997 als hoofd is aangesteld en geen wetenschap heeft omtrent gebeurtenissen binnen zijn dienst in de jaren zeventig van de vorige eeuw, in welk verband hij buiteneffectstelling van zijn oproeping en/of niet-ontvankelijkverklaring van de oproepende partij en/of verschoning van de verplichting te verschijnen en te getuigen heeft gevorderd. De raadsheer-commissaris heeft die vorderingen afgewezen, onder andere met het argument dat denkbaar is dat Van Hulst alsnog wetenschap vergaart hetzij door raadpleging van het archief hetzij door enige andere vorm van intern onderzoek.

In cassatie speelde allereerst de vraag of Van Hulst wel ontvankelijk was in zijn beroep, nu het arrest van de rechter-commissaris in beginsel zou moeten worden aangemerkt als tussenuitspraak in de zin van art. 401a Rv, waarvan naar het sinds 1 januari 2002 geldende procesrecht geen tussentijds beroep

openstaat. Ongelukkige consequentie van dat gegeven zou zijn dat het appèlrecht van de getuige resp. diens recht op beroep in cassatie illusoir wordt.³ De Hoge Raad oordeelt – rov. 3.2 – echter: 'Te dien aanzien is van belang dat het hier gaat om een door Van Hulst als getuige ingestelde vordering waarover door de raadsheer-commissaris definitief is beslist in het dictum van zijn arrest, waarmee aan het incident een einde is gemaakt door de afwijzing van de incidentele vordering. Een dergelijke beslissing moet ten opzichte van Van Hulst worden beschouwd als een eindarrest waartegen door hem een rechtsmiddel kan worden ingesteld.' Uit deze formulering volgt dat de Hoge Raad niet alle incidentele vonnissen/arresten als eindvonnissen/arresten ziet, maar slechts die waarbij de belangen van derden/niet-procespartijen zijn betrokken en dan nog slechts ten aanzien van die derden/niet-procespartijen zelf.⁴ Daarmee sluit de uitspraak aan bij een uitspraak uit 1992,⁵ waarin de Hoge Raad besliste dat de afwijzing door de rechtbank van een vordering tot tussenkomst van een derde een eindvonnis is.

Naar uit rov. 3.3 van het hier besproken arrest blijkt, wil de Hoge Raad niet in de hand werken dat na deze uitspraak geen getuige meer verschijnt (en rechtsmiddel na rechtsmiddel aanwendt): hij stelt de verschijnplicht van de getuige voorop en geeft aan dat slechts die getuige, die tevoren aan de rechter en de betrokken partijen schriftelijk gronden bekend heeft gemaakt die meebrengen dat het afleggen van een verklaring niet van hem kan worden verlangd, zonder verschijning een incident zal mogen opwer-

pen als de oproepende partij na dat schriftelijk bericht volhardt in de oproeping en bovendien 'geen enkel in rechte te respecteren belang bij de verschijning van de partij heeft aangevoerd'. Het is kennelijk de getuige zelf die de toets van dat belang moet maken, want daarvan hangt immers af of hij het incident zonder verschijning ter zitting dan wel ter zitting mag respectievelijk moet opwerpen.

Ook rov. 3.6 van het arrest is principieel, nu de Hoge Raad daarin oordeelt dat het vereiste van art. 163 Rv, dat de verklaring betrekking moet hebben op aan de getuige uit eigen waarneming bekende feiten, eraan in de weg staat dat de getuige verplicht wordt ter voorbereiding van de door hem af te leggen verklaring een onderzoek in te stellen naar feiten en omstandigheden die hem niet uit eigen wetenschap bekend zijn. Dit geldt te meer – aldus de Hoge Raad – indien iemand als getuige wordt opgeroepen met de bedoeling dat door middel van deze getuige toegang zal worden verkregen tot bronnen die anders niet toegankelijk zouden zijn voor de partij die de getuige oproept.

NOTEN

- ¹ *Advocatenblad* 2003-7, p. 304.
- ² HR 19 september 2003, RvdW 2003, 149.
- ³ Zie uitvoerig F.J.H. Hovens in zijn noot onder Hof Den Bosch 12 februari 2002, *JBPf* 2003, 47, onder 5.
- ⁴ Dus voor partijen zou dan geen tussentijds beroep openstaan tegen bijv. de verwerping van het beroep op een verschoningsrecht door een getuige, voor die getuige zelf wel.
- ⁵ HR 24 juni 1992, *NJ* 1993, 548 (MB), rov. 3.2.

ONTSLAGWAARDIGE EN GESCHORSTE WERKNEMER MOET NIET WORDEN DOORBETAALD

Dat de werkgever een werknemer ook tijdens een schorsing moet doorbetalen, ongeacht de aanleiding van de schorsing: anders dan de Hoge Raad en mr. S.F. Sagel (de laatste in *Advocatenblad* 2003-12) wijst mr. Kruijer dat af. Hij bestrijdt het hoofdargument, namelijk dat het inhouden van loon een strafmaatregel zou zijn.

mr. ir. H.S.M. Kruijer
bedrijfsjurist, Heemstede

Moet een werkgever zijn werknemer doorbetalen tijdens een schorsing als deze, en het erop volgende ontslag, te wijten is aan ernstig wangedrag van de werknemer? De wet geeft op deze vraag geen duidelijk antwoord, maar de Hoge Raad zei onlangs duidelijk 'ja'.¹ Volgens de Hoge Raad berust het niet-werken van een geschorste werknemer op een oorzaak die voor rekening van de werkgever behoort te komen, zelfs indien de werkgever gegronde redenen had voor de schorsing en deze aan de werknemer te wijten zijn. Volgens de Hoge Raad strookt dit antwoord met de 'heersende rechtsopvatting' op dit punt. Op die heersende opvatting is ook de goedkeurende bespreking gebaseerd die S.F. Sagel aan het arrest heeft gewijd in *Advocatenblad* 2003-12.² Ik heb daarover een tegengestelde mening.³

Het belangrijkste argument dat Sagel ter ondersteuning van het arrest aanvoert, ontleent hij aan Van der Grintens *Arbeidsovereenkomstenrecht*.⁴ Het luidt: inhouding van het loon van een geschorste werknemer is een strafmaatregel die vergelijkbaar is met het opleggen van een boete. Dit laatste nu is op grond van de wettelijke regeling (art. 7:650-651 BW) alleen mogelijk op grond van een contractuele bepaling; dan moet dat ook voor inhouding van loon gedurende een schorsing gelden.

Nu strekt de contractuele boete tot (forfaitaire) vergoeding van de schade die de werknemer, door het wangedrag waarop de boete is gezet, bij zijn werkgever heeft aangericht (art. 7:651 BW). De maximale hoogte van de boete is daarbij drastisch beperkt tot een limiet gerelateerd aan het loon van de betrokken werknemer, namelijk in beginsel tot maximaal 1/10 deel daarvan (art. 7:650 lid 5 en 7:632 lid 2 BW). Indien het opleggen van een boete aan een werknemer al als 'straf' geduid kan worden, dan gaat het dus om een correctieve of reparatoire straf van geringe maat.

Dit laatste is niet verwonderlijk. Niet alleen arbeidsrechtelijk maar ook volgens het gemene recht zijn immers de mogelijkheden voor een werkgever om op een schadeveroorzakende werknemer de schade te verhalen uiterst beperkt (art. 7:661 resp. 6:170 lid 3 BW). Aan deze benadering ligt ten grondslag dat de werknemer in een ondergeschikte gezagsverhouding verkeert ten opzichte van de werkgever.⁵ Het gaat dan echter niet aan om met een beroep op de regeling van de boete en dus met een beroep op die gezagsverhouding, regels te rechtvaardigen als de onderhavige – inhoudende dat aan een geschorste werknemer zonder meer het loon zou moeten worden doorbetaald, hoe ontslagwaardig de werknemer ook is c.q. blijkt te zijn. Dergelijke regels ondermijnen juist de gezagsverhouding tussen werkgever en werknemer, en dus hun gepostuleerde eigen grondslag.

Bovendien lijdt de algemene regel dat een werknemer jegens zijn werkgever niet of nauwelijks aansprakelijk is voor door hem bij de laatste aangerichte schade, uitdrukkelijk uitzondering indien de werknemer aan de werkgever een dringende reden geeft om hem te ontslaan (art. 7:677 lid 3 jo. lid 4 BW). Werkgevers lijden in dit soort gevallen in de regel aanzienlijke schade al lang voordat de ontslagwaardigheid van de betrokken werk-

nemer zodanig hard vaststaat dat deze geschorst of zelfs meteen ontslagen kan worden. Deze 'aanloopshade' blijft echter, op grond van het voorgaande, toch al voor risico en rekening van de werkgever.

De schorsing van een werknemer is in de regel geen strafmaatregel à la het opleggen van een boete. Een schorsing strekt niet zoezeer tot vergoeding noch tot vergelding van reeds door de werkgever geleden schade, maar zij is in de regel een preventieve maatregel van de werkgever die strekt tot voorkoming van verdere schade. En wanneer de werkgever tijdens de schorsingsperiode het loon van de geschorste werknemer niet doorbetaalt, houdt ook dat geen strafmaatregel in de voorgaande zin in. Het gaat dan om een gedeeltelijke ontbinding van de arbeidsovereenkomst. Die is terecht wanneer het wangedrag van de werknemer dat aanleiding heeft gegeven tot zijn schorsing zo ernstig is dat het zo'n gedeeltelijke ontbinding van de arbeidsovereenkomst door de werkgever rechtvaardigt (art 6:265 BW). Wangedrag van de werknemer dat een reden oplevert voor ontslag, voldoet per definitie aan dit criterium.⁶ De gepostuleerde analogie met de invoering van een boetebeding gaat dan ook niet op. ●

NOTEN

- 1 HR 21 maart 2003, *RvdW* 2003, 55 en *JAR* 2003, 91 (Visser & Partners/Van der Gulik)
- 2 S.F. Sagel: 'Loon tijdens schorsing en op non-actiefstelling', *Advocatenblad* 2003-12, pp. 512-517.
- 3 Zie mijn 'Moet een ontslagwaardige en geschorste werknemer worden doorbetaald? Ofwel: Dient slecht werknemerschap te worden beloofd?', in *De praktijkgids* 2003, pp. 559-566.
- 4 20e druk, bewerkt door J.W.M. van der Grinten en W.H.A.C.M. Bouwens, Deventer 2002, p. 175.
- 5 Zie ook: H.L. Bakels, *Schets van het Nederlands arbeidsrecht* (16e druk, bewerkt door I.P. Asscher-Vonk & W.J.P.M. Fase, Deventer 2000), p. 105-107.
- 6 Zie ook het vonnis Rb Middelburg 2-3-1949 (H./De Schelde; NJ 1950, 136).

NASCHRIFT

Kruijer is boos. Boos op de Hoge Raad. Die houdt namelijk zijns inziens 'aan "slechte", ongedisciplineerde, kwaadwillige, brutale, "ziekelijke" en het arbeidsklimaat verzie-

kende werknemers de hand boven het hoofd' en draagt bij 'aan de instandhouding van een destructieve en door zeer velen verfoeide gedoogcultuur'.¹ Hoe de Hoge Raad dat

doet? Door in het arrest Van der Gulik/Visser & Partners van 21 maart 2003 te beslissen dat een schorsing of op non-actiefstelling een oorzaak voor het niet-ver-

richten van de bedongen werkzaamheden is die voor rekening komt van de werkgever.² Die beslissing brengt mee dat een werkgever gedurende een schorsing of op non-actiefstelling in beginsel gehouden zal zijn om het loon door te betalen, tenzij de inhouding van het loon rechtsgeldig is bedongen of zich een van de uitzonderingen voordoet die ik aan het einde van mijn bijdrage (*Advocatenblad* 2003, p. 515/517) heb beschreven.

In mijn bijdrage heb ik het arrest met instemming begroet. Kruijer schrijft dat mijn belangrijkste argument daarvoor zou zijn dat de beslissing van de Hoge Raad zich goed verdraagt met de wettelijke regeling van het opleggen van een boete aan de werknemer. Dat getuigt van een wat onzorgvuldige lezing van het artikel. Mijn instemming met het arrest van de Hoge Raad wordt, zoals ik op p. 514 schrijf, 'uiteindelijk vooral ingegeven door de praktische werkbaarheid van de door de Hoge Raad gekozen benadering.' Die bevordert namelijk de rechtszekerheid. Dat laat overigens onverlet dat het – theoretische – argument dat de door de Hoge Raad gekozen benadering zich goed verdraagt met de boeteregeling als vervat in art. 7:650 BW mij – ook na lezing van de opinie van Kruijer – nog steeds juist voorkomt. Wanneer een werknemer wegens wangedrag wordt

geschorst onder inhouding van loon *ervaart* hij dezelfde consequentie als wanneer hem wegens dat wangedrag een boete wordt opgelegd. Hij wordt in beide gevallen getroffen in zijn inkomen; hij moet loon inleveren. Is sprake van een boete, dan bedraagt het in te leveren bedrag maximaal een halve dag loon per week (art. 7:650 lid 5 BW)³. Reeds voor een dergelijke, relatief geringe, aantasting van het inkomen van de werknemer heeft de wetgever een uitdrukkelijke contractuele grondslag vereist geacht (art. 7:650 lid 2 BW). Wordt de werknemer wegens hetzelfde wangedrag geschorst onder inhouding van loon, dan verliest hij zijn *gehele* inkomen. Het komt dan ook juist voor dat waar voor de minder ingrijpende maatregel (boete) een contractuele grondslag vereist is, die contractuele grondslag ook bij de meer ingrijpende maatregel (schorsing onder inhouding van loon) op zijn plaats is.

Tot slot het volgende. Kruijer is de mening toegedaan dat een schorsing door de werkgever onder inhouding van loon moet worden gezien als een gedeeltelijke ontbinding van de arbeidsovereenkomst ex art. 6:265 BW. Die benadering lijkt mij onjuist. Een arbeidsovereenkomst kan, anders dan een regulier contract, niet door een daarop gerichte buitengerechtelijke verklaring van

de werkgever geheel of gedeeltelijk worden ontbonden. De bevoegdheid tot ontbinding van de arbeidsovereenkomst op grond van gewichtige redenen is blijkens art. 7:685 BW voorbehouden aan de rechter.⁴ Datzelfde geldt voor een ontbinding wegens een tekortkoming in de nakoming. Art. 7:686 BW bepaalt dat ook die ontbinding slechts door de rechter kan worden uitgesproken. De beslissing van de Hoge Raad dat de werkgever zich gedurende de arbeidsovereenkomst niet eenzijdig door een schorsing aan de verplichting tot loonbetaling kan onttrekken, past goed in dat wettelijk systeem. Voor kritiek op dat systeem moet Kruijer zich richten tot de wetgever.

(*mr. S.F. Sagel is advocaat bij De Brauw Blackstone Westbroek in Den Haag*)

NOTEN

- 1 H.S.M. Kruijer, 'Moet een ontslagwaardige en geschorste werknemer worden doorbetaald? Ofwel: Dient slecht werknemersgedrag te worden beloond?', *Praktijkids* 2003, p. 562.
- 2 HR 21 maart 2003, *JAR* 2003/91.
- 3 Voor werknemers die meer verdienen dan het wettelijk minimumloon kan de boete bij schriftelijke overeenkomst op een hoger bedrag worden vastgesteld (art. 7:650 lid 6 BW).
- 4 Al kan die bevoegdheid worden overgedragen aan arbiters (HR 14 december 1973, *NJ* 1974, 92) of aan een bindend adviseur (HR 22 november 1985, *NJ* 1986, 275).

DE CURATOR EN UITVOERBAARHEID BIJ VOORRAAD

mr. J.J.M. van Mierlo

werkzaam bij AKD Prinsen Van Wijmen advocaten en is tevens verbonden aan het Onderzoekcentrum voor Onderneming en Recht (KUN)

In zijn bijdrage 'Grenzen aan ongerechtvaardigde boedelverrijking' (*Advocatenblad* 2003-17, p. 752-755) betoogde mr. H.J.E. Veerbeek dat het arrest *Komdeur q.q.* / *Nationale Nederlanden*¹ met zich brengt dat een vonnis in een zaak waarbij de faillissementsboedel als procespartij is betrokken, in beginsel niet uitvoerbaar bij voorraad kan worden verklaard. Zou een curator uiteindelijk in het ongelijk gesteld worden, dan biedt de boedel mogelijk geen verhaal voor terugbetaling van hetgeen aan de curator eerder is voldaan op basis van dat bij voorraad uitvoerbaar verklaar-

de vonnis. Indien een rechter zijn vonnis desondanks **tóch uitvoerbaar bij voorraad verklaart, zo vervolgt Veerbeek, dan zal hij daar de voorwaarde aan moeten verbinden dat zekerheid voor terugbetaling wordt gesteld. Veerbeek baseert zich voor dit laatste op het arrest *De Jong / Lasschuit q.q.*² Veerbeeks stellingen behoeven, gezien ook het automatisme dat hij veronderstelt, enige nuance.**

Veerbeek beroept zich in de eerste plaats op de bewoordingen van art. 233, lid 1 Rv. Volgens hem zou, indien een faillissementsboedel procedeert, in de regel moeten worden aangenomen dat 'de aard der zaak' meebrengt dat een vonnis niet uitvoerbaar bij voorraad kan worden verklaard. Het komt mij voor dat hij veel eerder het oog heeft op de 'aard van de procespartij', doch dat is geen in art. 233 lid 1 Rv. genoemde omstandigheid die aan uitvoerbaarheid bij voorraad in de weg staat.

tij', doch dat is geen in art. 233 lid 1 Rv. genoemde omstandigheid die aan uitvoerbaarheid bij voorraad in de weg staat.

Veerbeek is daarnaast van mening dat een afweging van belangen in beginsel aan uitvoerbaarheid bij voorraad in de weg staat. Met name met de woorden 'in beginsel' heb ik moeite. Mijns inziens is het veeleer zo dat juist degene die veroordeling tot betaling van een geldsom verkrijgt 'in beginsel' een belang heeft bij uitvoerbaarheid bij voorraad.³ Een daartegenover gesteld restitutierisico zal geconcretiseerd moeten worden.⁴ Onvoldoende is het enkele feit dat de partij die betaling ontvangt curator is.

Ook indien een curator uitvoerbaar bij voorraad tot betaling is veroordeeld, betekent dat nog niet dat hij ook daadwerkelijk tot betaling kan en mag overgaan. Indien het gaat

om concurrente boedelschulden (bijvoorbeeld die uit hoofde van art. 39 lid 1 Fw.) zal de curator in het algemeen moeten wachten totdat vaststaat dat de omvang van de boedel toereikend is om de desbetreffende schuld daadwerkelijk te voldoen.⁵

Niet onbegrijpelijk is dat de Hoge Raad in het arrest *De Jong/Lasschuit* De Jong te hulp schiet bij de concretisering van de restitutievrees. De curator weigerde enig inzicht te geven in de vermogenspositie, sterker nog, uit het weinige dat hij wel meedeelde bleek dat de boedel wellicht niet in staat zou zijn terug te betalen. Bovendien gaf hij te kennen de uitspraak van de Hoge Raad niet af te wachten en terstond na ontvangst van de betaling tot afwikkeling van het faillissement over te gaan.

Gegeven zijn bijzondere taak, is alleszins verdedigbaar dat van een curator eerder dan van een 'normale' procespartij worden verlangd dat hij enig inzicht geeft in zijn vermogenspositie om te beoordelen of zekerheidsstelling verlangd kan worden.

Bij de belangenafweging zal de kans dat de curator uiteindelijk in het gelijk zal worden gesteld veel gewicht in de schaal leggen. Bovendien zal een rol kunnen spelen dat een curator, mede in het belang van de boedel als geheel, juist dringend behoefte heeft aan geld, bijvoorbeeld om te kunnen procederen.⁶ Ten slotte ziet Veerbeek over het hoofd dat het ook kan gaan om andere veroordelingen dan die tot betaling van een geldsom.⁷

Ook in het omgekeerde geval, dat de boedel op basis van een uitspraak moet betalen, zou volgens Veerbeek daarmee 'rustig worden gewacht totdat definitief in de hoofdzaak is beslist'. Mij ontgaat waarom de partij die een veroordelend vonnis tegen een curator q.q. verkrijgt erin zou moeten berusten dat het vonnis niet uitvoerbaar bij voorraad kan worden omwille van het enkele feit dat zijn wederpartij een curator q.q. was. Het moge, zoals Veerbeek betoogt, zo zijn dat de curator goed op de centen zal passen hangende de rechtstrijd, maar dát is niet wat van hem gevorderd werd.

Ook hier heeft te gelden dat het lang niet altijd gaat om betaling van een geldsom, maar dat het ook om andersoortige prestaties kan gaan. Laat ik als voorbeeld noemen de verdeling van de curator een bank inzage in de administratie te verschaffen.⁸ Is Veerbeek, als ik mij niet vergis werkzaam bij een bank, soms van mening dat ook in een dergelijk geval rustig afgewacht kan worden hoe uiteindelijk in appèl (of nog later) het rechterlijk oordeel zal luiden?

Veerbeek tracht de pijn te verzachten door ófwel het verstrekken van zekerheid als voorwaarde te stellen om een uitspraak uitvoerbaar bij voorraad te verklaren, ófwel bij het onthouden van uitvoerbaarheid bij voorraad de partij die heeft te betalen te verplichten zekerheid te stellen voor toekomstige nakoming.

Ook met het stellen van zekerheid dient naar het mij voorkomt terughoudend te wor-

den omgegaan. Zo zou de verplichting zekerheid te stellen tot gevolg kunnen hebben dat wat de curator ontvangt *dood geld* wordt. De bank, die de garantie stelt, zal in het algemeen immers verlangen dat een bedrag gelijk aan de garantie geseceerd wordt. Andersom is goed denkbaar dat een curator niets aan een bankgarantie heeft. Ik verwijs naar het arrest van het Hof Arnhem (noot 7).

Samenvattend ben ik van mening dat een curator die q.q. procedeert in beginsel een uitvoerbaar bij voorraad verklaard vonnis moet kunnen krijgen zonder dat hij zekerheid zal behoeven te stellen. Zoals reeds aangegeven, met het automatisme van Veerbeek dienaangaande heb ik moeite. Daaraan doet niet af dat in veel gevallen de curator, zeker indien hij niet helemaal gerust is op een goede afloop, niet tot executie van een uitvoerbaar verklaard vonnis zal overgaan, maar vooralsnog genoegen zal nemen met een bankgarantie.

NOTEN

- 1 Hoge Raad 7 juni 2002, *JOR* 2002/147.
- 2 Hoge Raad 2 mei 2003, *RvdW* 2003, 89.
- 3 Hoge Raad 27 februari 1998, *NJ* 1998, 512.
- 4 Hoge Raad 17 juni 1994, *NJ* 1994, 591.
- 5 Voorzieningenrechter Roermond 18 maart 2003, *JOR* 2003/128.
- 6 Hof Arnhem 25 maart 2003, *KG* 2003, 145.
- 7 Hof Arnhem 11 juni 2003, *KG*, 169.
- 8 Rb Dordrecht 7 februari 2002, *JOR* 2002/36.

NASCHRIFT

Er is ruimte voor debat over ongerechtvaardigde boedelverrijking. In zijn reactie maakt Van Mierlo enige procesrechtelijke opmerkingen. Van Mierlo bekent zich als een aanhanger van de door mij geduide enge interpretatie van *De Jong/Lasschuit qq*. Dit komt er op neer dat hij mij in mijn bespiegelingen over enige open normen als 'aard van de zaak' en 'afweging van wederzijdse belangen' niet direct volgt. Het zijn deze normen die bepalen of uitvoerbaar verklaring bij voorraad mogelijk is (vgl. art. 233 Rv.: 'kan') en zo ja, of dit redelijk is. Net als Van Mierlo ben ik van mening dat er van 'automatisme' geen sprake kan zijn. Per geval waarin een

curator betaling van een geldsom vordert (en daar is in procedures waarbij de curator eiser is veelal om te doen) zullen de genoemde open normen moeten worden ingevuld. Daarvoor is onderzoek vereist naar in ieder geval (a) de behoefte van eiser aan onmiddellijke liquiditeit en (b) het restitutierisico. Van Mierlo deelt mijn mening dat de curator een bijzondere procespartij is en ik deel zijn mening dat dit betekent dat van de curator verwacht mag worden dat hij op deze punten inzicht geeft. In de praktijk zal de onmiddellijke liquiditeitsbehoefte van de curator (tenzij het bijvoorbeeld een rechtsvordering tot betaling van een voorschot ten

behoefte van de 'oorlogskas' betreft) veelal laag zijn terwijl het restitutierisico bij de meeste boedels (als gevolg van de regel uit *Komdeur qq/Nationale Nederlanden*) hoog zal zijn.

De conclusie is dan ook dat indien een curator betaling van een geldsom vordert, iedere gedaagde er verstandig aan doet zijn verweer in drie stappen in te kleden: (primair) afwijzing van de rechtsvordering, (subsidiar) afwijzing van de vordering tot uitvoerbaar verklaring bij voorraad, en (meer subsidiar) uitvoerbaar verklaring bij voorbaat onder de voorwaarde dat de curator eerst zekerheid stelt.

Het monster van ongerechtvaardigde boedelverrijking moet binnen de perken gehouden worden. Grenzen zijn gesteld in *Ontvanger/Hamm qq* (onverschuldigde betaling als gevolg van een onmiskenbare vergissing leidt tot een superpreferente boedelvordering) en in *De Jong/Lasschuit qq*. Een andere heldere grens is eind 2002 getrokken: 'een curator die ondanks het onmiskenbare karakter van de vergissing (..) dit bedrag

behoudt en aanstonds voor diens eigen salaris en kosten aan zichzelf in prive uitbetaalt terwijl de boedel vervolgens voorzienbaar niet meer tot (terug)betaling in staat is, verrijkt zichzelf en (..) is derhalve eveneens in privé aansprakelijk' (Hof Arnhem 26 november 2002, JOR 2003, 46).

Er ligt nog wat niemandsland braak. Zo steekt het monster ook de kop op in andere gevallen dan als keerzijde van onverschul-

digde betaling. Dreigt dit monster bijvoorbeeld niet als de curator afgifte weigert van simpele administratieve gegevens over debiteuren aan de stil pandhouder, teneinde zo voor de boedel de *Mulder qq/CLBN*-premie binnen te slepen?

(Zie HR 17 februari 1995, NJ 1996, 471; zie over deze discussie onder meer Van Daal in *TvI* 2003, p. 84-89)

mr. Herman J.E. Veerbeek

(advertentie)

De Chevrolet Trans Sport.
Een voorbeeld van veelzijdigheid.

Er is een eenvoudig te vinden en van een luxe uitgeruste 7 personen ruimte in een veelzijdige Van.

Info: www.chevrolet.nl

UNIT

Unit is een ondernemingsrecht en fiscale adviesbureau met een breed scala aan diensten op het gebied van: **opdrachten, contracten, overnames, fusies, splitsingen, herstructureringen en insolventie**

U kunt ons mailen voor een presentatie cd-rom
info@unit-1.nl / www.unit-1.nl / 070 300 35 01

De feiten onder uw pleidooi.

Onafhankelijk accountantsonderzoek naar feiten en omstandigheden? Bel Peter Schimmel van Ernst & Young Integrity Services & Investigations op (070) 443 21 20 of mail naar peter.schimmel@nl.ey.com

ERNST & YOUNG
Quality in Everything We Do

Movir en



uw AOV.

Als ondernemer in het vrije beroep, of het nu in de medische sector of zakelijke dienstverlening is, speelt de zorg voor uw gezondheid een zeer belangrijke rol.

Hoe goed u echter ook voor uzelf zorgt, er bestaat altijd een kans dat u arbeidsongeschikt raakt. Bijvoorbeeld door toedoen van een ander. De (financiële) gevolgen zijn dan vaak niet te overzien. Denk maar eens aan de vaak hoge kosten van uw praktijk, een financiering of, nog directer, uw inkomen. Met een goede, op maat gesneden arbeidsongeschiktheidsverzekering kunt u veel nadelige gevolgen voorkomen.

Movir is sinds jaar en dag gespecialiseerd in arbeidsongeschiktheidsverzekeringen (AOV) voor het vrije beroep. Hierdoor weten wij als geen ander wat de risico's in het vrije beroep, en zelfs per beroepsgroep, zijn. We kennen de ontwikkelingen en stimuleren en sponsoren

wetenschappelijk onderzoek naar lichaamshoudingen tijdens het werk en op het gebied van ergonomie. Maar we weten ook precies waar

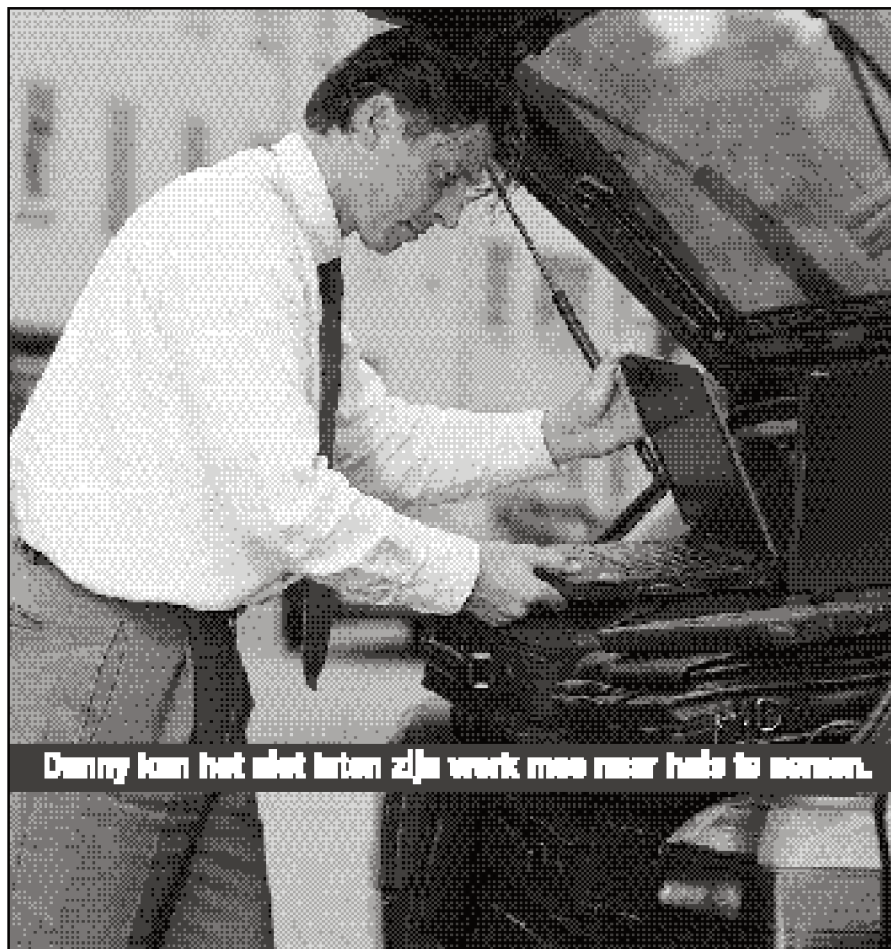


preventieve en reïntegratiekansen liggen. We zorgen er echter vooral voor dat u op uw AOV kunt rekenen als het nodig is.

Daarnaast kunt u altijd zelf bepalen welke dekking het beste bij uw portemonnee en/of bij uw situatie past. Overleg daarom samen met uw verzekeringsadviseur welke polis van Movir op uw lijf geschreven is of neem een kijkje op onze internetsite: www.movir.nl.

Movir biedt u onder andere: + arbeidsongeschiktheidsverzekeringen + praktijkfinanciering + hypotheek + beroepsaansprakelijkheidsverzekering + betaalmaak + preventieprogramma's + reïntegratieprogramma's

Partner van Professionals. **movir**



Denny komt het niet luktom zijn werk mee naar huis te nemen.

Fraude. Het is overal. Meer dan Denny. Een veelvoorkomend type. Gevoerd in hart en nieren. Hoeveel de komende voortbrengelingen het verweerd door open die hij selectie van late af persoonlijk bedrijven gezocht is hij de verkoop van 'zijn' laptop.

Fraude? Schalke & Partners laat de onderstaande staan lopen. Of helpt u het verstoren. Gevoelge zaken als verzoeken van in- of andere databank, opleiding, bedrijfsplanning, productvervalting, bedriaging, afwijking, dubieuze schades en onrechtmatig ziekteverzuim. Ook u kunt er zwaar mee te maken krijgen. Maar ook voor overlevings en security-audit is het goed het zaken voor het onzeker te nemen. Schalke & Partners. discreet. Doortastend. Door de wet gevend.

Schalke & Partners bv

kantoor voor transacties en -practisch

NIET DE NEUS OP DE FEITEN

info@schalke.nl T 070 622 11 44 www.schalke.com

Wij leveren u medische argumenten

De afgelopen tien jaren werden de meest uiteenlopende problemen aan onze artsen voorgelegd. Een greep uit de dagelijkse praktijk:

De operatie van mijn cliënt liep slecht af. Was de behandeling zorgvuldig?

De erfgename van mevrouw stellen dat zij na de brand langer bleef leven dan meneer. Is dat juist?

Is de lichamelijke schade van mijn cliënt juist getaxeerd en hoe waardeert ik zijn smart?

De verzekeringsmaatschappij stelt dat de betrokkene zelfmoord pleegde. Was het geen ongeval?

De werknemer van mijn cliënt beweert dat hij niet meer kan werken. Kan hij niet net zo veel als vroeger?

De verzekeringspolis schrijft arbitrage voor. Kunt u een arbiter leveren?

MEDISCH ADVIESBUREAU

BINS

dr. mr. J.W.Bins, arts RGA

Laan 20
2512 GN Den Haag
tel 070 345 98 08
fax 070 345 98 11
e-mail j.w.bins@wxs.nl
www.binsmedical.com

Gezocht: advocaat-medewerker algemene (ondernemingsrechtelijke) advies- en procespraktijk.
Geboden: een jong, informeel en onconventioneel kantoor waar een plezierige werksfeer heerst.

Meer weten? Bel mr. Maggy Buschgere

VOXIUS

VOOR JURISTEN
VAN ST EN INTERIM



WWW.VOXIUS.NL

TEL 010 - 240 06 05

FIF 33

RECHERCHE- EN INFORMATIEBUREAU

Voor bedrijven, particulieren en advocatuur

- Onrechtmatig ziekteverzuim
- Alimentatiezaken
- Controle werkzaamheden
- Handelsinformatie
- Fraude / Bedrijfsdiefstal
- Privé-onderzoeken

010 - 477 33 22 www.fif33.nl

Goedgekeurd door Min. van Justitie POB 238
Heemraadssingel 186 • 3021 DM Rotterdam
fax: 010 477 08 30 • e-mail: info@fif33.nl



Iks ging weer eens pleiten

Leo van Osch

X was zeer verguld geweest met de invitatie om afscheid te nemen van de éminence grise van een kantoor in de stad. De receptie was goed bezocht, zo goed dat het elektronisch oog op de schuifdeur van het moderne, onder architectuur gebouwde pand ontstoken was geraakt en machteloos heen en weer schoof.

Hij schudde de hand van Nico van E., die sprak van een retinie. Over de

hoofden van de wachtenden voor hem heen kijkend zag hij in de verte de glimmende schedel van de receptionaris, Maître Jan B., die samen met zijn echtgenote uitgebreid de tijd nam voor al zijn gasten. Voetje voor voetje ging het richting jubilaris. Achter hem zwol de rij aan en aan, en inmiddels ging ook de eerste spreker van acquit, de locoburgemeester Els A. zelve, die vanwege de verdiensten van Jan B. als stadsadvocaat een foielelijke zilveren legpenning kwam uitreiken. Zwaar leunend op de geschreven tekst stak ze de loftrumpet over de jubilaris. Degenen die dachten dat ze de tekst zelf had bedacht, kwamen bedrogen uit. Bij een foutje in de tekst dat publiekelijk werd opgemerkt werd de ongelukkige gemeenteambtenaar terstond met naam en toenaam genoemd.

Af en toe zijn gewicht van het ene naar het andere been verplaatsend, onderhield X zich met amica Margriet B. die, wetende van zijn pennenvruchten in een niet nader te noemen periodiek, onder geen beding wilde dat hij haar in een stukje zou vermelden. Hij sprak ook zijn oude patroon en diens echtgenote, die iets weg had van Sientje Strikwerda van het indertijd machtige vredesplatform. Zijn voormalig patroon, Huub G. was oud geworden en mogelijk niet in orde, gelet op een piepklein verbandje boven de boord van zijn overhemd, hetgeen erop duidde dat hij zich recentelijk aan een medisch onderzoek had laten onderwerpen, maar X was te laf om door te vragen. Sientje S. herkende hem niet meer echt heel goed, constateerde hij tot zijn leedwezen. Gelukkig onderging Rene de H., eveneens voormalig stagiaire die een handje kwam geven, hetzelfde lot.

De file werd zo lang, dat anderen de filegangers maar kwamen opzoeken, en toen de bladen met glazen richting rij wachtenden ging, maakte het eigenlijk niet meer uit waar je stond.

Ook Jan B. zelf haalde nog wat herinneringen op en bedankte eenieder voor de aanwezigheid. Hij had wel gezien dat het kantoor stapels uitnodigingen had verzonden, maar je moest altijd maar weer afwachten wie er kwam opdagen.

X wist met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid dat er bij zijn afscheid niemand zou komen. In dat geval zou zijn echtgenote ook niet naast hem hoeven te gaan staan. Ze zou dat niet betreuren sinds een overbuurvrouw het had gewaagd om haar te betiteln als 'het vrouwtje van de advocaat'.

Clemens de B., voorzitter van de maatschap waarvan later die avond in intieme kring afscheid genomen moest worden, sprak enkele goedgekozen woorden en cfr. Ton W. greep in een opwelling de microfoon om nog wat woorden toe te voegen, waarvan strekking en betekenis X ontgingen, maar die het feestvarken ongetwijfeld deugd hadden gedaan.

Na drie kwartier in de rij was hij aan de beurt. Hij onderhield zich veel korter en dus oneindig veel socialer dan anderen, al moest hij ook toegeven dat hij eigenlijk nooit goed wist wat op zo'n moment te zeggen. 'Veel plezier in je moestuin' of 'Geniet er maar van hè'.

Ik ga er misschien wel over schrijven, had hij gezegd. Hij nam een jus-tje en sprak even met makelaar O., op zijn kantoor al jaren aangeduid met Olliebolle, vanwege zijn ronde voorkomen. Op iedere vraag die hij stelde kreeg hij een onbegrijpelijk, met onteigening gerelateerd antwoord.

Lang kon hij niet meer blijven, de tijd holde voort. Op de fiets naar huis bedacht hij dat een receptie een treurige aangelegenheid was. Binnen twee uur hoorde je er ineens niet meer bij.

●



Dekenrede 2003

RESPECT

Dit is de tekst van de rede die deken Jeroen Brouwer hield aan het eind van de jaarlijkse Ordevergadering, op 3 oktober jl. in Zwolle.

Jacques-Yves Cousteau was een Frans marineofficier. En vanaf het midden van de jaren vijftig hoofd van het Oceanografisch Museum in Monte Carlo. Hij was pionier van het onderwateronderzoek en deed jarenlang veldwerk met de omgebouwde mijnenveger 'Calypso'. Met de door hem uitgevonden aqualong nam hij verschillende films onder water op. Velen van u zullen nog een herinnering hebben aan de televisieserie *The Undersea World*. Het televisiescherm werd een aquarium. De kijker waande zich vanuit de stoel in de *ongehoord* stille wereld van Cousteau.

Aquarium verbindt het Latijnse *aqua* met de Latijnse uitgang *arium* die een verzamelplaats aangeeft. Een kunstmatig onderkomen waarin waterdieren verzorgd en geobserveerd kunnen worden.

Een aquarium leent zich als metafoor. De balie als *arium*, als verzamelplaats van advocaten. Werkzaam in een stevig frame van wet- en regelgeving. Zwemmend in een glazen huis. Van vele zijden met vele kwalificaties bekeken. Bij de samenstelling van advocaten moet erop worden gelet dat de te combineren soorten, net als bij vissen, elkaar kunnen verdragen. Geen roofvissen bij kleine vissen die als prooi kunnen dienen. Trage dieren niet bij vlugge actieve soorten en niet al te grote voedselconcurrentie. Voor het laten ontstaan van een levendig beeld moet een combinatie worden gezocht van oppervlaktebewoners met bodemdieren en soorten die vooral in de middenlaag van de waterkolom zwemmen. Geen hiërarchie, maar biologie! Zij stellen eigen eisen aan voedsel. Elke advocaat zijn eigen cliënt.

Ook in veelsoortigheid en veelkleurigheid laat de balie zich heel wel vergelijken met mijn verzameling vissen. Sommigen kiezen ervoor zich in grote scholen op te houden, anderen voelen zich als enkeling senang.

U deelt verblijf onder water met als onvermijdelijk gevolg dat geluid niet of zeer gedempt doordringt en licht gebroken, vertekend, wordt opgevangen. Niet alleen van boven naar onder water maar ook andersom. De wereld om het glazen huis, maar ook daarin is in deze zin *ongehoord*. De cliënt heeft amfibische trekken. Hij



leeft voornamelijk op het land en moet af en toe de waterspiegel passeren. Als ervaringsdeskundige zijn door deze cliënt zinvolle uitspraken te doen over beide werelden.

In de *special* van het *Advocatenblad* 'In de spiegel van de cliënt' is daar vorm aan gegeven.¹ Wat gebeurt er op een dekenspreekuur, bij de klachten- en geschillencommissie, hoe zit het met het ambt van hoge heren van de Consumentenbond en het gebrek aan inlevingsvermogen als kritische observatie door VNO*NCW. Daar tegenover in dezelfde *special* oprechte en overtuigende reportages over cliënttevredenheidsonderzoek, efficiency, klantperceptie en toetsing. De sprekers vóór mij hebben vanmiddag allen vanuit een eigen hoek van inval zich uitgelaten over de spanning tussen wat zij verwachten of niet verwachten van de advocatuur en de uitkomst, het resultaat. Ook voor hun geldt: als zij meer ontvangen dan zij verwachten, stijgt tevredenheid en vice versa.

Allemaal goede redenen de biotoop van de advocatuur, zijn natuurlijke levensruimte, te beschouwen in de biosfeer: alles wat mijn aquarium omgeeft.

(Welkomstwoord...)

PERISCOOP

De relativiteitstheorie is bijna 100 jaar oud. Een Braziliaans fysicus is er onlangs in geslaagd een nog bestaande paradox definitief de wereld uit te helpen. Een paradox betreft een gedachte-experiment over een supersnelle duikboot.² Als deze met bijna de lichtsnelheid door het water schiet, verschillen prompt een waarnemer aan wal en een waarnemer aan boord van mening over wat er met de duikboot gaat gebeuren. Einsteins theorie draagt schuld. Een bewegend object krimpt in de optiek van een stilstaande waarnemer. U hoort hem denken. De duikboot gaat snoeihard, hij is dus korter. Wordt de boot korter, dan is de



opwaartse kracht minder. Denkt u aan de wet van Archimedes. De boot blijft even zwaar, dus hij zinkt.

Voor de advocaat aan boord is het allemaal heel anders. Die ziet water met grote snelheid bewegen, de dichtheid neemt toe en dus gaat de boot drijven. Voorwaar een paradox!

De wiskundige oplossing is hier niet van belang. Houdt u het beeld vast. De Orde als duikboot met veel waarnemers aan wal die zinken voorspellen. En veel advocaten die op stijgen vertrouwen opdat de waterspiegel wordt gebroken. En zij alles weer kunnen horen dan wel met periscoop zicht ontstaat op de tot dan minder- of niet gekende buitenwereld.

Postitiebepaling en risicobeheersing met behulp van adequate kennis van de eigen omgeving is niet alleen voor ondernemingen maar ook voor een organisatie als de Orde van groot belang. Het stille zeven van de duikboot tussen als die vissen in het water staat wat mij betreft gelijk aan de toestand zoals die u en mij anno nu bekend is. Het lijkt mij van realisme getuigen een zeer sterk gesegmenteerde balie te zien en deze publiekelijk te accepteren. Generalist en specialist, klein, middelgroot en groot, plaatselijk-, regionaal-, of internationaal georiënteerd met een werkelijk bescheiden of een zeer uitbundige beloning. In meer of mindere mate gestuurd door economische wetmatigheden, in meer of mindere mate geordend door de markt. De mogelijkheid tot sturing is miniem.

Eenheid in verscheidenheid klinkt krampachtig, sleet en daarom onvoldoende geloofwaardig. Een Groot Verhaal met hoofdletters over deze eenheid past niet langer. Al mijn zwevende delen dreigen het water ondoorzichtig te maken. Hoe zit het met de kwaliteit van het water?

WATER

In zijn boek *The great disruption*³ constateert Francis Fukuyama dat egoïsme, materialisme en berekening de standaard lijken te zijn geworden voor het moderne handelen.⁴ Vrienden maken op een feest heet *netwerken*, conflicten worden voor de rechter beslecht in plaats van door overleg. Contracten komen in de plaats van contacten, verantwoordelijkheid wordt liever afgekocht dan genomen. Kortom: triomf van het liberalisme dat is gestoeld op het minimale uitgangspunt welbegrepen eigenbelang. Geen inherente collectieve moraal en geen sociaal fundament anders dan het egoïsme. Fukuyama verzet zich ertegen en verdedigt de stelling dat de meest succesvolle samenlevingen dié zijn, waar sprake is van een groot onderling vertrouwen. Fukuyama acht liberaal individualisme verenigbaar met collectieve deugd en gemeenschapszin. Hij vertrouwt op de natuurlijke menselijke constitutie. De moraal zit in de mens gebakken. *It's biology stupid.*

Ook een andere filosoof van de liberaal-democratische verzorgingsstaat, John Rawls, heeft geprobeerd twee schijnbaar onverenigbare doelen tegelijkertijd te realiseren:^{5 en 6} Mensen moeten hun eigenbelang volgen *én* unaniem tot een bepaalde set van rechtvaardigheidsprincipes komen. Rawls introduceerde de zogenaamde 'oorspronkelijke positie', een hypothetische omgeving met als kenmerkende eigenschap een sluier van onwetendheid. Niemand heeft kennis over zijn of haar situatie. Je weet slechts dat je zweeft. Onder of boven is relatief. Ook advocaten zullen er naar neigen te willen voorkomen dat zij heel slecht af kunnen zijn. Zij zullen zinken willen voorkomen. Zij volgen een maximinstrategie en kiezen voor principes waarmee zij in de slechtst mogelijke positie relatief nog goed af zijn. Een strategie bijvoorbeeld gericht op behoud van verschoningsrecht en procesmonopolie. Aantasting daarvan heeft effect op *alle* advocaten.

Een *ander* rechtvaardigheidsprincipe legt de nadruk op sociaal-economische gelijkheid. Een gelijkheid die in mijn nultoestand, toestand van evenwicht, doodeenvoudig niet bestaat. Maar ook niet *hoeft* te bestaan. Rawls verdedigt het *verschilprincipe*. De verdeling moet gelijk zijn, tenzij een ongelijke verdeling ten goede komt aan de absolute positie van de minst bedeelde in de samenleving. Die minderbedeelde zou zowel collega-advocaat als de cliënt kunnen zijn.

Ik pas het toe: de verdeling van rechtshulp aan particulieren moet gelijkelijk worden gedragen, tenzij een ongelijke verdeling ten goede komt aan de absolute positie van deze rechtzoekenden. De omstandigheid dat feitelijk, en inmiddels vrij onveranderlijk, slechts een deel van de balie zich richt op de particulier, met inbegrip van gefinancierde rechtshulp is – zo beschouwd – een zegen. Als vanzelf concentreert zich daar immers relevante kwaliteit. De ongelijke verdeling komt aldus ten goede van de minst bedeelde.

Toegespitst op de verhouding onderling: het gezamenlijk optrekken door alle advocaten, ondanks grote verschillen, baat de economisch minder draagkrachtige advocaat. Slagkracht wordt verhoogd. Het financieel en organisatorisch dragend vermogen wordt vergroot. En dat kan nooit kwaad voor een duikboot!

Rawls betoogt, en ik zeg hem dat na, dat een staat of – zo u wilt – de Orde als overheid in advocatenland liberaal moet zijn, dat wil zeggen neutraal behoort te staan ten opzichte van conflicterende opvattingen over het goede leven. Het is aan *u zelf*. U bent zelf verantwoordelijk voor de aard van uw praktijk. Rawls toegepast is uw Orde gelijktijdig een zichzelf bedruipende vereniging van personen die in hun onderlinge relaties zekere gedragsregels aanvaarden. Daardoor is samenwerken mogelijk dat het welzijn van ons allen vooruithelpt.

Gedragsregels als rechtvaardige uitkomst volgend op een faire beslissingsprocedure. De zoektocht naar faire, morele regels is lastig. Met Fukuyama moet worden vertrouwd op impliciete overtuigingen en intuïties in onze beroepsgroep. De betekenis van 'schaakmat' kan ook niet worden achterhaald zonder kennis van de regels van schaken. Zo kan men evenmin de betekenis kennen van rechtvaardigheid, verantwoordelijkheid en fairness buiten enige werkzame moraliteit in de beroepsgroep om. Misschien is het toch *biology stupid*.

Met Fukuyama en Rawls heb ik uitspraken gedaan over de kwaliteit van het water in mijn denkbeeldige aquarium. Vissen trekken hun eigen plan, kiezen hun eigen voedsel en bepalen zelf de zwemhoogte. Maar wel in een medium met een eigen interne moraal.

'Waar blijft de beloofde *ongehooorde* cliënt?', zult u zich afvragen.



Te beginnen met het tonen van respect als uiting van wederzijdse erkenning van autonomie.

HANDVEST

Ik weet niet hoe het is met uw vooroordelen over Tirol, ik moet bekennen er enkele te hebben gekoesterd. Deze heb ik bepaald weer terug moeten nemen nadat een vertegenwoordiger van de Tirolse Anwaltsverein⁹ mij vertelde dat zijn organisatie 150 jaar oud is, dat wil zeggen drie keer zo oud als de onze! Zijn vereniging had ter markering een 'Charta der Rechte des Klienten' aangenomen. In vijftien punten wordt tot uitdrukking gebracht waar het om gaat in de relatie tussen advocaat en cliënt. Dat heeft navolging gekregen. Zo heeft bijvoorbeeld de Law Society letterlijk op één A4-tje een 'Clients Charter' opgesteld als simpele gids wat een cliënt kan verwachten als het gaat om dienstverlening.¹⁰

Welke rechtshulp de cliënt ook nodig heeft, hij heeft er recht op te worden behandeld met zorg en professionaliteit. Als eerste regel in de Charter wordt geformuleerd dat het belang van de cliënt vooropstaat in de vertegenwoordiging. Een volkomen logische en geruststellende regel, die er noodzakelijk toe moet leiden dat het vermijden van belangentegenstellingen op de meest transparante wijze wordt verwoord. Tuchtrechtelijke jurisprudentie even daargelaten missen onze huidige gedragsregels op dit punt gewenste scherpte. Het is daarom betekenisvol dat er onlangs een *deskundigengroep* is gevormd met het verzoek zich te verdiepen in geldend recht en bestaande praktijk. En met als doel aanbevelingen te doen tot verbetering.

Andere regels uit de Charter. Advocaat, zoek uit wat de cliënt wil bereiken en toets of die verwachtingen realistisch zijn. Wees duidelijk en vermijdt jargon. Kom tot overeenstemming wat voor een dienst, confectie of maatpak, de waarnemend deken spreekt zelfs wel eens over 'maatconfectie', wordt verlangd. Blijf informeren over de voortgang van de zaak en declareer inzichtig. Behandel cliënten gelijk en koester de plicht tot geheimhouding van hetgeen tot u komt in uw hoedanigheid van advocaat. De *Clients Charter* wordt afgesloten met de simpele weergave van een klachtenregeling met als preambule dat de meeste mensen goede ervaringen hebben, maar dat soms zaken verkeerd gaan.

Kortom, een gecondenseerde weergave van slechts enkele regels en principes die er werke-

Laten wij ons concentreren op de relatie advocaat en de ambifische cliënt. Wat de relatie kenmerkt, is asymmetrie en daardoor afhankelijkheid. In zijn boek *Respect*⁷ werkt de Amerikaan Richard Sennett een aantal gerelateerde thema's uit.⁸ Zoals:

- de vernederende gevolgen van afhankelijkheid,
- het verschil tussen zelfrespect en erkenning door anderen en
- het probleem om elkaar wederzijds respect te tonen als de grenzen van ongelijkheid overschreden zijn.

Gebrek aan respect kan even kwetsend zijn als een regelrechte belediging. Ik beschouw dat gebrek als een belangrijke bron van ongenoegen en klachten van onze cliënten.

Wat betekent respect? Status? Status verwijst meestal naar de positie van iemand binnen een sociale hiërarchie. Prestige verwijst naar de emoties die status bij anderen oproept. Wat bij status en prestige ontbreekt is iets wat wederkerigheid overbrengt. Een begrip als 'erkenning' doet dat wel. Zowel voor Rawls als voor Sennett betekent erkenning het respecteren van de behoefte van hen die niet gelijk zijn aan ons.

Voor de advocaat als vakman geldt een bijzonderheid. De vakman probeert zijn werk goed te doen omdat dat tenminste zelfrespect oplevert. Daarbij gaat het welbeschouwd niet in de eerste plaats om wederkerigheid. De vakman vergelijkt zijn werk met dat van anderen en probeert met een nieuwe handeling *op zich* en *voor zichzelf* zijn zaak weer op orde te krijgen. Hij weet zijn zelfrespect te handhaven in een ongelijke wereld. De waardigheid van zijn steeds toenemend vakmanschap draagt bij aan zijn zelfrespect. U moet niet zeuren, ik ben toch goed.

Het probleem van de ongelijkheid tussen advocaat en cliënt is daarmee nog niet opgelost.

Respect verlenen aan hen die voor zichzelf kunnen zorgen brengt mij bij autonomie. Aan advocaten kennen wij pas autonomie toe als wordt erkend dat zij weten wat zij doen. Zelfs als de cliënt het niet begrijpt. Met het oog op de opbouw van wederzijds respect over de grenzen van ongelijkheid heen zou diezelfde autonomie ook aan de cliënt moeten worden toegekend. Zij weten dingen die de advocaat niet weet of kan peilen. Autonomie is dan een krachtig middel om gelijkheid te bevorderen. Je accepteert niet alles van een ander te begrijpen maar beschouwt de autonomie van de ander als gelijkwaardig aan de jouwe.

Cliënten zouden geen passieve ontvangers van hulp moeten zijn. Zij mogen in staat worden geacht zelf mee te denken over de voorwaarden van hun afhankelijkheid.

Het toestaan door de advocaat van *die* autonomie veronderstelt waardering voor de niet-ingewijde. Ik houd het voor verdedigbaar het verbindende begrip *respect* een plaats te geven in de relatie tussen de advocaat en de zowel particuliere- als niet-particuliere cliënt. De waarderingscijfers van de zakelijke en particuliere cliënt verschillen niet zo heel veel, ondanks hun enorme verschillen in positie wat betreft voorkennis, onderhandelingsvaardigheid en financiële draagkracht. Tussen uitersten blijft asymmetrie bestaan. De verstandhouding tussen een hooggespecialiseerde advocaat en zijn *corporate client* is – opnieuw – wat asymmetrie betreft niet wezenlijk anders dan tussen een generalistisch advocaat en een eenvoudig particulier. Compensatie is mogelijk door aan autonomie een plaats te geven. Met verfijning van bestaande en nieuwe – wat ik maar noem – 'binnenkantmaatregelen' gericht op verbetering van organisatie en tevredenheid scoor je misschien een enkel procentpuntje meer. De wet van de afnemende meeropbrengst treedt in werking. Met 'binnenkantmaatregelen' is meer winst te behalen.



lijk toe doen. De advocaat mag vertrouwen op zijn vakmanschap, het acteren van zijn eigen kundigheid. De cliënt dient dan de voorwaarden te kunnen bepalen van zijn afhankelijkheid. Voorwaarden die betrekking hebben op de begrenzing van de dienst, zowel wat betreft inhoud als kosten. Hij blijft niet *ongehoord*. Hun beider autonomie is het middel om gelijkheid te bevorderen met respect als smeerolie. Na Tabaksblatt is het tijd voor een commissie 'Vijgenblad!' Voor het schrijven van een handvest voor de cliënt. Op enkele intieme delen na heeft het *arium* van advocaten niets te verbergen. Zou niet in een verordening als toch weer een nieuwe 'buitenkantmaatregel', dan ten minste als Folder van Alle Folders.

En als ik zeg 'alle folders', dan bedoel ik vanaf vandaag niet langer de 26 verschillende brochures die in de loop der tijd zijn uitgegeven. De afdeling Communicatie heeft in creatieve ijver een nieuwe lijn ontworpen. In de vormgeving is niet langer onderscheid gemaakt tussen ondernemers en particulieren. Het gaat om acht spiksplinternieuwe publicaties over onderwerpen die ertoe doen. U allen krijgt van elke brochure één exemplaar mee. De Folder van Alle Folders houdt u tegoe.

Een *charter*, een handvest, is zinloos zonder toezicht en handhaving. De Orde bepaalt al veel, in de opvatting van sommigen *te* veel. Het punt van vanzelfsprekende aanvaarding van nieuwe regels is allang gepasseerd. De Centrale Controle Verordeningen, de klachten- en geschillenregeling, tuchtrecht en de deels verplichte audit, hoe zeer nuttig en nodig, hebben een opgelegd en repressief karakter. Kwantitatief en kwalitatief zijn de audits *als instrument* een groot succes. Eén van de auditors vertelde mij het zo frappant te hebben gevonden dat advocaten graag over hun zaken praten. Intercollegiaal over zaken praten laat nog vaak te wensen over door allerlei begrij-

pelijke oorzaken. U herkent vast wel dat prioriteiten vaak anders worden gelegd. Het aantrekkelijke van deze vorm van toezicht is het karakter. Niet repressief maar preventief. En niet bedreigend door het ontbreken van een sanctie. Het is een 'binnenkantmaatregel'. Net als permanente opleiding past intercollegiale consultatie en het onderling toetsen bij vakmanschap. De florerende specialisatieverenigingen zijn een groot goed. Een aantal daarvan is bezig met het definiëren van *best practice* modellen. Dat is fantastisch. Kennis en ervaring worden om niet gedeeld.

Verzekering van integriteit verdient eveneens allereerst een plaats tussen advocaten. Wij kunnen niet langer volstaan met te zeggen: 'Dat doen wij al' en 'Dat doen we zo'. Wat eraan moet worden toegevoegd en waar een werkbare vorm voor moet worden gevonden, is het aspect 'kijk maar'. U kent het gevleugelde *Justice must be done; justice should be seen to have been carried out*. Met integriteit is het niet anders. Integriteit moet je niet alleen *doen*. Maar vooral laten *zien* dat je het doet. Water kan ook met zwevende deeltjes nog steeds glashelder zijn. Het gaat om het zichtbare domein en dat is niet hetzelfde als het publieke domein. De pleidooien voor één of ander toezicht vanuit het publieke domein komen mij als modisch en zeer tijdbonden voor. Anders gezegd: toezicht buiten de Orde heeft een hoog symbolisch gehalte.

Natuurlijk onderken ik problemen in de uitvoering van intercollegiale toetsing of consultatie, met name bij de kleinste praktijken. Creativiteit is nodig. Denk u aan *list servers* of virtuele werkgroepen. De *ABA Journal* kent de rubriek *Solo Network* waarin specifieke aandacht wordt gegeven aan de praktijk van een solist. Angst voor verlies van cliënt of eigen receptuur hoeft er niet te zijn.

Intercollegiaal past dan ook natuurlijk respect. Sennett introduceerde het begrip 'aan-

stootgevende vergelijking'. Verschillen in talent en vaardigheden bedreigen solidariteit in de beroepsgroep. Een waarschuwing voor de verleiding van afgunst die voortvloeit uit het zichzelf steeds maar weer vergelijken met meer succesvolle anderen. De beste bescherming tegen de ongewenste gevolgen van zo'n aanstootgevende vergelijking is de ervaren vakkundigheid, het vertrouwen op *eigen* vakmanschap *en* eigen integriteit. Of u nu hoog, in het midden of over de bodem zwemt. Ik dreig weg te zwemmen.

OVERHEID EN STETHOSCOOP

De hartslag van de rechtsstaat is de bescherming van zwakkeren als een nauwelijks bestreden kerntaak van de overheid. Het dossier 'rechtshulp' heeft dan wel een stethoscoop nodig. Ten aanzien daarvan bestaat er een indringende relatie tussen de overheid op het droge en de advocaat en cliënt in het natte.

Het intrigeert de minister van Justitie in hoge mate in de discussies over het recht dat het daarbij niet draait om relevante vragen als: 'Waar gaat het ook alweer om, welke problemen willen wij oplossen en werkt dat?'¹¹ De minister wijst op behoudzucht. Oplossingen uit het verleden overtuigen hem niet meer. Het ontbreken van financiën noodzaakt tot een andere inrichting van civiele rechtspleging of rechtsbijstand. De minister onderkent gelijktijdig dat iedere burger uiteindelijk een beroep op de rechter moet kunnen doen om de rechten die de wet hem biedt ook daadwerkelijk te kunnen verwezenlijken. Zijn al bijna gevleugelde bruikbare rechtsorde. De minister maakt zich, overigens met de Orde, zorgen over het gerechtelijke apparaat dat steeds meer onder druk komt te staan en de werkvoorraden. Hij zoekt vervolgens naar mogelijkheden om de toestroom van zaken te beperken. Vermindering van regeldruk en beperking van conflictopwekkende regelgeving. En daarnaast alternatieve afdoening van geschillen, voor sommige fijnproevers te beschouwen als een *effectieve* vorm van geschilbeslechting. De resultaten van de eidevaluatie van het WODC van het project Mediation zijn bijna publiek. De Algemene Raad heeft onlangs besloten gericht aandacht te geven aan meer wegen van geschiloplossing, vanzelfsprekend in relatie tot de positie van advocaat als partijdige belangenbehartiger. Wel past het nu al te waarschuwen voor al te hoge verwachtingen. Beslissend blijft effectie-

ve toegang om rechten te kunnen verwezenlijken. Ter vermijding van een onbruikbare rechtsorde. Toegang die – ook financieel – gewaarborgd moet worden in de pre-processuele fase of in alternatieve afdoeningen. Het zelfplossend vermogen van mensen hoeft niet te worden onderschat, maar mag ook niet worden overschat. Zakelijke en particuliere cliënten zien niet voor niets uit naar een juridische dienstverlener. Introductie van een pre-action protocol in echtscheidingen zal ongetwijfeld het werk van de rechter verlichten, maar dat van de advocaat verzwaren. Die verzwaaring moet dan wel worden gecompenseerd! Elk aquarium heeft zuurstof nodig.

De brandweer blust niet alleen brandjes voor de rijken. Toegegeven, een wat vreemde vergelijking in mijn 'natte milieu'. Met rechtshulp hoort dat niet anders te zijn. Harde overheidsmaatregelen leveren minder weerstand op dan jaren geleden. De Duitse socioloog Ulrich Beck spreekt van een *Zwei-Drittel Gesellschaft*. De aandacht gaat uit naar het redelijk welvarende tweederde deel van de bevolking met veronachtzaming van het *ongehoorde* eenderde deel. Van misbruik van de rechtshulpvoorziening blijkt nauwelijks. Gegeven de kerntaak van de overheid past dan eenvoudig het respectvol vervullen van deze vraag. Alleen al erkenning van die behoefte is een krachtig argument tegen degenen die de vraag opwerpen of het allemaal niet te duur wordt. Dat geldt complementair of supplementair ook voor de balie. Ook al kan de vraag niet worden vervuld tegen marktconforme tarieven.

Respect hoort thuis in de verhouding overheid-beroepsorganisatie. De Orde spant zich in zijn wettelijke opdracht in veel facetten uit te voeren. Zij toont zich een kritische maar wel loyale en betrouwbare partner. Denkt u aan de kwesties MOT/WID, veranderingen in de organisatie van de tuchtrechtspraak, maar ook aan het convenant. De Orde mag zich veroorloven de overheid respectvol aan te spreken op wederkerigheid. Op tijdige en volledige nakoming van toezeggingen over de hoogte van de toevoegingsvergoedingen, doorvoering van het project Viv-alt en inbedding van griffiers in de gerechten. *Comply or explain*. *Good governance* geldt zeker voor de overheid.

MARKT EN GYROSCOOP

Hoe zit het met de markt? Bijten markt en respect elkaar?

Vanaf 1 mei 2004 is de nieuwe Europese



Verordening¹² voor Mededingingsregels van toepassing. De NMa is vanaf dat moment onderdeel van het *European Competition Network* (ECN). Een Europees kartel van waakhonden, zal ik maar zeggen. Gebundelde kracht en macht. Ik sprak al over de brandweer. De Italiaanse wetgever stond een consortium toe van luciferfabrikanten. Fabrikanten waren verplicht lid, niet-leden mochten geen lucifers verkopen op de Italiaanse markt. De Italiaanse mededingingsautoriteit liet de Italiaanse wet buiten toepassing en het Hof van Justitie heeft haar in een recente beslissing gelijk gegeven.¹³ Nationale autoriteiten zijn verplicht nationale wetgeving buiten toepassing te laten die ondernemingen gedragingen oplegt in strijd met het kartelverbod uit het Europese verdrag. Ook als ondernemingsgedrag het gevolg is van bepaalde wettelijke voorschriften. Vrije beroepen zijn als gevolg van zelfregulering door de beroepsorganisaties over het algemeen sterk gereguleerd. Europees is er al een zeer krachtig sentiment met de boodschap dat deze regulering direct of indirect leidt tot beperking van de mededinging. En tot hogere prijzen. En dat zij innovatie van professionele diensten beperkt. Het NOVArrest¹⁴ geeft natuurlijk enige bescherming. Regels die aan de eindgebruikers van juridische diensten de nodige garantie op integriteit en ervaring bieden en een goede rechtsbedeling verzekeren.¹⁵

Het gaat duidelijk weer om 'binnenkantregels'. Over integriteit en ervaring. Regels zonder welke u uw vak niet goed kunt vervullen. Nieuwe rechtstreekse toetsing aan het verdrag bedreigt voortdurend de houdbaarheid van het NOVArrest. Vergeet u niet dat wij de bevoegdheid om deze 'binnenkantregels' op te leggen ontlenden aan nationale wetgeving.

Een gyroscoop is een sneldraaiend lichaam dat cardanisch is opgehangen. Het lichaam is draaibaar om drie assen die door het zwaartepunt heen gaan. Daardoor zal het lichaam zagezeggeneigd zijn een vaste stand in de ruimte te wil-

len behouden. Een handig instrument in een duikboot. Het lichaam moet wel een zekere massa hebben en tegelijkertijd kunnen bewegen.

De Europese Commissie lijkt een heel andere betekenis toe te kennen aan het woord 'vrij' in 'vrij beroep'. Gestreefd lijkt te worden naar de grootst mogelijke vrijheid om het beroep uit te oefenen in de verschillende lidstaten, het slechten van drempels met betrekking tot toegang tot het beroep en het zo min mogelijk verlenen van exclusieve rechten om bepaalde werkzaamheden te verrichten. Zo voltrekt zich actueel een discussie over de bedrijfsjuristen die op dezelfde voorrechten aanspraak willen maken als advocaten omdat ook zij deugdelijk gekwalificeerd zijn en lid zijn van een professionele organisatie. In een concrete casus over een bedrijfsjurist die gelijktijdig Nederlands advocaat in loondienst is, hebben de CCBE en de Nederlandse Orde geïnterveneerd. Deze interventie is aangegrepen om nog eens goed de verschillen toe te lichten. Werkdocumenten, questionnaires, lezingen en conceptregelgeving door of vanuit de Europese Commissie lijken alle te zijn gebaseerd op uitsluitend economische criteria. Het zou van respect getuigen, ook omwille van consumentenprotectie, belang te hechten aan niet-economische criteria die gemoeid zijn met een deugdelijke beroepsuitoefening en bijdragen aan rechtsvinding.

Nieuwe toetreders zouden voor de consument op korte termijn enige voordelen kunnen brengen. Op lange termijn bestaat er het risico van gerichtheid op *krenten uit de pap*. De meest profijtlijke zaken worden afgeroomd ten detrimente van de serviceverlening over de hele breedte door advocaten. Een ander, meer zwaarwegend, risico op termijn is het ontstaan van verschillen in kwaliteit en integriteit. Door het ontbreken van controle. Zoals de Engelsen het zo treffend zeggen: Stel het publiek, de consument, niet bloot aan *fly-by-night operators*.

Net als een gyroscoop hebben de beroeps-groep en de Orde daarvoor een zekere massa

nodig voor organisatie, normstelling en handhaving. Cardanisch opgehangen door de wet moeten wij verder vrij kunnen draaien en bewegen.

Een *level playing field* prima, maar het speelveld kan ook te klein worden. Aan Chateaubriand wordt toegeschreven 'The flame burns the candle and the candle burns out with the flame.' En daar heb je maar één lucifer voor nodig!

ICT

Dames en heren, na mijn duikboot met periscoop, overheid met stethoscoop en markt met gyroscoop, ben ik toe aan een horoscoop. Techniek en innovatie behoeven geen respect, zeker niet met de lading 'ontzag'.

Het internet- en computergebruik is sterk toegenomen. Het aantal mensen dat thuis toegang heeft tot Internet is de laatste vier jaar verviervoudigd.¹⁶ Ruim zes van de tien mensen hadden in 2002 thuis toegang. Meer dan 7.000 advocaten zijn door de Orde per e-mail te bereiken. Internet wordt vooral gebruikt om te zoeken naar specifieke informatie. Op de wereldranglijst staat Nederland nummer negen, waar het gaat om echt snelle verbindingen. Richard Susskind was de officiële informatietechnologie-adviseur van Lord Woolf, voormalig Lord Chief Justice of England and Wales. Van zijn hand zijn de *Future of law*¹⁷ en het latere *Transforming the Law*,¹⁸ essays over technologie, justitie en marktplaats van het recht. Hij voorspelt een digitale *paradigma shift*. Hij stelt vast dat technologie en Internet meestal *slechts* intern en ondersteunend wordt ingezet. Voor cliëntbeheer, financiële rapportage, tekstverwerken en databestanden. De website van een kantoor is meestal niet meer dan een digitaal uithangbordje. Hij voorspelt een fundamentele wijziging in een manier waarop advocaten juridische diensten gaan verlenen.

De traditionele methode van één-op-één dienstverlening wordt veel mensen te duur.

Ondanks dat advocaten zich hebben ingespannen kostenefficiënt te werken, zijn de tarieven vaak feitelijk prohibitief. Een transformatie is denkbaar naar ontrafeling. Mijn gebrekkige vertaling van het Engelse *unbundling*. De cliënt selecteert een stukje van de dienst, meer in overeenstemming met wat hij echt nodig heeft en wat hij kan betalen. Advocaten zouden meer gescheiden diensten kunnen aanbieden: initieel advies, informatieverstrekking, voorbereiding, tweede opinie of onderhandeling. Welk aspect van dienst of welke bron van informatie verlangt u van ons? Zo'n vorm van dienstverlening laat een 'goed genoeg-benadering' toe. Het is de cliënt die definieert en assembleert. Het is de cliënt die opnieuw de voorwaarden van zijn afhankelijkheid mede bepaalt.

Mocht u denken: 'Het zal zo'n vaart niet lopen', vergist u zich niet! Meneer Richard S. Granat is eigenaar van *mylawyer.com*.¹⁹ Een gehoor bij Harvard University hield hij onlangs voor uit de kosten te zijn en dat de revenuen afgelopen jaar met 100% zijn gestegen. Honderden cliënten maken gebruik van een virtuele 'geen-fout-echtscheiding'. Met name voor particulieren met een gemiddeld inkomen is het een vorm van probleemoplossing tegen de laagst mogelijke kosten. De Orde doet er goed aan ook hier snel te gaan *benchmarken*. Wat is de stand van zaken, wat zijn realistische ontwikkelingen en hoe kunt u daarvan kennismaken en profiteren?

Ik sprak al over de tweederde samenleving. Vier van de tien mensen hebben geen toegang tot Internet. Wie zijn die kwetsbaren, wie hebben eigenlijk geen toegang tot het recht en hoe zit het met de *dark numbers*. Is er nu wel of niet werkelijk een nieuwe leemte? Het blijkt buitengewoon lastig daar greep op te krijgen. Een één-op-één relatie advocaat-client komt moeizaam tot stand.

Nog even daargelaten financiële drempels, moeten wij misschien wel durven uit te spreken geen rol meer te kunnen vervullen in kleine claims?

Conceptueel zou een andere innovatie 'partners voor recht' kunnen zijn. Het aanbieden van diensten aan organisaties en mensen die wel hun contacten hebben zou wel kunnen werken. Het oplossen van problemen van thuislozen gaat niet zonder samenwerken met degenen die dag-in-dag uit daarop gericht zijn. Wij kunnen profiteren van hun kennis en op een ander niveau gericht en effectief juridische diensten verlenen. Ik zie in dit verband geen enkele beperking naar de soort advocaat of kantoor.

Blijft u nadenken over innoveren. Zorg ervoor dat de *digitale paradigma shift* zich niet voltrekt terwijl u erbij staat, maar dat u bij bent.

Dames en heren, één van de meest majestueuze zwevers in de diepzee is de mantrorog. Een mantra is ook een meditatiespreuk. Respect was mijn mantra voor vandaag. Tussen advocaten onderling en tussen advocaat en cliënt, overheid en markt. Niet alleen boven en onder water, maar ook in de virtuele wereld.

Geïnspireerd door Cousteau en zijn Calypso eindig ik mijn beschouwing over onze biotoop en onze biosfeer. Calypso was de Griekse nimf die Odysseus na zijn schipbreuk gastvrij opnam en hem zeven jaar bij zich wist te houden door hem de onsterfelijkheid te beloven. Bij monde van Hermes, de god van de handel, beval Zeus haar ten slotte Odysseus te laten gaan.

Ook ik laat u gaan. Ik kan u geen onsterfelijkheid beloven, maar wens u het goede leven toe. Ik nodig u uit straks met elkaar een glas te heffen. Van al dat water moet u dorst hebben gekregen. Ik voel mij zeer verplicht dat u mij *niet ongehoord* hebt gelaten.

Dank u zeer!

NOTEN

- 1 *Advocatenblad* 2003-15, ordespecial, 'In de spiegel van de cliënt', 22 augustus 2003.
- 2 *NRC Handelsblad*, 9 en 10 augustus 2003.
- 3 *The Great Disruption (Human Nature and the Reconstruction of Social Order)*, Francis Fukuyama, 2000, ISBN-nummer 0684865777.
- 4 *NRC Handelsblad*, 22 oktober 1999.
- 5 *A Theory of Justice*, John Rawls, 1999, ISBN-nummer 019825055X.
- 6 *Rawls* (Een inleiding in zijn werk), Ronald Tinnevelt & Gert Verschraegen (red.), 2002, ISBN-nummer 9077070141.
- 7 *Respect (in een tijd van sociale ongelijkheid)*, Richard Sennett, 2003, ISBN-nummer 905847058X.
- 8 *Het Financieele Dagblad*, 29 maart 2003.
- 9 http://www.tirolerrak.at/index_frame.html
- 10 <http://www.lawsoc.org.uk>
- 11 *Justitie Magazine*, Interview Piet Hein Donner juli 2003.
- 12 Vo.1/2003.
- 13 Arrest Hof van Justitie, 9 september 2003, C-198/01.
- 14 Zaak C-309/99, J.C.J. Wouters, J.W. Savelbergh en Price Waterhouse Belastingadviseurs BV t. de Nederlandse Orde van Advocaten.
- 15 *Nederlands Juristenblad*, Biesheuvel e.a., p. 1-1652, 5 september 2003.
- 16 *Staatscourant*, 11 juli 2003.
- 17 *The Future of Law (Facing the Challenges of Information Technology)*, Richard Susskind, 1998, ISBN-nummer 0198764960.
- 18 *Transforming the Law (Essays on Technology, Justice and the Legal Marketplace)*, Richard Susskind, 2000, ISBN-nummer 0198299222.
- 19 <http://www.mylawyer.com>

De absentieregeling beroepsopleiding advocatuur

Hogere absentie dan toegestaan leidt onverkort tot uitsluiting van deelname aan examen

Op grond van art. 13 lid 1 van de Stageverordening 1988 is de stagiaire verplicht deel te nemen aan het onderwijs in alle onderdelen van de beroepsopleiding. Ingevolge art. 14 lid 3 van de Stageverordening wordt de stagiaire toegelaten tot het examen indien hij naar behoren aan die verplichting heeft voldaan. In de Gids Beroepsopleiding advocatuur is een absentieregeling opgenomen die aangeeft hoeveel dagdelen per vak verzuimd mogen worden.

Verzuim van meer dagdelen dan het aangegeven aantal heeft tot gevolg dat de cursist wordt uitgesloten van deelname aan het examen van het betreffende vak en dat de volledige cursus van dat vak opnieuw dient te worden gevolgd.

Van 1991 tot 2002 zijn 27 stagiaires in beroep gekomen bij het Curatorium tegen uitsluiting van deelname aan de examens. Daarvan werden zeven zonder behandeling ingetrokken, omdat de desbetreffende appellanten alsnog door de Examencommissie in het gelijk werden gesteld. Eén zaak werd ingetrokken toen appellante vernam dat het curatorium niet voor de datum van het examen zitting zou houden en een beslissing zou nemen. Eén zaak eindigde in een schikking. De overige 18 zaken brachten het tot een behandeling voor het Curatorium (artikel 9d Advocatenwet). Geen enkel beroep is door het Curatorium gegrond verklaard.

Een overzicht van de uitspraken van het Curatorium vanaf 1991:

1991

Drie maal is in 1991 beroep ingesteld tegen de beslissing van de Examencommissie tot uitsluiting van deelname aan het examen. In alle drie gevallen overwoog het curatorium dat een strikte toepassing van

de absentieregeling in overeenstemming is met het doel van de beroepsopleiding. Dit doel is immers de beginnende advocaat in een beperkt aantal dagdelen kennis en vaardigheden bij te brengen die voor de uitoefening van de praktijk van belang zijn. Het verzuimen van meer dan het toegestane aantal dagdelen ondergraaft deze doelstelling. Elk beroep werd verworpen. Twee van deze beslissingen zijn reeds gepubliceerd in het *Advocatenblad* 1991, blz. 244.

1993

In 1993 voerde een appellante in haar beroep tegen uitsluiting aan dat zij het vereiste aantal dagdelen aanwezig was geweest, maar dat zij kennelijk een keer was vergeten de presentielijst te tekenen. Het curatorium oordeelde dat een cursist die de presentielijst niet heeft getekend, geacht wordt afwezig te zijn geweest. Het beroep werd niet gegrond verklaard.

1994

In 1994 ging een stagiaire in beroep tegen de weigering van de Examencommissie om hem toe te laten tot het examen Gedragsrecht. De stagiaire had één keuzevak nog niet gevolgd en de regel is dat eerst het vak Praktijkleer en de keuzevakken gevolgd dienen te worden voordat de toets Gedragsrecht kan worden afgelegd. Het beroep werd dan ook verworpen.

1996

In 1996 werd het beroep verworpen van een stagiaire die een keer zo laat was gearriveerd dat hij de presentielijst niet meer kon tekenen en zodoende als absent werd aangemerkt. Het Curatorium overwoog dat een strikte toepassing van de absentieregeling in overeenstem-

ming is met het doel van de beroepsopleiding. Het verzuimen van meer dan het toegestane aantal dagdelen ondergraaft deze doelstelling. Dat appellant zich voldoende voorbereid achtte op het examen, leidde niet tot een ander oordeel.

1997

De twee beroepschriften die in dit jaar werden ingediend, werden beide op grond van een juiste toepassing van de absentieregeling door het curatorium verworpen.

1998

In 1998 werd voor het Curatorium door een stagiaire in beroep aangevoerd dat de mededeling dat hij werd uitgesloten van deelname aan het examen, hem niet althans niet tijdig had bereikt. De betreffende mededeling was gericht aan het kantoor van de stagiaire. Aangezien de stagiaire in de week voorafgaande aan het examen niet op kantoor aanwezig was, had de uitsluiting van deelname hem niet, althans niet tijdig, bereikt. Het curatorium heeft het beroep verworpen overwegende dat in de eerste plaats ruime bekendheid wordt gegeven aan de absentieregeling en in de tweede plaats aan de betrokken appellant reeds op de dag dat hij verzuimde, mondeling meegedeeld was, dat uitsluiting van deelname het gevolg zou zijn.

2001

In 2001 werd vier maal beroep bij het curatorium ingesteld. Het eerste beroep betrof een stagiaire die reeds twee dagdelen verzuimd had vanwege vakantie en als gevolg van ziekte en de daarmee samenhangende complicaties nog één dag moest verzuimen. Het beroep is verworpen, waarbij het curatorium nogmaals benadrukt heeft dat strikte toepassing van de

absentieregeling in overeenstemming is met het doel van de beroepsopleiding. In beginsel doet niet ter zake waardoor het verzuim van appellant is veroorzaakt. In de tweede beroepsprocedure was sprake van overschrijding van het toegestane aantal te verzuimen dagdelen als gevolg van een landelijke treinstaking. Appellant was van mening dat sprake was van overmacht. Het curatorium heeft ook dit beroep verworpen. De overmachtsituatie noopte niet tot een minder strikte toepassing van de absentieregeling.

Als gevolg van het feit dat een stagiaire zich op 11 september 2001 in New York bevond en het vliegverkeer stil lag, was het voor haar onmogelijk om de cursus tijdig te bereiken en werden twee cursusdagen gemist. Zij werd uitgesloten en kwam hiertegen in beroep. Het curatorium oordeelde dat het in beginsel niet ter zake doet waardoor het verzuim is veroorzaakt. Hoewel het curatorium ervan overtuigd was dat het voor appellante volstrekt onmogelijk was om op de cursus aanwezig te zijn, noopte dit niet tot een minder strikte, dan wel meer op het individuele geval van appellante toegesneden toepassing van de absentieregeling. Het beroep werd verworpen. Ook het feit dat appellante zich aan het einde van haar stageperiode bevond, leidde niet tot een ander oordeel, aangezien het de keuze van appellante zelf geweest was om de verplichtingen uit hoofde van de beroepsopleiding eerst aan het einde van haar stageperiode te vervullen.

2002

In 2002 werd zes maal beroep ter zitting behandeld. Het beroep van de stagiaires die vanwege respectievelijk ziekte, een operatie en een miskraam de toegestane absentie

hadden overschreden werd verworpen. Het curatorium oordeelde dat het niet terzake doet waardoor het verzuim van appellanten was veroorzaakt. Het verzuim was veroorzaakt door ziekte, althans de oorzaak van het verzuim was met ziekte gelijk te stellen. De absentieregeling is juist mede met het oog op gevallen van ziekte en dergelijke vastgesteld en heeft een forfaitair karakter: zij staat op voorhand enig verzuim toe, ongeacht de reden van verzuim. Overschrijding daarvan leidt tot uitsluiting. Zonder succes was ook het beroep van de stagiaire die zich in de

datum had vergist. De vergissing kwam geheel voor risico van appellant, daar hij ook de enige uit zijn opleidingsgroep was die de vergissing had gemaakt. Ten aanzien van het beroep van de appellant die het niet eens was met zijn uitsluiting omdat zijn handtekening op de presentielijst ontbrak, terwijl hij wel aanwezig zou zijn geweest, overwoog het curatorium dat het in een opleidingssituatie als de onderhavige gebruikelijk is de aanwezigheid van cursisten vast te stellen door middel van een presentielijst. Gelet op het verplichte karakter van de beroepsopleiding is

het redelijk dat wordt verlangd dat de presentielijst wordt ondertekend. Afgezien van zeer bijzondere omstandigheden moet een cursist die niet getekend heeft, geacht worden niet te zijn verschenen. Het feit dat de brief met de mededeling omtrent de uitsluiting appellant in een laat stadium heeft bereikt noopt het curatorium niet tot een andere uitspraak. De Examencommissie had, gezien de grote aantallen cursisten, aannemelijk gemaakt dat het om organisatorische redenen niet mogelijk is de uitsluitingsbeslissingen in een eerder stadium te verzenden. Gezien

de ruime bekendheid die de Examencommissie aan de absentieregeling geeft, kon deze beslissing ook niet als een verrassing komen. Tenslotte werd ook het beroep van de advocaat die stelde dat hij de gehele cursusdag aanwezig was geweest doch nagelaten had de presentielijst te tekenen, wegens het niet kunnen aantonen van deze aanwezigheid, verworpen.

*mr. A. Rademaker-Neleman, griffier
Examencommissie*

Permanente opleiding

JURIDISCH

AANSPRAKELIJKHEIDSRECHT

Symposium: de rol van aansprakelijkheidsrecht bij de verwerking van persoonlijk leed...

datum: 15 december 2003, 09:30-17:00 uur
docenten: prof. mr. G. van Manen, prof. mr. T. Hartlief, prof. mr. Faure, dr. E. Vermetten
plaats: Utrecht
punten: 4
prijs: € 325 exclusief BTW
Vereniging van Letselschade Advocaten, tel. 030-2121176

ARBEIDSRECHT

Aansprakelijkheid van werkgevers voor psychische schade***

datum: 30 oktober 2003, 09:00-16:30 uur
docenten: prof. mr. J.M. van Dunné, mr. R.P.J. Kottenhagen, mr. H. Mulder, mr. M.Th. Snelders, mr. P. Ulenbelt, mr. drs. M.S.A. Vegter, mr. Y. Waterman, mr. W.A. Zondag
plaats: Rotterdam
punten: 5
prijs: € 425
Instituut voor Milieuschade, tel. 010-4082651

Wijziging van de arbeidsovereenkomst*

datum: 17 december 2003, 10:00-16:30 uur
docenten: mr. dr. W.A. Zondag, prof. dr. T. Wilthagen, mr. dr. J.M. van Slooten, mr. M. Holtzer, mr. dr. S.F.H. Jellinghaus
plaats: Amsterdam
punten: 5
prijs: € 550 exclusief BTW
Vermande Studiedagen, tel. 070-3789961

Verklaring der tekens

- * Actualiteiten (basiskennis vereist)
- ** Introductie
- *** Verdieping I (redelijke basiskennis vereist)
- **** Verdieping II (gedegen basiskennis vereist)
- ***** Specialisatieopleiding

De collectieve arbeidsovereenkomst*

datum: 16 december 2003, 10:00-16:30 uur
docenten: mr. dr. W.A. Zondag, prof. mr. A.Ph.C.M. Jaspers, prof. mr. L.H. van den Heuvel, mr. dr. R.M. Beltzer
plaats: Amsterdam
punten: 5
prijs: € 550 exclusief BTW
Vermande Studiedagen, tel. 070-3789961

BANK- EN EFFECTENRECHT EN FINANCIERING

Update Effectenrecht***

datum: 18 december 2003, 09:30-17:00 uur
docenten: prof. mr. E. Du Peron, mr. M. Nieuwe Weme, mr. M. van Luyn, mr. A. Tillema
plaats: Amsterdam
punten: 5
prijs: € 550 exclusief BTW
Kluwer Opleidingen, tel. 0570-647682

Bankieren en internet****

datum: 26 november 2003, 15:00-19:00 uur
docenten: J. Dorsman, prof. mr. R.E. van Esch, B. Westerbrink, C. Grundmann, prof. mr. W.A.K. Rank, mr. F.G.B. Graaf
plaats: Amsterdam
punten: 2
prijs: € 215 inclusief BTW
NIBE-SVV, tel. 020-5208654

BESTUURS(PROCES)RECHT

Formele rechtskracht & overheidsaansprakelijkheid****

datum: 13 november 2003, 16:00-21:00 uur
docenten: prof. mr. M.R. Mok, prof. mr. B.J. Schueller
plaats: Oud-Zuilen
punten: 4
prijs: € 595 exclusief BTW
NIK Juridische Opleidingen, tel. 020-4420140

In deze rubriek vindt u opleidingen die kunnen worden gevolgd in het kader van de Permanente Opleiding. De rubriek vormt een aanvulling op de Cursuswijzer Permanente Opleiding, die drie keer per jaar verschijnt.

BURGERLIJK PROCESRECHT

Bewijsrecht in civiele zaken****

datum: 6 november 2003, 16:00-21:00 uur
docenten: prof. mr. W.D.H. Asser, prof. mr. T.R. Hidma
plaats: Oud-Zuilen
punten: 4
prijs: € 595 exclusief BTW
NIK Juridische Opleidingen, tel. 020-4420140

FISCAAL RECHT

Consequenties van het BOSAL-arrest***

datum: 16 december 2003, 09:00-17:00 uur
docenten: prof. mr. E. Aardema, mr. F.C. de Hossou, M.V. Lambooi, mr. A. Boekhoudt, mr. D.A. Hofland
plaats: Amsterdam
punten: 5
prijs: € 799 exclusief BTW
Euroforum, tel. 040-2974941

Artiest & Fiscus***

datum: 2 december 2003, 10:00-17:00 uur
docenten: H. Dulfer, P. Kamphuis FB, mr. H. Mobach, drs. D. Molenaar
plaats: Amsterdam
punten: 4
prijs: € 550 exclusief BTW
Vermande Studiedagen, tel. 0570-647682

GOEDERENRECHT

Verjaring***

datum: 25 november 2003, 16:00-21:00 uur
docenten: prof. mr. A.J. Akkermans, mr. L.J. Smeehuizen
plaats: Oud-Zuilen
punten: 4
prijs: € 595 exclusief BTW
NIK Juridische Opleidingen, tel. 020-4420140

HUURRECHT

Nieuw Huurrecht*

datum: 10 december 2003, 12:30-16:30 uur
docenten: mr. J.K. Six-Hummel, mr. J.C. Toorman
plaats: Amsterdam
punten: 3
prijs: € 225 geen BTW
PAO VU Amsterdam, tel. 020-4446255

INTELLECTUELE EIGENDOM

Kluwer Nationaal Reclame Congres***

datum: 11 december 2003, 09:30-17:00 uur
docenten: mr. K. Limperg, mr. E. Hoogenraad, mr. B. Le Poole, prof. mr. H.D.B. Schutjens, mr. S. Poelmann-Teijgeler, mr. J. van Olst, mr. A. Singewald
plaats: Huizen
punten: 5
prijs: € 550 exclusief BTW
Kluwer Opleidingen, tel. 0570-647682

PERSONEN- EN FAMILIERECHT

Naar een multicultureel familie- en jeugd(straf)recht?***

datum: 6 november 2003, 10:00-17:00 uur
docenten: prof. mr. F. van der Velden, prof. dr. S. Bouchaert, prof. dr. F. Bovenkerk, mr. N. Quik, mr. R. Depping, mr. J. Lenters, mr. C. Deltmeijer, mr. M. Berger
plaats: Utrecht
punten: 4
prijs: € 125 geen BTW
Vereniging voor Familie- en Jeugdrecht, tel. 033-4619097

RUIMTELIJKE- ORDENINGSRECHT EN MILIEURECHT

Praktijkcursus Planschade en nadeelcompensatie***

datum: 27 november 2003, 09:30-16:45 uur
docenten: mr. E. van der Schans, mr. dr. G.M. van den Broek, mr. J.F. de Groot, prof. mr. J.B. Schueller
plaats: Utrecht
punten: 5
prijs: € 595 exclusief BTW
Vermande Studiedagen, tel. 070-3789684

Handhaving van het Omgevingsrecht***

datum: 9 december 2003, 09:30-16:30 uur
docenten: drs. P.L.B.A. van Geel, dr. M.V.C. Aalders, prof. mr. H.G. Sevenster, prof. mr. J. Struiksma, mr. A.B. Blomberg, prof. mr. N.S.J. Koeman, mr. L. Bomhof, mr. G.A. van der Veen, mr. J.H. Somsen, mr. M.J.C. Visser, R. Hallo, mr. C. Walling, mr. A.P. Dijkstra
plaats: Amsterdam
punten: 4

prijs: € 70 geen BTW
PAO VU, tel. 020-5253407

Actualiteiten aanbestedingsrecht***
datum: 25 november 2003, 09:30-16:30 uur
docenten: mr. M.P.H.J. Nillesen,
M. Rooderkerk, mr. drs. I.J. van den Berge,
J. Petrus
plaats: Amsterdam
punten: 5
prijs: € 595 exclusief BTW
Vermande Studiedagen, tel. 070-3789533

**Praktijkmiddag Een brandveilig
gebouw bouwen*****
datum: 3 december 2003, 13:00-17:00 uur
docenten: ir. H.H. van Zeeland,
ing. Y. Meihuizen
plaats: Utrecht
punten: 3
prijs: € 395 exclusief BTW
Vermande Studiedagen, tel. 070-3789533

SOCIAAL ZEKERHEIDSRECHT

**Sociaal zekerheidsrecht
voor de Arbeidsrechtpraktijk*****
datum: 6 november 2003, 14:00-18:30 uur
docenten: mr. P.S. Fluit, mr. P. de Casparis
plaats: Amsterdam
punten: 4
prijs: € 320 exclusief BTW
KSU Studie, tel. 020-4496420

STRAF (PROCES) RECHT

Actualiteiten straf(proces)recht*
datum: 17 december 2003, 09:45-17:15 uur
docenten: prof. mr. Th.A. de Roos, mr. P.
Ölcer
plaats: Utrecht
punten: 6
prijs: € 410
OSR Juridische Opleidingen, tel. 030-
2315314

**Actuele rechtspraak strafrecht
en strafprocesrecht***
datum: 11 december 2003, 12:00-17:15 uur
docenten: prof. mr. T.M. Schalken,
mr. N. Rozemond
plaats: Amsterdam
punten: 4
prijs: € 275 geen BTW
PAO Vrije Universiteit Amsterdam,
tel. 020-4446255

De nieuwe Wet op de Jeugdzorg*
datum: 10 december 2003, 09:00-16:30 uur
docenten: prof. mr. P. Vlaardingebroek, mr.
M.L.C.C. De Bruijn-Lückers, drs. H.M. Jansen,
drs. R.J.A. van Nistelrooij
plaats: Utrecht
punten: 4
prijs: € 450 exclusief BTW
Vermande Studiedagen, tel. 070-3789533

**5 jaar Wet Schuldsanering Natuurlijke
Personen en Integrale Schuldhulpverlening***
datum: 21 november 2003, 09:00-17:00 uur
docenten: o.a. prof. mr. N.J.H. Huls,
mr. B.J. Engberts, J.L. Bostelaar,
mr. W.H. Westhuis, mr. J.J. Zuidweg,
mr. drs. J.S.H. de la Bursi-Franssen,
dr. G.H. Lankhorst, mr. A. van Dijk
plaats: Ede
punten: 4
prijs: € 365 exclusief BTW
Studiecentrum Kerckebosch,
tel. 030-6915678

**De toekomst van het strafrechtelijk
sanctiestelsel***
datum: 30 oktober 2003, 09:00-17:00 uur
docenten: o.a. prof. mr. P.C. Vegter,
mr. J. Silvis, mr. H.M.P. Hillenaar,
mr. W. Anker, prof. mr. C. Kelk,
mr. J. de Wit, mr. M.F.M. de Groot
plaats: Hilversum
punten: 4
prijs: € 325 exclusief BTW
Studiecentrum Kerckebosch,
tel. 030-6914578

OVERIGE RECHTSGEBIEDEN

Pensioen Karavaan voor Advocaten***
datum: 14 oktober 2003, 15:00-17:30 uur
docenten: mr. H.M.J. van den Hurk,
mr. J.T. Gommer
plaats: Amsterdam
punten: 2
prijs: € 179 exclusief BTW
Akkermans & Partners Cognitief,
tel. 013-5070740

Pensioen Karavaan voor Advocaten***
datum: 15 oktober 2003, 15:00-17:30 uur
docenten: mr. H.M.J. van den Hurk,
mr. J.T. Gommer
plaats: Den Haag
punten: 2
prijs: € 179 exclusief BTW
Akkermans & Partners Cognitief,
tel. 013-5070740

Pensioen Karavaan voor Advocaten***
datum: 16 oktober 2003, 15:00-17:30 uur
docenten: mr. H.M.J. van den Hurk,
mr. J.T. Gommer
plaats: Eindhoven
punten: 2
prijs: € 179 exclusief BTW
Akkermans & Partners Cognitief,
tel. 013-5070740

Pensioen Karavaan voor Advocaten***
datum: 28 oktober 2003, 15:00-17:30 uur
docenten: mr. H.M.J. van den Hurk,
mr. J.T. Gommer
plaats: Rotterdam
punten: 2
prijs: € 179 exclusief BTW
Akkermans & Partners Cognitief,
tel. 013-5070740

Pensioen Karavaan voor Advocaten***
datum: 29 oktober 2003, 15:00-17:30 uur
docenten: mr. H.M.J. van den Hurk,
mr. J.T. Gommer
plaats: Utrecht
punten: 2
prijs: € 179 exclusief BTW
Akkermans & Partners Cognitief,
tel. 013-5070740

Pensioen Karavaan voor Advocaten***
datum: 11 november 2003, 15:00-17:30 uur
docenten: mr. H.M.J. van den Hurk,
mr. J.T. Gommer
plaats: Assen
punten: 2
prijs: € 179 exclusief BTW
Akkermans & Partners Cognitief,
tel. 013-5070740

Pensioen Karavaan voor Advocaten***
datum: 19 november 2003, 15:00-17:30 uur
docenten: mr. H.M.J. van den Hurk,
mr. J.T. Gommer
plaats: Almelo
punten: 2
prijs: € 179 exclusief BTW
Akkermans & Partners Cognitief,
tel. 013-5070740

Pensioen Karavaan voor Advocaten***
datum: 25 november 2003, 15:00-17:30 uur
docenten: mr. H.M.J. van den Hurk,
mr. J.T. Gommer
plaats: Arnhem
punten: 2
prijs: € 179 exclusief BTW
Akkermans & Partners Cognitief,
tel. 013-5070740

Verdiepingscursus Erfrecht actualiteiten***
datum: 2 december 2003, 12:30-17:45 uur
docenten: prof. mr. Fr. van der Burgh,
mr. E.W.J. Ebben
plaats: Amsterdam
punten: 4
prijs: € 265 geen BTW
PAO Vrije Universiteit Amsterdam,
tel. 020-4446255

Actualiteiten huwelijksvermogensrecht*
datum: 25 november 2003, 12:30-16:30 uur
docenten: prof. mr. Gr. van der Burgh
plaats: Amsterdam
punten: 3
prijs: € 245 geen BTW
PAO Vrije Universiteit Amsterdam,
tel. 020-4446255

**Vrije beroepsbeoefenaren en
georganiseerde criminaliteit***
datum: 22 oktober 2003, 09:30-17:45 uur
docenten: prof. dr. H. van den Bunt,
dr. A. Di Nicola, dr. E. Chevrier,
prof. dr. M. Levi, mr. F. Lankhorst,
dr. H. Nelen
plaats: Amsterdam
punten: 4
prijs: € 150 geen BTW
PAO Vrije Universiteit Amsterdam,
tel. 020-4446255

Contractvorming bij infrastructuur*
datum: 16 december 2003, 09:30-17:15 uur
docenten: prof. dr. ir. H.A.J. de Ridder,
mr. E.J. Eggink, mr. M.A. Moolhuizen,
mr. M.J. Vis, ir. J.A. van Veldhuizen,
M.W. Soederhuizen, mr. J.G.J. Janssen,
ir. P.A.M. Zuidgeest
plaats: Maarssen
punten: 5
prijs: € 675 exclusief BTW
Elsevier Congressen, tel. 070-4415742

**Jaarvergadering Nederlandse Vereniging
voor Rechtsvergelijking******
datum: 16 december 2003, 10:00-17:15 uur
docenten: prof. J.M. Smits,
prof. P.H.M. Gerver, prof. D.A. Lubach
plaats: Amsterdam
prijs: € 10 inclusief BTW
Nederlandse Vereniging voor
Rechtsvergelijking, tel. 043-3883241

BEROEPSVAARDIGHEDEN

ADR / MEDIATION

**3^e mediation jaarcongres de kwaliteit van
mediation: een blik achter de schermen****
datum: 11 december 2003, 09:00-16:30 uur
docenten: mr. D. van Dijk, prof. mr. A.F.M.
Brenninkmeijer, mr. M.C.Ph. Houben,
mr. dr. K. Iest, mr. M. Pel, mr. N.A.M.
Perquin, mr. M. Schreuder-Tromp,
mr. J. Spierdijk, mr. drs. R.H. Zuidjerhoudt
plaats: Den Haag
punten: 5
prijs: € 595 exclusief BTW
Vermande Studiedagen, tel. 070-3789683

**Praktisch Argumenteren voor
de Advocatuur****
datum: 18 november 2003, 14:00-18:30 uur
docenten: dr. mr. H.J.M. Boukema
plaats: Utrecht
punten: 4
prijs: € 320 exclusief BTW
KSU Studie, tel. 020-4496420

**De persoon van de mediator
(vaardigheidstraining voor mediators)******
datum: 3 november 2003, 10:00-17:00 uur
docenten: L. Stone, F.W. van Welsum
plaats: Nuland
punten: 5
prijs: € 455 exclusief BTW
Merlijn Groep, tel. 073-5323582

MANAGEMENT ORGANISATIE

OVERIGE MANAGEMENT EN ORGANISATIE

Kluwer Advocaat Online**
datum: 11 november 2003, 10:00-16:45 uur
docenten: M. Hardeman, K. Severijns,
R. Verhallen
plaats: Best
punten: 5
prijs: € 350 inclusief BTW
Kluwer Fidura, tel. 0499-334550

83e jaargang – 17 oktober 2003 – nr. 19
Verschijnt elke twee weken.

Het Advocatenblad is het officiële orgaan van de
Nederlandse Orde van Advocaten en wordt uitgegeven
door Reed Business Information bv.
De inhoud wordt samengesteld door de van de Orde
onafhankelijke redactie, behalve de rubrieken Van de
Orde en Disciplinaire beslissingen.

Redactie
mr. drs. G.C. van Daal
mr. W.K. van Duren
mr. Y. van Gemerden
mr. W. Heemskerck
dr. L. Hesselink
mr. P.T.C. van Kampen
mr. A.A.M. van der Meer
mr. O.H. Minjon
mr. P.F.P. Nabben
mr. G.J. van Oosten
mr. L.N.J.B. van Osch
mr. M. Perfors
dr. mr. L.W.M. Wopereis

Eindredactie
Linus Hesselink (RBI)

Redactionele bijdragen
t.a.v. L. Hesselink
Reed Business Information bv
Postbus 16500, 2500 BM Den Haag
tel. 070-4415226
fax 070-4415919
e-mail: linus.hesselink@reedbusiness.nl
Bezoekadres: Benoordenhoutseweg 46, Den Haag
Zie www.elsevierjuridisch.nl

Uitgever
drs. J.W. van der Weele

Juridische Vacaturebank
www.jbb.nl

Beeld
Vormgeving: VILLA Y, Andre Klijsen
Tekeningen: Floris Tilanus
De Pinguin: W.C. van Manen
Lay-out/vormgeving

Unit-1, Dmitry de Bruin

Correctie
Sandra Braakmann

Druk
Drukkerij Groen bv, Leiden

Advertenties
Brouwer's Direct Marketing bv
Steekterweg 80 G, 2407 BH Alphen a/d Rijn
tel. 0172-234460, fax 0172-233017
e-mail: bdmbv@euromet.nl
Advertentierieven op aanvraag
Personeelsadvertenties: € 1,89 per mm bij een
kolombreedte van 40 mm
Inzendtermijn afl. 20: 31 oktober 2003
afl. 21: 14 november 2003

uitgeverij
**groep uitgeverij voor
vak en wetenschap**

Personalía

BEËDIGD ALS ADVOCaat EN PROCUREUR

Abeln, mw. mr. A.G.M., Hereweg 93 (9721 AA) postbus 1105 (9701 BC) Groningen, tel. 050-5997999, fax 050-5997977
Alff, mw. mr. J.P., Dijsselhofplantsoen 16-18 (1077 BL) postbus 76729 (1070 KA) Amsterdam, tel. 020-5747474, fax 020-5747475, e-mail j.alff@vandiepen.com
Amende, mr. M.A., Burg. Dijkmeesterweg 35a (7201 AK) Zutphen, tel. 0575-546042, fax 0575-546043, e-mail info@amende-advocaten.nl
Bakker, mr. R.F., Bachstraat 15 (1077 GE) Amsterdam, tel. 020-4703430, fax 020-4703443, e-mail ba_ron2002@planet.nl
Baldew, mw. mr. M.R.P., Apollolaan 151 (1077 AR) postbus 75299 (1070 AG) Amsterdam, tel. 020-4857684, fax 020-5727684, e-mail marike.baldew@freshfields.com
Bastiaanssen-Jacobs, mw. mr. W.A.G.A., Beukenlaan 46 (5651 CD) postbus 63 (5600 AB) Eindhoven, tel. 040-2380600, fax 040-2380666
Beckhoven, mr. J.C. van, Weena 690 (3012 CN) postbus 2888 (3000 CW) Rotterdam, tel. 010-2246224, fax 010-4125839
Beek, mw. mr. R. van de, Keesomstraat 9 (6717 AH) postbus 442 (6710 BK) Ede, tel. 0318-687869, fax 0318-687814, e-mail rvd@vanveen.com
Berbee, mr. M., Middenweg 168a (1782 BL) postbus 6005 (1780 KA) Den Helder, tel. 0223-620000, fax 0223-620101, e-mail info@prinsenkosteradvocaten.nl
Berenschot, mw. mr. N.A., Concert Gebouwplein 12-14 (1071 LN) postbus 75800 (1070 AV) Amsterdam, tel. 020-6641081, fax 020-6626818, e-mail nb@abeln.nl
Berge Henegouwen, mr. H.J. van, Herengracht 480 (1017 CB) postbus 633 (1000 AP) Amsterdam, tel. 020-5245245, fax 020-4210044, e-mail hivanbergehenehouwen@wmp.dutchlaw.nl
Bergervoet, mr. J.C.J., Weena 690 (3012 CN) postbus 2888 (3000 CW) Rotterdam, tel. 010-2246224, fax 010-4142819, e-mail jcb.bergervoet@loyensloeff.com
Berghuis, mw. mr. M., Stadhouderskade 160 (1074 BC) postbus 75538 (1070 AM) Amsterdam, tel. 020-4713020, fax 020-4712986, e-mail berghuis@solv.nl
Blaffert, mr. J.F.J.G., Apollolaan 151 (1077 AR) postbus 75299 (1070 AG) Amsterdam, tel. 020-4857000, fax 020-5727692, e-mail jochem.blaffert@freshfields.com
Blijlsje, mw. mr. M., Europark 20 (4904 SX) Oosterhout, postbus 338 (5100 AH) Dongen, tel. 0162-466626, fax 0162-463863, e-mail ostebv@planet.nl
Bocken, mw. mr. C.E.M., Dorpsstraat 43 (6365 BH) Schinnen, tel. 046-4438888, fax 046-4434499, e-mail advocatenkantoor0001@12move.nl
Boerhave-van de Ven, mw. mr. E.L.C., Weena 690 (3012 CN) postbus 2888 (3000 CW) Rotterdam, tel. 010-2246224, fax 010-4125839, e-mail ilse.boerhave@loyensloeff.com

Bongers, mw. mr. A.J.M., Haarlemmerweg 333 (1051 LH) postbus 58188 (1040 HD) Amsterdam, tel. 020-5506877, fax 020-5506977, e-mail anika.bongers@kvd.nl
Boogaard, mw. mr. C.M.H. van den, Wassenaarseweg 20 (2596 CH) Den Haag, tel. 070-3469646, fax 070-3560490, e-mail cvdb@mvg.nl
Boots, mw. mr. N.C.A., Hooghuisstraat 31 a (5611 GS) postbus 269 (5600 AG) Eindhoven, tel. 040-2652400, fax 040-2652411
Boshouwers, mw. mr. C.F.L.A., Admiraliteitskade 50 (3063 ED) postbus 4302 (3006 AH) Rotterdam, tel. 010-2725300, fax 010-2725400, e-mail caboshouwers@akd.nl
Braamhaar, mr. P., Enschedesestraat 60 (7551 EN) postbus 171 (7550 AD) Hengelo (O), tel. 074-2421832, fax 074-2915775, e-mail advocaten@hmv.nl
Braxhoven, mr. A.J., Euclideslaan 51 (3584 BM) postbus 85005 (3508 AA) Utrecht, tel. 030-2595959, fax 030-2595500
Bremer, mw. mr. J.A., Hoofdweg 679 (2131 BC) postbus 562 (2130 AN) Hoofddorp, tel. 023-5643227, fax 023-5643230, e-mail info@wwrs.nl
Bressers, mr. M.H., Batjanstraat 11 (2585 VR) Den Haag
Brink, mr. J.A.C. van den, Randstad 21-43 (1316 BZ) postbus 10264 (1301 AG) Almere, tel. 036-5344895, fax 036-5344945, e-mail adv.kooij@wxs.nl
Broekhuizen, mw. mr. E.M., Albert Hahnplantsoen 23 (1077 BM) postbus 75988 (1070 AZ) Amsterdam, tel. 020-5773577, fax 020-5773578, e-mail eva.broekhuizen@kmvs.nl
Broekhuysen, mw. mr. L.A., Utrechtsestraatweg 2 (3445 AR) postbus 2212 (3440 DE) Woerden, tel. 0348-422224, fax 0348-430572, e-mail broekhuysen@cs-advocaten.nl
Bulthuis, mr. W.H.C., Prins Hendrikstraat 8 (8911 BK) postbus 222 (8901 BA) Leeuwarden, tel. 058-2122444, fax 058-2133666, e-mail w.h.c.bulthuis@boonrade.nl
Coellingh Bennink, mr. S.F., Helderseweg 14 (1815 AB) postbus 3271 (1801 GG) Alkmaar, tel. 072-5744409, fax 072-5150244, e-mail coellinghbennink@boddaertverweel.nl
Dalhuisen, mr. P., Lingedijk 58 (4002 XL) postbus 124 (4000 AC) Tiel, tel. 0344-677188, fax 0344-677190, e-mail info@baw.nl
Das, mw. mr. E.M., Strawinskyalaan 2001 (1077 ZZ) postbus 75640 (1070 AP) Amsterdam, tel. 020-5460155, fax 020-5460733, e-mail eva.das@stibbe.nl
Dekker, mw. mr. M.J., Nieuwe Gracht 64 (2011 NH) postbus 498 (2000 AL) Haarlem, tel. 023-5347156, fax 023-5316258
Dolder, mw. mr. A.R. van, Helderseweg 14 (1815 AB) postbus 3271 (1801 GG) Alkmaar, tel. 072-5744409, fax 072-5150244, e-mail vandolder@boddaertverweel.nl
Doormalen, mr. M.A. van, Peter van Anrooystraat 7 (1076 DA) postbus 75999 (1070 AZ) Amsterdam, tel. 020-5736736, fax 020-5736737, e-mail m.van.doormalen@lexence.nl

Meldingen voor deze rubriek kunnen worden doorgegeven aan: adres@advocatenorde.nl

Dooijeweerd, mr. A.A., Burg. Dijkmeesterweg 6 (7201 AL) postbus 340 (7200 AH) Zutphen, tel. 0575-511771, fax 0575-517517, e-mail wiggersadvocaten@balienet.nl
Dresen, mr. J.P.A., Parnassusweg 126 (1076 AT) postbus 75505 (1070 AM) Amsterdam, tel. 020-5772988, fax 020-5772712, e-mail j.dresen@houthoff.com
Dijk, mw. mr. M.J. van, Zaadmarkt 110 (7201 DE) postbus 4035 (7200 BA) Zutphen, tel. 0575-594233, fax 0575-594222, e-mail m.vandijk@zutphen.bureaurechtshulp.nl
Dijkhuis, mr. D.P., Strawinskyalaan 2001 (1077 ZZ) postbus 75640 (1070 AP) Amsterdam, tel. 020-5460126, fax 020-5460713, e-mail david.dijkhuis@stibbe.nl
Eck, mr. N.C. van, Beursplein 37 (3011 AA) postbus 30004 (3001 DA) Rotterdam, tel. 010-2053665, fax 010-2053669, e-mail mail@huisvestingsadvocaten.nl
Eck, mw. mr. Y.M.M., Weena 355 (3013 AL) postbus 1507 (3000 BM) Rotterdam, tel. 010-2172091, fax 010-2172701, e-mail y.van.eck@houthoff.com
Elten, mw. mr. S.M. van, Zonnehof 31-35 (3811 ND) postbus 1214 (3800 BE) Amersfoort, tel. 033-4221900, fax 033-4221945, e-mail s.vanelten@mend.nl
Faouzi, mw. mr. L., Engellandlaan 328 (2711 DZ) postbus 7353 (2701 AJ) Zoetermeer, tel. 079-3510234, fax 079-3516774, e-mail info@bendersadvocaten.nl
Francken, mw. mr. W., Marten Meesweg 25 (3068 AV) postbus 8656 (3009 AR) Rotterdam, tel. 010-4075075, fax 010-4075076
Franke, mw. mr. M., Prof. dr. Dorgelolaan 14 (5613 AM) postbus 3 (5600 AA) Eindhoven, tel. 040-2626490, fax 040-2626581, e-mail merel.franke@hollandlaw.nl
Freeke, mw. mr. C.R.H., Piet Heinkade 55 (1019 GM) postbus 2911 (1000 CX) Amsterdam, tel. 020-3016633, fax 020-3016622, e-mail freeke@vmw.nl
Gaalen, mw. mr. P.D. van, Bloemendalstraat 7 (8011 PJ) postbus 1182 (8001 BD) Zwolle, tel. 038-4272020, fax 038-4272021
Gaasbeek, mr. W.B., Koningin Julianaplein 30 (2595 AA) postbus 11756 (2502 AT) Den Haag, tel. 070-5153000, fax 070-5153100, e-mail wb.gaasbeek@prdf.nl
Gademan, mw. mr. Z., Nieuwe Prinsenkade 6 (4811 VC) [postbus 1869 (4801 BW) Breda, tel. 076-5310393, fax 076-5310394, e-mail gademan@raetsluy.nl
Garritsen, mr. W., Pythagoraslaan 2 (3584 BB) postbus 85250 (3508 AG) Utrecht, tel. 030-2121601, fax 030-2121129, e-mail w.garritsen@cmsderks.nl
Geerts, mw. mr. M.C.A., Moergestelweg 34 a (5062 JW) postbus 234 (5060 AE) Oisterwijk, tel. 013-5215357, fax 013-5283339
Gerdes, mr. H.H., Toreweg 15 (9774 PH) Adorp, tel. 050-3061712, fax 050-3061741, e-mail ad.wolgen@wxs.nl
Gerard, mw. mr. I., Hoogoord 3 b (1102 CA) postbus 23488 (1100 DZ) Amsterdam (Z-O), tel. 020-6911199, fax 020-6963267

Gerritse, mw. mr. D.L., Compagnieweg 88 (1212 EB) Hilversum, tel. 035-6838819, fax 035-6838048, e-mail dagmargerritse@home.uni-one.nl
Geuns, mr. E.D. van, Burgerweeshuispad 301 (1076 HR) postbus 75084 (1070 AB) Amsterdam, tel. 020-5771873, fax 020-5771737, e-mail evangeuns@dbbw.nl
Giesen, mw. mr. C.L.P., Burg. De Hesselplein 15 (6411 CG) postbus 123 (6400 AC) Heerlen, tel. 045-5718263, fax 045-5741466, e-mail giesen@lemmenadvocaten.nl
Gooljer, mw. mr. A.M. de, Koningslaan 60 (1075 AG) postbus 70091 (1007 KB) Amsterdam, tel. 020-6645111, fax 020-6620470, e-mail info@fortadvocaten.nl
Gratama, mw. mr. H., Weena 666 (3012 CN) postbus 190 (3000 AD) Rotterdam, tel. 010-4042111, fax 010-4042333, e-mail heleen.gratama@simmons-simmons.com
Greef, mw. mr. P.H. de, Eindhoveneweg 128 (5582 HW) [postbus 193 (5580 AD) Waalre, tel. 040-2215015, fax 040-2212135, e-mail pgreef@boomen.nl
Grimmelikhuijsen, mw. mr. M.J.A., Javastraat 10-12 (2585 AN) postbus 85563 (2508 CG) Den Haag, tel. 070-3615048, fax 070-3615400, e-mail info@gmw.nl
Grosscurt, mw. mr. A.E., Wipstrikerallee 95 (8023 DW) postbus 516 (8000 AM) Zwolle, tel. 038-4530340, fax 038-4530241, e-mail agrosscurt@schulding.nl
Gijsbertsen, mr. P.J., Klein Amerika 17 (2806 CA) postbus 299 (2800 AG) Gouda, tel. 0182-541444, fax 0182-585871
Haaster, mw. mr. V.J.M.H.Y. van, Anna van Saksenlaan 30 (2593 HT) postbus 93455 (2509 AL) Den Haag, tel. 070-3746300, fax 070-3746333, e-mail info@ekelmansenmeijer.nl
Halder, mr. J.M.M. van, Zuid-Hollandlaan 7 (2596 AL) postbus 90851 (2509 LW) Den Haag, tel. 070-3285328, fax 070-3285325, e-mail maildhg@dbbw.nl
Halferkamps, mr. P., Waltersingel 1 (7314 NK) postbus 9050 (7300 GM) Apeldoorn, tel. 055-5284690, fax 055-5283897, e-mail p.halferkamps@belastingdienst.nl
Hamsvoord, mw. mr. I.J.M. van der, Willem I-straat 29 a (5038 BA) postbus 246 (5000 AE) Tilburg, tel. 013-5420400, fax 013-5430408, e-mail linssen@linssen-advocaten.nl
Hardonk, mr. S.V., Jansbuitensingel 30 (6811 AE) postbus 560 (6800 AN) Arnhem, tel. 026-3538211, fax 026-4430943, e-mail arnhem.office@cmsderks.nl
Heer-Schotman, mw. mr. G.H. de, Oranjesingel 63 (6511 NR) postbus 1008 (6501 BA) Nijmegen, tel. 024-3225370, fax 024-3240678, e-mail advocaten@dmz.nl
Heerde, mr. A.J.J.H. van, Robijnstraat 16 (1812 RB) postbus 1046 (1810 KA) Alkmaar, tel. 072-5280036, fax 072-5280080
Heeren, mw. mr. P.P.M., Stationsstraat 36 (4701 NC) postbus 1015 (4700 BA) Roosendaal, tel. 0165-556000, fax 0165-555992

Heeringa, mw. mr. J.N., Herengracht 444 (1017 BZ) Amsterdam, tel. 020-4287324, fax 020-4274597, e-mail heeringa@vanrossem.nl

Heeringa, mr. J.R., Apollolaan 15 (1077 AB) postbus 75440 (1070 AR) Amsterdam, tel. 020-6741274, fax 020-6741056, e-mail jonathan.heeringa@allenoverly.com

Hendriksen, mw. mr. O.L., Haven 116 (1131 EW) postbus 156 (1130 AD) Volendam, tel. 0299-368515, fax 0299-369357, e-mail o.hendriksen@abma.nl

Heringa, mr. J.W., Scheveningseweg 66 (2517 KX) postbus 84046 (2508 AA) Den Haag, tel. 070-3529500, fax 070-3503014, e-mail jilles.heringa@zonnet.nl

Hoefs, mr. W.A.Th., Helderseweg 14 (1815 AB) postbus 3020 (1801 GA) Alkmaar, tel. 072-5143070, fax 072-5127363

Hoffman, mw. mr. E.I.B., Dreef 22 (2012 HS) postbus 5287 (2000 CG) Haarlem, tel. 023-5125025, fax 023-5125026, e-mail info@kadv.nl

Hoiting, mw. mr. C.J., Oude Delft 58 (2611 CD) Delft, tel. 015-2195555, fax 015-2195550, e-mail drok@drok.nl

Hoppenbrouwers, mw. mr. A.M., Boompjes 40 (3011 XB) postbus 546 (3000 AM) Rotterdam, tel. 010-4005100, fax 010-4005111, e-mail mail@kneppelhout.nl

Horsman, mw. mr. P.O., Printer 15 (7741 ME) postbus 86 (7740 AB) Coevorden, tel. 0524-523031, fax 0524-523087, e-mail advojohannink@freeler.nl

Hovers, mr. T., Strawinskylaan 3037 (1077 ZX) postbus 2508 (1000 CM) Amsterdam, tel. 020-4313277, fax 020-4313132, e-mail thomas.hovers@bdn.nl

Huges, mw. mr. R.L., Dijsselhofplantsoen 14 (1077 BL) postbus 75546 (1070 AM) Amsterdam, tel. 020-3051600, fax 020-3051699

Huiskes, mw. mr. A.H., Haarlemmerweg 333 (1051 LH) postbus 58188 (1040 HD) Amsterdam, tel. 020-5506666, fax 020-5506777, e-mail annerieke.huiskes@kvdl.nl

Hullu, mw. mr. H.M., de Koningslaan 60 (1075 AG) postbus 70091 (1007 KB) Amsterdam, tel. 020-6645111, fax 020-6620470, e-mail dehullu@fortadvocaten.nl

Huijsman, mw. mr. M., Oostwaarts 5 g (2711 BA) postbus 7191 (2701 AD) Zoetermeer, tel. 079-3420250, fax 079-3410519, e-mail info@hslaw.nl

Kanning, mw. mr. M.A., Van Maasdijkstraat 2 (1945 XE) postbus 592 (1940 AN) Beverwijk, tel. 0251-257040, fax 0251-247231, e-mail info@kmadvocaten.nl

Keus, mw. mr. L.S., Wilhelminastraat 49 (6131 KM) postbus 189 (6130 AD) Sittard, tel. 046-4206400, fax 046-4206409, e-mail info@pfeil-heuts.nl

Meer, mr. H.J.A. van der, Oude Enghweg 2 (1217 JC) postbus 272 (1200 AG) Hilversum, tel. 035-6721830, fax 035-6721888, e-mail h.vandermeer@cmsderks.nl

Ozinga, mw. mr. S.C., A.J. Ernststraat 595 e (1082 LD) postbus 71749 (1008 DE) Amsterdam, tel. 020-3011080, fax 020-4422066, e-mail tzadv@balienet.nl

Papenrecht, mr. J.M. van, Frederiksplein 42 (1017 XN) postbus 545 (1000 AM) Amsterdam, tel. 020-5533600, fax 020-5533777, e-mail joris.vanpapenrecht@lovells.com

Poels, mw. mr. M.D.C., Burgerweeshuispad 301 (1076 HR) postbus 75084 (1070 AB) Amsterdam, tel. 020-5771793, fax 020-5771775, e-mail mpoels@dbbw.nl

Reek, mr. S.J.L.M. van den, Parkweg 22 (5701 PS) Helmond, tel. 0492-542907, fax 0492-554454

Schaufele, mw. mr. W.M., Raadhuislaan 43 (3201 EM) postbus 752 (3200 AS) Spijkenisse, tel. 0181-625255, fax 0181-623722

Spek, mr. E.C. van der, Sarphatikade 11 (1017 WV) Amsterdam, tel. 020-6245841, fax 020-5289024

Spronk, mr. T., Weteringschans 120 (1017 XT) Amsterdam, tel. 020-6234577, fax 020-6203643, e-mail froon@froom-helmonds.nl

Steenmeyer, mw. mr. L.L., Dr. A. van der Horstlaan 42 (1411 DB) Naarden, tel. 036-5462530, fax 036-5462570, e-mail steenmeyer@gooischepoort.nl

Steijn, mr. N.C. van, Leidseplein 29 (1017 PS) postbus 2720 (1000 CS) Amsterdam, tel. 020-5517555, fax 020-6267949

Tijssen, mw. mr. J.M., Prinses Irenestraat 59 (1077 WV) postbus 7113 (1007 JC) Amsterdam, tel. 020-5414646, fax 020-6612827, e-mail josephine.tijssen@nautadutilh.com

Veldhuizen, mr. M.W.W., Leidseplein 29 (1017 PS) postbus 2720 (1000 CS) Amsterdam, tel. 020-5517561, fax 020-6267949, e-mail wibren.veldhuizen@bakernet.com

Versendaal, mr. M.W.G., Broederweg 11 (8261 GS) postbus 161 (8260 AD) Kampen, tel. 038-3316777, fax 038-3317296, e-mail info.kampen@twadvocaten.nl

PRAKTIJK NEERGELEGD

Apeldoorn, mw. mr. C.J.M. van Arnhem 15-08-2003

Bakker, mr. S.A.G.M. Amsterdam 04-08-2003

Bats, mw. mr. F.P. Amsterdam 01-07-2003

Boer, mw. mr. B.A. de Utrecht 31-07-2003

Boerwinkel, mw. mr. A. Purmerend 01-09-2003

Bourdrez, mr. A.H. Amsterdam 01-08-2003

Brinkhuis, mw. mr. D. Amsterdam 19-07-2003

Brouwer, mw. mr. F.P. Purmerend 05-08-2003

Byvanck, mw. mr. J.W. Heerewaarden 31-07-2003

Clooster, mr. E.A.R.M. van den Amsterdam 27-06-2002

Cohen, mr. H.G. Enschede 01-09-2003

Engels, mw. mr. J.J.M.A. Etten-Leur 01-07-2003

Fleers, mr. J.G.D. Den Haag 25-08-2003

Friedländer, mr. M.R. Amsterdam 01-08-2003

Geelhoed, mw. mr. W.S. Amsterdam 01-07-2003

Grothuis-Wiesman, mw. mr. M.M. Haarlem 22-08-2003

Jurgens, mr. M. Amsterdam 01-08-2003

Jurgens, mw. mr. W.P.M. Amsterdam 08-07-2002

Kamp, mr. B. van der Amsterdam 19-08-2003

Kegge, mr. R. Breda 01-09-2003

Klein, mr. A. Rotterdam 12-09-2003

Lange, mw. mr. M.H. de Amsterdam 23-11-2002

Lenior, mr. J.H.W. Haarlem 28-08-2003

Lohmann, mw. mr. J.R. Deventer 07-08-2003

Oudenalder, mw. mr. D.W.J. van den Amsterdam 01-07-2003

Sikkel, mw. mr. C. Rotterdam 20-08-2003

Stam, mw. mr. Y.T.M. Utrecht 01-09-2003

Stok, mr. L.C.T.M. Dordrecht 01-09-2003

Tax, mr. W.A.C.J.M. Amsterdam 11-08-2003

Velde, mw. mr. A.G. van de Den Haag 01-09-2003

Versteeg, mw. mr. J. Utrecht 04-08-2003

Vossen, mw. mr. B.E.A.M. van der Den Haag 18-08-2003

Vrey, mw. mr. L.A. de Den Haag 01-09-2003

Vries, mr. H.C.E. de Utrecht 20-08-2003

Vrijaldenhoven, mr. B.W.M. Nijmegen 01-09-2003

Winnips, mr. J. Veenwouden 16-09-2003

OVERLEDEN

Weegberg, mr. P.A.W. Roosendaal 05-09-2003

KANTOORVERPLAATSING

Amelsvoort, mw. mr. Y.J.: Baronielaan 21 (4818 PA) Breda, tel. 076-5436771, fax 076-5436772, e-mail y.vanamelsvoort@vissers-advocatuur.nl

Arkema-Hummel, mw. mr. P. (Rijswijk): Parkweg 49 (2271 AE) Voorburg, tel. 070-3870000, fax 070-3870025

Asselbergs, mr. S.C.M.: Ampèrestraat 2 a (4622 RE) postbus 913 (4600 AX) Bergen op Zoom, tel. 0164-241000, fax 0164-240870

Baaren, mr. P.C.A. van (Venlo): De Ronde 12 (5683 CZ) postbus 167 (5680 AD) Best, tel. 0499-334334, fax 0499-374295, e-mail best@vanhelvoortdevries.nl

Beltman, mr. N.H.G.: Nieuwe Achtergracht 9-11 (1018 XT) Amsterdam, tel. 020-5289892, fax 020-5285662, e-mail info@beltmanvandijk.nl

Berg, mw. mr. J.H. van den (Kampen): Bloemendalstraat 7 (8011 PJ) postbus 1182 (8001 BD) Zwolle, tel. 038-4272020, fax 038-4272021, e-mail j.h.vandenbergh@dommerholt.nl

Berkel, mw. mr. M.L.L. van: Alexander Boersstraat 10 (1071 KX) Amsterdam, tel. 020-4201475, fax 020-6229819, e-mail vanberkel@teurlingsellens.nl

Blokland, mw. mr. E.M. van: Wibautstraat 29 (1091 GH) postbus 94858 (1090 GW) Amsterdam, tel. 020-6655977, fax 020-6933504, e-mail blokland@akoost.nl

Bosch, mr. M.L.M.: Bouillonstraat 16 (6211 LH) Maastricht, tel. 043-3215878, fax 043-3210509

Boudesteijn, mw. mr. M.J.E.: Weena 690 (3012 CN) postbus 2888 (3000 CW) Rotterdam, tel. 010-2246224, fax 010-4125839, e-mail maartje.boudesteijn@loyensloeff.com

Brand, mr. A.A. van den (Maastricht): Deken van Oppensingel 11 (5911 AA) postbus 490 (5900 AL) Venlo, tel. 077-3548951, fax 077-3545330, e-mail vandenbrand@boelszanders.nl

Breken, mr. K.: Frederiksplein 42 (1017 XN) postbus 545 (1000 AM) Amsterdam, tel. 020-5533600, fax 020-5533777

Brilman, mr. E.W.R.: Blaak 28 (3011 TA) postbus 711 (3000 AS) Rotterdam, tel. 010-4406485, fax 010-4406477, e-mail ebrilman@plp.nl

Broek, mw. mr. S.A. van den (Amsterdam): Verspronckweg 1 (2023 BA) Haarlem, tel. 023-5276100, fax 023-5411925

Brokking-van Alphen, mw. mr. G.L. (Eindhoven): Bosstraat 2 (5552 JD) postbus 677 (5550 AB) Valkenswaard, tel. 040-2070129, e-mail info@brokkingadvocaten.nl

Bijsma, mr. L. (Breda): Beursplein 37 (3011 AA) postbus 30241 (3001 DE) Rotterdam, tel. 010-2051060, fax 010-2051061, e-mail lbijsma@lawton.nl

Camps, mr. M.J.E.C.: Zuiderspoorstraat 11-14 (7512 AX) postbus 40009 (7504 RA) Enschede, tel. 053-4313772, fax 053-4320490, e-mail info@letseladvocaat.nl

Dieleman, mr. W.C. (Beverwijk): Engelse Kade 2 (4301 NA) postbus 3 (4300 AA) Zierikzee, tel. 0111-415151, fax 0111-412244

Dop, mw. mr. P.A.R.: Leidseplein 29 (1017 PS) postbus 2720 (1000 CS) Amsterdam, tel. 020-5517555, fax 020-6267949

Driessen, mr. C.J. (Geldrop): Leuvert 13 (5437 AG) Beers, tel. 0485-316307, fax 0485-350857, e-mail c.driessen@wanadoo.nl

Durve, mr. S.A. (Amsterdam): Hoge Rijndijk 306 (2314 AM) postbus 11051 (2301 EB) Leiden, tel. 071-5815300, fax 071-5815381, e-mail info@declercq.com

Dwarka Panday, mw. mr. F.P.: Develstein 100 b (1102 AK) Amsterdam (Z-O), tel. 020-6903016, fax 020-6996691

Dijk, mw. mr. A.G. van (Amsterdam): Weena 750 (3014 DA) postbus 1110 (3000 BC) Rotterdam, tel. 010-2240000, fax 010-4148444

Dijk, mw. mr. S. van: Nieuwe Achtergracht 9-11 (1018 XT) Amsterdam, tel. 020-5289892, fax 020-5285662, e-mail info@beltmanvandijk.nl

Eeken, mw. mr. N. (Rotterdam): Parnassusweg 126 (1076 AT) postbus 75505 (1070 AM) Amsterdam, tel. 020-5772327, fax 020-5772708, e-mail n.eeken@houthoff.com

Elst, mw. mr. E.D. van (Hardinxveld-Giessendam): Plesmanstraat 62 (3905 KZ) postbus 650 (3900 AR) Veenendaal, tel. 0318-527575, fax 0318-526644, e-mail advo@berkellaw.nl

Elswijk, mr. A.P. van: Goudsesingel 84 (3011 KD) Rotterdam, tel. 010-4111280, fax 010-4131737

Ertman, mw. mr. C.Y.: Huidenstraat 30-1 (1016 ET) Amsterdam, tel. 020-4204519, fax 020-3202340, e-mail ertman@xs4all.nl

Es, mw. mr. S.C. van (Amsterdam): Groenewoudseweg 1 (5621 BA) postbus 218 (5600 MD) Eindhoven, tel. 040-2782699, fax 040-2782885

Everhard, mr. E. (Zierikzee): Bomkade 14 (3311 JD) postbus 939 (3300 AX) Dordrecht, tel. 078-6312468, fax 078-6133804

Evers, mw. mr. M.J.B.T. (Eindhoven): Prof. Cobbenhagenlaan 75 (5037 DB) postbus 414 (5000 AK) Tilburg, tel. 013-4668883, fax 013-4668885, e-mail m.evers@devoort.nl

Fransen, mr. E.: Laan van Nieuw Oost Indië 164 (2593 CB) postbus 95379 (2509 C) Den Haag, tel. 070-3838181, fax 070-3838680

Garske, mw. mr. M. (Blade): Kerkstraat 4 (6367 JE) Ubachsberg, postbus 23034 (6367 ZG) Voerendaal, tel. 045-5620540, fax 045-5620541

Geelen, mw. mr. A.K.C. (Amsterdam): Statenlaan 55 (5223 LA) postbus 1714 (5200 BT) Den Bosch, tel. 073-6927777, fax 073-6927789, e-mail info@banning.nl

Giessen, mr. N.J. van der: Nassau Dillenburgstraat 42 (2596 AE) Den Haag, tel. 070-3245536, fax 070-3281195

Gonzalez Jungblut, mr. A.: Amstelplein 1 (1096 HA) postbus 94142 (1090 GC) Amsterdam, tel. 020-4629432, fax 020-4629333, e-mail alex.gonzalezjungblut@nortonrose.com

Groenland, mr. M.H.P. (Amsterdam): Hofplein 20 (3032 AC) postbus 2700 (3000 CS) Rotterdam, tel. 010-2010500, fax 010-2010501, e-mail groenland@vanmensenwisselink.nl

Groenewegen, mr. S.G. (Veghel): Christiaan Geurtsweg 3 (7335 JV) postbus 1313 (7301 BN) Apeldoorn, tel. 055-5411477, fax 055-5416103, e-mail bc@balienet.nl

Hart, mw. mr. J. 't: Soendaplein 2 (2022 BA) postbus 2044 (2002 CA) Haarlem, tel. 023-5345170, fax 023-5345033, e-mail info@vallenduuk.nl

Hart, mw. mr. M.E.J. de: Wilhelminapark 121 (5041 EH) postbus 616 (5000 AP) Tilburg, tel. 013-5433162, fax 013-5423785, e-mail dehart@vrp-advocaten.nl

Herskovic, mr. E.L.: Herengracht 477 (1017 BS) Amsterdam, tel. 020-5501288, fax 020-5501307, e-mail edwin.herskovic@bnpparibas.com

Hoge, mw. mr. W.E. (Den Haag): Weena 355 (3013 AL) postbus 1507 (3000 BM) Rotterdam, tel. 010-2172000, fax 010-2172700, e-mail whoge@hotuhoff.nl

Hoogveld, mw. mr. A.A.M.: Wilhelminasingel 83 (6221 BG) postbus 3039 (6202 NA) Maastricht, tel. 043-3251115, fax 043-3100392

Horst, mw. mr. B. ter: Joh. Verhulststraat 39 huis (1071 MS) Amsterdam, tel. 020-6737128, fax 020-6745198, e-mail berthetherhorst@cs.com

Hussen, mr. A.R.H. van: Groenewoudsedijk 41 (3528 BG) Utrecht, tel. 030-6697060, fax 030-6697015, e-mail avanhussen@kaiserscs.nl

Huys, mr. P.J. (Dordrecht): Oostmaaslaan 71 (3063 AN) postbus 4361 (3006 AJ) Rotterdam, tel. 010-2883806, fax 010-2883883, e-mail phuys@akd.nl

Janssen, mr. G.: Parkstraat 20 (2514 JK) postbus 79 (2501 CB) Den Haag, tel. 070-5119209, fax 070-5113305, e-mail info@janssenadvocaten.nl

Kalle, mr. M. (Zierikzee): Stationspark 34 (4462 DZ) postbus 75 (4460 AB) Goes, tel. 0113-211666, fax 0113-252100, e-mail mkalle@vpvlgoes.nl

Karens, mr. B.H.M. (Arnhem): Bouwheerstraat 55 (3772 AL) postbus 366 (3770 AJ) Barneveld, tel. 0342-425339, fax 0342-493595, e-mail bhmk@vanveen.com

Kersten, mr. T.B.M. (Eindhoven): Parkweg 12 (5282 SM) postbus 127 (5280 AC) Bostel, tel. 0411-675533, fax 0411-684895, e-mail kersten@bogaertsenroenen.nl

Klazinga, mr. J.R.N.: Apollolaan 153 (1077 AS) postbus 75305 (1070 AH) Amsterdam, tel. 020-3058208, fax 020-3058205, e-mail klazinga@vandematlitigation.nl

Kock, mw. mr. C.L. (Schiphol-Rijk): Zijlweg 56 (2013 DJ) postbus 67 (2000 AB) Haarlem, tel. 023-5319590, fax 023-5328712, e-mail c.kock@heuis.nl

Koning, mr. G.W.H.J. de: Mr. Van Rhemenslaan 1 (7316 AJ) Apeldoorn, tel. 055-5225100

Koster, mr. F. (Utrecht): Beerseweg 22 (5431 LC) postbus 68 (5430 AB) Cuijk, tel. 0485-315393, fax 0485-320220, e-mail vaessen-vankempen@balienet.nl

Leliveld, mw. mr. C.M. (Utrecht): Europaweg 151 (2711 ER) postbus 3020 (2700 LA) Zoetermeer, tel. 079-3448181, fax 079-3427990

Ligtenstein, mw. mr. M.C. (Amsterdam): Zonnehof 31-35 (3811 ND) postbus 1214 (3800 BE) Amersfoort, tel. 033-4221900, fax 033-4611545

Makhloufi, mw. mr. S. (Rotterdam): Maliebaan 100 (3581 CZ) postbus 13334 (3507 LH) Utrecht, tel. 030-2316569, fax 030-2343569

Meulmeester, mr. H.G.R. (Alkmaar): De Ruwiellaan 13 (1181 PS) Amstelveen, tel. 020-4415833, fax 020-4415925, e-mail meulmeester6@zonnet.nl

Montagne, mr. G.B.J. (Hillegom): Frans Halsplein 4 (2021 DL) Haarlem, tel. 023-5274774, fax 023-5277284

Mook, mr. L.G. (Eindhoven): Emmasingel 38 (6001 BD) postbus 196 (6000 AD) Zwolle, tel. 0495-532583, fax 0495-540755, e-mail advocaten@hoeberechts.nl

Neijzen, mw. mr. drs. A.M.: Valeriusstraat 92 (1075 GC) Amsterdam, tel. 020-4711221, fax 020-4700953, e-mail neijzen@neijzen.net

Nieland, mr. H.E.C.M.: Ampèrestraat 2 a (4622 RE) postbus 913 (4600 AX) Bergen op Zoom, tel. 0164-241000, fax 0164-240870

Overbosch, mw. mr. J.S.L.M. (Amsterdam): Vondelingenweg 601 (3196 KK) postbus 3000 (3190 GA) Hoogvliet, tel. 010-4312225, fax 010-4313982, e-mail sanne.overbosch@shell.com

Passel, mw. mr. F. van (Nijmegen): Helvoirtseweg 1 (5261 CA) postbus 315 (5260 AH) Vught, tel. 073-6849191, fax 073-6849199, e-mail info@winsmart.nl

Penning, mw. mr. K.: Roerstraat 1 (1078 LH) Amsterdam, tel. 020-6963000, fax 020-6964008, e-mail info@khp-advocaten.nl

Polat, mr. H. (Rijen): Reaalhof 138 (8232 VS) postbus 2404 (8203 AK) Lelystad, tel. 0320-234828, fax 0320-280384, e-mail info@appelmanstratman.com

Raaijmakers, mr. W.T.J. (Nijmegen): Voltastraat 33 a (6902 PT) postbus 281 (1070 AS) Zevenaar, tel. 0316-344091, fax 0316-344891

Riel, mw. mr. B.L. van (Lelystad): Frans van Mierisstraat 111 (1071 RP) postbus 75725 (1070 AS) Amsterdam, tel. 020-5730020, fax 020-5730022

Righolt, mr. E.T. (Dordrecht): Westwagenstraat 69 (4201 HE) postbus 3013 (4200 EA) Gorinchem, tel. 0183-636438, fax 0183-406056, e-mail e.righolt@zhz.bureaurechtshulp.nl

Rijpstra, mr. R.M.: Buitenveldertselaan 106 (1070 AV) Amsterdam, tel. 020-7997190, fax 020-7997197, e-mail robert.rijpstra@bootadvocaten.nl

Sandee, mr. dr. F.J.: Europaweg 151 (2711 ER) postbus 3020 (2700 LA) Zoetermeer, tel. 079-3448181, fax 079-3427990

Scheffer, mw. mr. M. (Zeist): Laan Copes van Cattenburch 62 (2585 GC) Den Haag, tel. 070-3384040, fax 070-3501150

Schobben, mr. dr. R.J.P. (Enschede): Tempelsplein 21-22 (6411 ET) postbus 608 (6400 AP) Heerlen, tel. 045-5719005, fax 045-5718172, e-mail info@thuispartners.nl

Schöndfeld, mr. M.R.J.: Chassésingel 3 (4811 HA) Breda, tel. 076-5607048, fax 076-5607041

Slijters, mw. mr. A.N. (Den Haag): Jan van Goyenkade 12 (1075 HP) Amsterdam, tel. 020-4708231, fax 020-6754152

Souren, mr. I.J.M.I. (Rotterdam): Westdam 3 b (3441 GA) postbus 2148 (3440 DC) Woerden, tel. 0348-487000, fax 0348-487001, e-mail info@vbtm.nl

Speel-van Dijk, mw. mr. B.M. (Apeldoorn): Hendrik Hoogersstraat 2 (6524 AB) postbus 1125 (6501 BC) Nijmegen, tel. 024-3225245, fax 024-3600927, e-mail phijffer@balienet.nl

Steenberghe, mw. mr. M.T.H. (Dordrecht): Weena 750 (3014 DA) postbus 1110 (3000 BC) Rotterdam, tel. 010-2240000, fax 010-4148444

Stevens, mr. E.J.L. (Brielle): Calandstraat 13-15 (3016 CA) Rotterdam, tel. 010-4365151, fax 010-4360272

Strack-de Haan, mw. mr. A.M.M.J.T.: Weena 290 (3012 NJ) Rotterdam, tel. 010-2821607, fax 010-2821222, e-mail strackdehaanletselschadeadv@planet.nl

Tennebroek, mr. O.P.N.M. (Dommelen): Kardinaal van Rossumstraat 56 (5104 HN) Dongen, tel. 0162-387388, e-mail olaf.tennebroek@planet.nl

Thunnissen, mr. F.H.A.M. (Den Haag): Parnassusweg 126 (1076 AT) postbus 75505 (1070 AM) Amsterdam, tel. 020-5772327, fax 020-5772708, e-mail f.thunnissen@houthoff.com

Tollenaar, mr. N.W.A. (Den Haag): Burgerweeshuispad 301 (1076 HR) postbus 75084 (1070 AB) Amsterdam, tel. 020-5771771, fax 020-5771775, e-mail mailamst@dbbw.nl

Tubbergen, mr. P.W.: Beursplein 37 (3011 AA) postbus 30241 (3001 DE) Rotterdam, tel. 010-2051060, fax 010-2051061

Verhoeven, mw. mr. M.F. (Eindhoven): Wassenaarseweg 80 (2596 CZ) postbus 90636 (2509 LP) Den Haag, tel. 070-3286480, fax 070-3248389, e-mail nlverh36@hollandlaw.nl

Vink, mr. Z.W. (Amsterdam): 29 Wilson Street/Bowman House, (EC2M 2SJ) London/Groot-Brittannië, tel. 0044-2077869100, fax 0044-2075886888, e-mail zeeger.vink@nautadutilh.com

Visser, mw. mr. E.T.: Apollolaan 153 (1077 AS) postbus 75305 (1070 AH) Amsterdam, tel. 020-3058200, fax 020-3058205, e-mail info@vandematlitigation.nl

Vonk, mr. D.J.M. (Breda): Beursplein 37 (3011 AA) postbus 30241 (3001 DE) Rotterdam, tel. 010-2051060, fax 010-2051061, e-mail dvonk@lawton.nl

Voskuil-van Dijk, mw. mr. P.P.M. (Amsterdam): Turfpoortstraat 66 (1411 EH) Naarden, tel. 035-6235978, fax 035-6951571, e-mail pvoskuil@dbb-advocaten.nl

Vries, mr. J.J. de (Amsterdam): Noordersingel 4 (8917 BA) Leeuwarden, tel. 058-2169068, fax 058-2157013

Vroegh, mr. mr. E.P. (Haarlem): Hoofdweg 679 (2131 BC) postbus 562 (2130 AN) Hoofddorp, tel. 023-5643227, fax 023-5643230, e-mail info@wvrs.nl

Waaals, mw. mr. A.H.A.C. (Helmond): Wislaan 140 (5406 AD) postbus 27 (5400 AA) Uden, tel. 0413-271770, fax 0413-270370, e-mail waaals.advocaten@home.nl

Wakkie, mr. P.N. (Rotterdam): Burgerweeshuispad 301 (1076 HR) postbus 75084 (1070 AB) Amsterdam, tel. 020-5771771, fax 020-5771775, e-mail mailamst@dbbw.nl

Warringa, mr. G.M.: Postbus 19163 (1000 GD) Amsterdam, tel. 020-5504210

Wiarda, mw. mr. H.J.: Koningslaan 35 (1075 AB) postbus 75547 (1070 AM) Amsterdam, tel. 020-3053331, fax 020-3053330, e-mail h.wiarda@bd-advocaten.nl

Wiersma, mr. J. (Dordrecht): Admiraliteitskade 50 (3063 ED) postbus 4302 (3006 AH) Rotterdam, tel. 010-2725300, fax 010-2725400, e-mail jwiersma@akd.nl

Wit, mr. G.A. de (Amsterdam): Robijnstraat 3 (1812 RB) postbus 366 (1800 AJ) Alkmaar, tel. 072-5411103, fax 072-5411105, e-mail gdwit@pesman.nl

Zijll, mr. H.E. van (Uithoorn): Bertelmanstraat 96 (1075 LZ) postbus 75836 (1070 AV) Amsterdam, tel. 020-6721720, fax 020-6721720

Zwanen, mr. S.P.J.F.: Weena 690 (3012 CN) postbus 2888 (3000 CW) Rotterdam, tel. 010-4123217, fax 010-2246677, e-mail serge.zwanen@loyensloeff.com

Het Bureau van de Orde

Onderwerp	Telefoonnummer	E-mailadres
N.a.w. gegevens advocatuur	070 - 335 35 29	adres@advocatenorde.nl
Centrale Controle Verordeningen	070 - 335 35 26	ccv@advocatenorde.nl
Landelijke financiële bijdrage	070 - 335 35 23	finorg@advocatenorde.nl
Opleiding: alle vragen (09.00-12.00 uur)	070 - 335 35 55	opl@advocatenorde.nl
Communicatie: Advocatenblad,		
brochures et cetera	070 - 335 35 52	pr@advocatenorde.nl
Alle overige vragen advocaten	070 - 335 35 71/86	helpdesk@advocatenorde.nl

NIEUW KANTOOR/ASSOCIATIE

Beltman Van Dijk Advocaten (mrs. N.H.G. Beltman en S. van Dijk) Nieuwe Achtergracht 9-11 (1018 XT) Amsterdam, tel. 020-5289892, fax 020-5285662, e-mail info@beltmanvandijk.nl

Nieland & Asselbergs Advocaten (mrs. H.E.C.M. Nieland en S.C.M. Asselbergs) Ampèrestraat 2 a (4622 RE) postbus 913 (4600 AX) Bergen op Zoom, tel. 0164-241000, fax 0164-240870

MEDEVESTIGING

Lawton Advocaten (mrs. L. Bijlsma, P.W. Tubbergen en D.J.M. Vonk) Beursplein 37 (3011 AA) postbus 30241 (3001 DE) Rotterdam, tel. 010-2051060, fax 010-2051061

Vissers Advocatuur (mw. mr. Y.J. van Amelsvoort) Baronielaan 21 (4818 PA) Breda, tel. 076-5436671, fax 076-5436772, e-mail info@vissers-advocatuur.nl

NAAMSWIJZIGING

Brauer en Ferwerda te Heerlen thans: **Brauer & Van de Laar**

Advocatenkantoor Oud Walenburg te Rotterdam thans: **Advocatenkantoor Delfshaven**

Friedberg Neijzen Advocaten te Amsterdam thans: **Friedberg Oudendijk Advocaten**
Haarsma & Van Rossum Advocaten te Haren thans: **Haarsma Advocaten**

Jonkers & Penning Advocaten – Procureurs te Amsterdam thans: **Jonkers, mr. P.S.**
Bosch, mw. mr. A. te Den Haag thans: **Knibbe-Bosch, mw. mr. A.**

Kranendonk Van Westrop te Amsterdam thans: **Kranendonk Hupkes & Penning advocaten**

Van Pijkeren Van Leeuwen Advocaten te Goes thans: **Van Leeuwen Advocaten**
Leijen Nandoe Schoorl Advocaten te Alkmaar thans: **Leijen & Nandoe Advocaten**
Reinders Folmer, mw. mr. S.A. te Alphen a/d Rijn thans: **Nieuwenhulzen-Reinders Folmer, mw. mr. S.A.**

Van den Ouden Zijdeman Advocaten te Oude-Tonge thans: **Van den Ouden Advocaten**

Polak-van Praag, mw. mr. J.E. te Amsterdam thans: **Praag, mw. mr. J.E. van**
Heuvel, mw. mr. L.G.P.A. van den te Oss thans: **Putten-van den Heuvel, mw. mr. L.G.P.A. van**

Van Pijkeren Van Leeuwen Advocaten te Zierikzee thans: **Van Pijkeren Advocaten**
Haarsma & Van Rossum Advocaten te Emmen thans: **Van Rossum Advocaten**
Advocatenkantoor Kramen & Sars te Doetinchem thans: **Advocatenkantoor Sars Scheffer, mw. mr. N.C.** te Amsterdam thans: **Six- Scheffer, mw. mr. N.C.**

BEZOEKADRES / POSTBUS / TEL. / FAX / E-MAIL

Bakker & Kievitsbosch te Groningen: Stedumermaar 8 a (9735 AC) postbus 9420 (9703 LP) Groningen, e-mail info@benkadvocaten.nl

Bauke van der Meer Advocaat & Procureur te Amsterdam: De Entrée 11-13 (1101 BH) Amsterdam (Z-O), tel. 020-6509060, fax 020-6509061, e-mail info@bvdmeer.nl

Advocatenkantoor Delfshaven te Rotterdam: Westzeedijk 525 (3024 EL) Rotterdam
Dijkgraaf, mr. J.P.L.C. te Den Haag: Hoge Prins Willemstraat 226-228 (2584 HX) Den Haag

Dijkstra Voermans Advocatuur & Notariaat vestiging te Den Bosch: Fellenoord 204 (5611 ZC) postbus 6151 (5600 HD) Eindhoven, tel. 040-2698333, fax 040-2698349, e-mail info@dvan.nl

Gordeau, mr. L. te Bergen: Heereweg 261 (1873 GA) Groet, e-mail gordeau@multiweb.nl

Hellingman Bunders Advocaten te Amsterdam: Hobbemastraat 14 (1071 ZB) Amsterdam, e-mail mail@hellingmanbunders.com

Koetsier-van der Kamp, mw. mr. W. te Stadskanaal: Schoolstraat 2 (9541 CK) Vlagtwedde

Kranendonk Hupkes & Penning Advocaten te Amsterdam: e-mail info@khp-advocaten.nl

Kwaak-Knoel, mw. mr. drs. G. van der te Den Helder: van Ewijckspad 3 (1761 JN) Anna Paulowna, postbus is opgeheven

Leijen & Nandoe Advocaten te Alkmaar: e-mail leijennandoe@leijennandoe.nl

Loonstein, mr. H. te Amsterdam: Groot Blankenberg 49 (1082 AC) Amsterdam

Maarwijck, mw. mr. Y. van te Giethoorn: Weerdstraat 9 (7941 XL) Meppel, tel. 0522-256392, fax 0522-261997

Van den Ouden Advocaten te Oude-Tonge: Postbus 16 (3255 ZG) Oude-Tonge, e-mail info@vdoadvocaten.nl

Advocatenkantoor Sars te Doetinchem: tel. 0314-373640, fax 0314-373641, e-mail info@sarsadvocaten.nl

Skadden, Arps, Slate Meagher & Flom LLP te London/Groot-Brittannië: 40 Bank Street, Canary Wharf (E14 5DS) London/Groot-Brittannië

Solv te Amsterdam: Schippersgracht 1-3 (1011 TR) Amsterdam, tel. 020-5300160, fax 020-5300170

Advocatenkantoor mr. E.H. Terheggen te Utrecht: Kievitstraat 2 b (3514 VB) Utrecht

Thijssen, mw. mr. H.M.B. te Haarlem: Kenaupark 24 (2011 MT) postbus 3153 (2001 DD) Haarlem

Tonningen-ter Huizen, mw. mr. C.E. te Hilversum: 's-Gravenlandseweg 84 (1217 EW) Hilversum

Verleu Advocaten te Vinkeveen: Turkoois 32 (3643 AJ) Mijdrecht

Westmaas-Bosma-Advocaten te Zeewolde: Stevinweg 6 (3891 WA) Zeewolde

Yspeert Advocaten te Groningen: Helperpark 302 (9723 ZA) postbus 1182 (9701 BD) Groningen, e-mail info@yspeert.nl

Literatuur

prof. mr. P. Abas
Benadeling van een medecontractant
Kluwer Juridische Uitgevers Deventer 2003
168 p. € 33
ISBN 90 1300 741 4

Agenda voor de rechtspraak 204 (A5 en A4)
Kluwer Juridische Uitgevers Deventer 2003
380 p. € 41
ISBN 90 1300 595 0 en 90 1300 588 8

Arbeidsrecht in 2001 en 2002
Serie Nederlandse Jurisprudentie Pockets
Kluwer Juridische Uitgevers Deventer 2003
632 p. € 45
ISBN 90 1300 368 0

prof. mr. S.M. Bartman, prof. mr. A.F.M. Dorresteyn
Van het concern, 5e druk
Kluwer Juridische Uitgevers Deventer 2003
316 p. € 36,50
ISBN 90 2684 166 3

mr. J. Boksem
Vademecum strafzaken
Kluwer Juridische Uitgevers Deventer 2003
152 p. € 24,50
ISBN 90 1300 334 6

Bw-krant jaarboek
Doel en effect van civielrechtelijke sancties
Kluwer Juridische Uitgevers Deventer 2003
192 p. € 25
ISBN 90 1300 804 6

mr. J.G. Gräler
Mandeligheid
Kluwer Juridische Uitgevers Deventer 2003
482 p. € 43
ISBN 90 1300 679 5

dr. B. Hessel e.a.
In de Europese houdgreep
Kluwer Juridische Uitgevers Deventer 2003
168 p. € 32,50
ISBN 90 2683 869 7

mr. drs. S.F.H. Jellinghaus
Harmonisatie van arbeidsvoorwaarden, in het bijzonder na een fusie of overname
Kluwer Juridische Uitgevers Deventer 2003
416 p. € 50
ISBN 90 1300 657 4

mr. M.J. Kronenberg, mr. B. de Wilde
Grondtrekken van het Nederlandse strafrecht
Kluwer Juridische Uitgevers Deventer 2003
344 p. € 31
ISBN 90 1300 477 6

prof. mr. P. van Schillgaarde, prof. mr. J.W. Winter
Van de BV en de NV, 13e druk
Kluwer Juridische Uitgevers Deventer 2003
440 p. € 39,75
ISBN 90 1300 342 7

prof. mr. W.J. Slagter
Slagter over eigendom
Kluwer Juridische Uitgevers Deventer 2003
240 p. € 40
ISBN 90 1300 791 0

prof. mr. A.A. van Velten
Privaatrechtelijke aspecten van onroerend goed
Kluwer Juridische Uitgevers Deventer 2003
500 p. € 50
ISBN 90 1300 567 5

G.A. van der Wal
Recht met reden
Kluwer Juridische Uitgevers Deventer 2003
444 p. € 55
ISBN 90 1300 414 8

dr. mw. mr. E.E. de Wijkerslooth-Vinke e.a.
Huurrechtmemo
Kluwer Juridische Uitgevers Deventer 2003
508 p. € 26,75
ISBN 90 1300 700 7

(advertentie)

FRAUDE?

DÖRR BEDRIJFSRECHERCHE
RECHERCHE- EN ADVISORBUREAU

010 - 212 49 23
www.dorr-recherche.nl

- Alle disciplinaire beslissingen die sinds 1986 in het Advocatenblad zijn gepubliceerd zijn ook te vinden op www.advocatenorde.nl en BalieNet
- Publicatie in deze rubriek geschiedt door de Commissie Disciplinaire Rechtspraak, bestaande uit mr. A.G. Beets, mr. J.C.P. Ekering, mr. H.J.A. Knijff, mr. I.E.M. Sutorius, mr. G.J. Kemper en mr. C.H.B. Winters.

GEHEIMHOUDINGSPLICHT GESCHONDEN

Hof van Discipline 17 mei 2002, nr. 3525

(Mrs. Peepkorn, Byvanck, van den Bergh, Scheltema, Hooykaas)

Raad van Discipline 's-Gravenhage 5 november 2001

(Mrs. Robbers, Claassen, Eschauzier, Maat, van Nispen tot Sevenaer)

De verplichting tot geheimhouding geldt als een fundamenteel beginsel dat de advocaat in de uitoefening van zijn beroep in acht dient te nemen en waarop de cliënt met het oog op de juiste behartiging van zijn belangen onvoorwaardelijk moet kunnen vertrouwen.

- *Advocatenwet art. 46 (1.3 Geheimhoudingsplicht)*
- *Gedragsregel 6*

Feiten

Mr. X is in het verleden opgetreden als advocaat van klager en diens onderneming, A B.V. Klager wordt op zeker moment aangehouden op verdenking van onder meer overtreding van de Opiumwet. Mr. X wordt in dat verband door de rechter-commissaris als getuige gehoord. Hij legt een verklaring af en spreekt na afloop van dat verhoor met een officier van justitie en een rechercheur, van welk gesprek een proces-verbaal wordt opgesteld. In de daaropvolgende strafzaak wordt mr. X wederom als getuige gehoord, zowel in eerste aanleg als in appel. De klacht houdt in dat mr. X bij verschillende gelegenheden zijn geheimhoudingsplicht heeft geschonden. Mr. X beroept zich erop dat klager lang heeft stilgezeten alvorens zijn klacht in te dienen. Daarnaast voert hij als verweer dat hij uitsluitend informatie van algemene bekendheid heeft doorgegeven en dat het gesprek met de officier van justitie en de rechercheur een informeel karakter had, waarbij hij niet op zijn verschoningsrecht is gewezen en hem niet is meegedeeld dat proces-verbaal zou worden opgemaakt.

Overwegingen van de raad

Ten aanzien van de ontvankelijkheid oordeelt de raad dat het enkele tijdsverloop gelegen tussen de gebeurtenissen, die tot de klacht hebben geleid, en de indiening van de klacht niet leidt tot de slotsom dat klager alleen vanwege dit tijdsverloop niet-ontvankelijk zou moeten worden verklaard. De raad laat bij dit oordeel meewegen dat een tijdsverloop van een jaar en vier maanden in dit verband niet als onredelijk lang is aan te merken en dat mr. X in de betreffende periode, te weten in november 1999 en in juni 2000, als getuige bij de strafzaak tegen klager is betrokken, bij welke gelegenheden de door mr. X in juni 1999 afgelegde getuigenverklaring en het gesprek na afloop daarvan onderwerp van het verhoor zijn geweest.

De raad verwerpt derhalve het beroep op niet-ontvankelijkheid van klager.

Inhoudelijk oordeelt de raad als volgt.

Onder de geheimhoudingsplicht van de advocaat valt alle kennis omtrent de cliënt, hoe ook verkregen. Slechts voor feiten van algemene bekendheid kan een uitzondering worden gemaakt. Van belang is voorts dat de geheimhoudingsplicht van de advocaat onder omstandigheden kan worden opgeheven door de cliënt, zij het dat de advocaat zelfs in dat geval zich, voorzover dit in overeenstemming is met een goede beroepsuitoefening, op zijn verschoningsrecht kan beroepen, o.m. indien hij, zoals in casu, als getuige wordt verhoord. Vast staat dat klager mr. X in deze niet van zijn geheimhoudingsplicht heeft ontheven.

Blijkens het proces-verbaal van verhoor van mr. X in juni 1999 heeft mr. X een reeks van mededelingen gedaan over de persoon van klager, over gedragingen of handelingen van klager en over A B.V.

Als voorbeelden noemt de raad de volgende uitlatingen:

... (volgen beschrijvingen van het werk van mr. X voor A B.V. en daarbij betrokken personen waaronder klager, de rolverdeling van die personen bij hun werkzaamheden) ...

De raadsman vraagt mij of ik adviezen heb gegeven m.b.t. legale of illegale activiteiten. Ik beroep mij op mijn verschoningsrecht maar ik wil wel zeggen dat het onzin is dat ik gezegd zou hebben: waar jullie mee bezig zijn is legaal. Het tegendeel is het geval. Er werden aan mij vragen gesteld die concreet waren en die gingen er dan over of een bepaalde stof bijvoorbeeld op lijst 1 van de Opiumwet stond. Ook werd mij gevraagd om te informeren of een bepaalde stof binnenkort op de lijst zou kunnen komen.

Ik heb ook wel eens met klager en (een van diens medewerkers) gesproken over de bijwerking van een stof.

...

Al deze uitlatingen, en nog vele meer uit het proces-verbaal, zijn mededelingen van mr. X die in strijd zijn met zijn geheimhoudingsplicht. Het betreft bovendien, gezien de aard en de inhoud van de mededelingen, geen mededelingen over feiten van algemene bekendheid.

Voorts staat, gelet mede op het door het door mr. X gevoerde verweer, vast dat mr. X na afloop van het verhoor door de rechter-commissaris in juni 1999 met (de officier van justitie) en (de rechercheur) heeft gesproken over de strafzaak van klager en diens persoon. In het midden kan blijven of het door betrokkenen van dat gesprek gemaakte proces-verbaal als onrechtmatig is te kwalificeren en of de inhoud daarvan geheel en al juist is. De enkele omstandigheid reeds dat mr. X in dat gesprek heeft gesproken over aspecten van de betrokkenheid van klager in de strafzaak vormt een schending van het op mr. X rustende beroepsgeheim.

De mening van mr. X dat hij, in weerwil van het beroepsgeheim, wel zaken zou mogen vermelden welke ten faveure van klager zijn, vindt geen enkele steun in de voor advocaten geldende regels. Mr. X had een- en andermaal dienen te zwijgen.

Om dezelfde reden verwerpt de raad het verweer dat mr. X zich in redelijkheid mocht verdedigen tegen beschuldigingen van de toenmalige verdachten. De raad acht gelet op dit verweer aannemelijk dat mr. X zich bij het doen van de gewraakte mededelingen tijdens het verhoor door de rechter-commissaris eerder door zijn eigen belang dan door dat van zijn cliënt heeft laten leiden.

De raad komt tot de slotsom dat de klacht gegrond is.

...

Beslissing van de raad

De raad verklaart de klacht gegrond en legt ter zake als maatregel op een schorsing in de uitoefening van de praktijk voor de duur van vier weken, waarvan drie weken voorwaardelijk.

Overwegingen van het hof

Klager verwijt mr. X dat hij tijdens het verhoor door de rechter-commissaris in juni 1999 en in het aansluitend daarop met een officier van justitie en een rechercheur gevoerde gesprek zijn geheimhoudingsplicht heeft geschonden door zich uit te laten omtrent bijzonderheden van klagers zaken, de persoon van klager en de aard en de omvang van diens belangen.

Tevens verwijt klager mr. X dat deze door zijn verklaring bij de rechter-commissaris zijn eigen belang boven dat van klager als zijn cliënt heeft laten prevaleren.

Klager acht de verweten gedragingen van mr. X schadelijk voor het vertrouwen in de advocatuur.

Het hof gaat uit van voormelde klachtomschrijving nu daartegen geen grief is gericht.

Het hof gaat uit van de feiten die de raad in zijn beslissing heeft vermeld, behoudens het navolgende. Mr. X maakt bezwaar tegen de vaststelling door de raad dat mr. X niet heeft verzocht om een afschrift van het proces-verbaal van bevindingen van de officier van justitie en de rechercheur van juni 1999. Mr. X heeft bij de appèlmemorie een brief van 28 oktober 1999 overgelegd, waaruit blijkt dat op genoemde datum door een kantoorgenoot telefonisch om zodanig afschrift is verzocht. Het bezwaar van mr. X is gegrond. Dit onderdeel van de vaststelling van feiten door de raad laat het hof bij de beoordeling van de zaak buiten beschouwing.

Tegen de beslissing van de raad voert mr. X voorts de volgende grieven aan:

1. ten onrechte en op onjuiste gronden heeft de raad het beroep op de niet-ontvankelijkheid van de klacht verworpen;
2. bij de inhoudelijke beoordeling van de klacht is onvoldoende rekening gehouden met de positie waarin mr. X verkeerde en de wijze

waarop het proces-verbaal van bevindingen van juni 1999 tot stand is gekomen;

3. de door de raad opgelegde maatregel is te zwaar, gelet op de bijzondere omstandigheden van het geval.

Het hof verenigt zich met de overwegingen van de raad omtrent de beoordeling van de ontvankelijkheid van de klacht met dien verstande dat niet is gebleken dat het gesprek dat mr. X na afloop van zijn verhoor door de rechter-commissaris met de officier van justitie en de rechercheur heeft gevoerd, onderwerp van ondervraging door het hof is geweest. Dat brengt het hof echter niet tot een ander oordeel dan de raad. Het hof overweegt voorts dat noch een verzoek om strafrechtelijke vervolging en een beklag ex artikel 12 van het Wetboek van Strafvordering tegen een beslissing om geen strafrechtelijke vervolging in te stellen noch het voornemen een klacht bij de tuchtrechter in te dienen tevoren aan mr. X behoeven te worden meegedeeld. De omstandigheid dat zulks niet is geschied staat daarom niet aan de ontvankelijkheid van de onderhavige klacht in de weg. De eerste grief wordt om die redenen verworpen.

Omtrent de tweede grief overweegt het hof het volgende. Toen mr. X op uitnodiging van de rechter-commissaris in juni 1999 als getuige werd gehoord in de strafzaken van medeverdachten van klager, werd hij zelf niet verdacht van enig strafbaar feit. Hij was door klager niet van zijn plicht tot geheimhouding ontheven. Ondanks het feit dat hij zich in het algemeen heeft beroepen op het verschoningsrecht dat hem als geheimhouder toekomt, heeft hij zich uitgelaten omtrent feiten die hem als advocaat van klager over zijn cliënt en over bijzonderheden van diens zaken bekend zijn geworden.

De door mr. X als een benarde situatie ervaren omstandigheid dat door medeverdachten van klager werd gesuggereerd dat zij – bij het plegen van de strafbare feiten waarvan zij werden verdacht – overeenkomstig adviezen van mr. X zouden hebben gehandeld, rechtvaardigt niet dat mr. X zijn verplichting tot geheimhouding jegens klager schond.

Dit geldt evenzeer voor de uitlatingen die hij – blijkens een proces-verbaal van bevindingen van juni 1999, opgemaakt door de opsporingsambtenaren – na afloop van het getuigenverhoor door de rechter-commissaris aan hen heeft gedaan.

Blijkens de verklaringen van de rechercheur en de opmerkingen van de officier van justitie, gerelateerd in het proces-verbaal van de terechtzitting van juli 1999 van de rechtbank te C in de strafzaak tegen klager, heeft mr. X dit gesprek zelf gezocht en heeft hij zijn uitlatingen gedaan wetende dat hiervan aantekeningen werden gemaakt. Onder deze omstandigheden oordeelt het hof dat geen sprake is van onrechtmatig verkrijgen van die informatie. Een en ander brengt mee dat de tweede grief vergeefs is voorgesteld.

Het hof is met de raad van oordeel dat mr. X de geheimhoudingsplicht jegens klager meermalen heeft geschonden. De verplichting tot geheimhouding geldt als een fundamenteel beginsel dat de advocaat in de uitoefening van zijn beroep in acht dient te nemen en waarop cliënten met het oog op de juiste behartiging van hun belangen onvoorwaardelijk moeten kunnen vertrouwen. Schending van de uit

dit beginsel voortvloeiende verplichting rechtvaardigt een zware maatregel als door de raad opgelegd, ook indien, zoals in casu, mr. X niet eerder tuchtrechtelijk is veroordeeld. Overigens heeft mr. X geen omstandigheden aangevoerd die een minder zware maatregel zouden rechtvaardigen. De grief van mr. X tegen de zwaarte van de opgelegde maatregel wordt daarom eveneens verworpen.

Het hiervoor overwogene leidt tot de slotsom dat de beslissing van de raad dient te worden bekrachtigd.

Beslissing van het hof

Bekrachtigt de beslissing van de raad.

CITEREN UIT STRAFDOSSIER

Raad van Discipline 's-Hertogenbosch, 1 juni 2002
(*mrs. Houterman, Van Dooren, Peeters, Erkens en Martens*)

Om de advocaat in staat te stellen de belangen van zijn cliënt zo goed mogelijk te behartigen stelt het Openbaar Ministerie het volledige strafdossier ter beschikking aan de advocaat van een verdachte. De advocaat mag hiervan kennisnemen en deze kennis gebruiken om de belangen van zijn cliënt te behartigen. De advocaat mag na kennisneming van het strafdossier geen handelingen verrichten waardoor het strafrechtelijk onderzoek kan worden bemoeilijkt. Zeker in een zaak waarin beperkingen zijn opgelegd dient een advocaat zich terughoudend op te stellen en de stukken als uiterst vertrouwelijk te behandelen.

- *Advocatenwet art. 46 (2,3 Gedragingen in strafzaken)*
- *Gedragsregel 1*

Feiten

Mr. X bezoekt als piketadvocaat de in verzekering gestelde verdachte A, aan wie alle beperkingen zijn opgelegd. Op verzoek van A neemt mr. X na dat bezoek telefonisch contact op met de vriendin van A en hij informeert haar over de stand van zaken. Mr. X wordt vervolgens gebeld door de zoon van A, die hij ook informatie verschaft over de stand van zaken met betrekking tot de in verzekeringstelling van diens vader. Enkele dagen later voert mr. X een gesprek met die zoon, waarbij mr. X hem nogmaals informatie verschaft en met hem stukken uit het strafdossier doorneemt. Daarbij laat mr. X een foto zien waarop A en diens zoon staan afgebeeld. Het betreft een complexe strafzaak, waarin meerdere personen worden verdacht van het plegen van strafbare feiten.

Klacht

De hoofdofficier van Justitie klaagt over het optreden van mr. X als volgt.

Mr. X heeft als raadsman van de verdachte A – die zich in voorlopige hechtenis bevond en aan wie alle beperkingen waren opgelegd – zich de vrijheid veroorloofd om de hem ter beschikking gestelde stukken door te nemen met de zoon van de verdachte, welke zoon bovendien, hetgeen voor mr. X volstrekt duidelijk moest zijn, medeverdachte

te was in de betreffende strafzaak. Mr. X liet deze persoon onder andere weten dat zijn telefoon werd afgetapt. Door het optreden van mr. X had het onderzoek ernstige schade kunnen oplopen.

Klager voert in dit verband het volgende aan.

Het gaat in deze kwestie om een strafzaak van een groot kaliber. Mr. X was op de hoogte van de beperkingen die aan zijn cliënt waren opgelegd. Zeker in een strafrechtelijk onderzoek waarbij aan een verdachte alle beperkingen zijn opgelegd dient een advocaat de aan hem ter beschikking gestelde stukken als zeer vertrouwelijk te beschouwen. Mr. X had in elk geval, nadat zijn cliënt aan de rechter-commissaris was voorgeleid en hij over het toen beschikbare dossier beschikte, horen te begrijpen dat ook de zoon van zijn cliënt ten minste de kans liep in het opsporingsonderzoek betrokken te zijn of te worden. De wetenschap dat aan zijn cliënt alle beperkingen waren opgelegd had voor mr. X aanleiding behoren te zijn voor de grootst mogelijke terughoudendheid om met wie dan ook over de strafzaak te spreken.

Tot zijn verweer voert mr. X aan dat hij het tot zijn taak rekende als advocaat van A om, ondanks de beperkingen die waren opgelegd, diens directe familie (zoon en vriendin) te informeren. Het was mr. X niet duidelijk dat de zoon medeverdachte was. Hij heeft er toen ook niet aan gedacht dat de zoon van zijn cliënt de kans liep om eveneens in het opsporingsonderzoek betrokken te zijn of te worden. Op het moment dat mr. X het gesprek met de zoon voerde was het hem nog steeds niet duidelijk dat die zoon medeverdachte zou kunnen zijn in de strafzaak.

De regel, dat het feit dat aan een cliënt beperkingen zijn opgelegd voor diens advocaat aanleiding dient te zijn tot het betrachten van de grootst mogelijke terughoudendheid om met wie dan ook over de strafzaak te spreken, is geen regel die te allen tijde en onder alle omstandigheden zou moeten gelden.

Overwegingen van de raad

Het is van algemene bekendheid dat de positie van een advocaat in strafzaken, zeker indien aan zijn cliënt alle beperkingen zijn opgelegd, een moeilijke is. Om een advocaat in staat te stellen de belangen van zijn cliënt zo goed mogelijk te behartigen stelt het Openbaar Ministerie het volledige strafdossier ter beschikking aan de advocaat van de verdachte. Een advocaat mag hiervan kennisnemen en deze kennis gebruiken om de belangen van zijn cliënt te behartigen. De advocaat mag na kennisneming van het strafdossier geen handelingen verrichten waardoor het strafrechtelijk onderzoek kan worden bemoeilijkt. Zeker in een zaak waarin beperkingen zijn opgelegd dient een advocaat zich terughoudend op te stellen en de stukken als uiterst vertrouwelijk te behandelen. De raad kan zich niet verenigen met de opvatting van mr. X dat onder omstandigheden stukken uit het strafdossier met derden besproken zouden mogen worden, zeker niet met derden wier naam en foto in het dossier voorkomen. Mr. X wist, of had althans moeten weten, dat aan zijn cliënt alle beperkingen waren opgelegd. In een dergelijke situatie mag een advocaat alleen feitelijke mededelingen aan de familie doen, zoals het feit dat het betreffende familielid als verdachte in een strafzaak in verze-

kering is gesteld en of – en zo ja wanneer – hij of zij aan de rechter-commissaris zal worden voorgeleid. Mr. X heeft onzorgvuldig gehandeld door met de zoon van de verdachte stukken uit het strafdossier door te nemen, hem vertrouwelijke mededelingen te doen en hem bovendien foto's uit het dossier te tonen.

Bij het bepalen van de maatregel betreft de raad dat mr. X de onjuistheid van zijn handelwijze niet heeft ingezien en ook nog steeds niet inziet.

Volgt

De raad acht de klacht gegrond en legt de maatregel van berisping op.

BRIEF AAN DE RECHTER

Raad van Discipline Arnhem, 3 juni 2002

(mrs. Van Ginkel, Brandsma, Dam, Harenberg en Knüppe)

De advocaat die een brief schrijft aan de rechter, nadat de behandeling van de zaak is gesloten, en zonder de advocaat van de wederpartij daarover in te lichten, handelt in strijd met de in de Gedragsregels verankerde beginselen van fair play en equality of arms.

- Artikel 46 Advocatenwet (5.1 Regels die betrekking hebben op de juridische strijd)
- Gedragsregels 14, 15

Feiten

Mr. X staat een werknemer van klager bij in een ontbindingsprocedure. Tijdens de mondelinge behandeling van de zaak ontstaat discussie over het in het geding brengen van stukken door mr. X en door de raadsman van klager. De producties die mr. X in het geding wil brengen worden geweigerd, waarna commotie ontstaat en mr. X de zitting verlaat en in de wachtkamer plaatsneemt, met het oog op de mogelijkheid van voortzetting van de behandeling. De zitting wordt evenwel niet heropend.

Daags daarop schrijft mr. X aan de kantonrechter een brief, waarvan hij geen kopie zendt aan de raadsman van klager. In zijn brief klaagt mr. X erover, dat de kantonrechter de partijen niet gelijkwaardig heeft behandeld door aan mr. X te weigeren stukken in het geding te brengen, terwijl dat aan de raadsman van klager wel zou zijn toegestaan. Mr. X stelt daarom voor dat de kantonrechter zich onmiddellijk aan de zaak onttrekt, het nemen van een beslissing achterwege laat en de zaak verwijst naar een ander kantongerecht. Bij gebreke van een positieve reactie, aldus mr. X, rest hem niet anders dan de wraking van de kantonrechter te verzoeken.

De kantonrechter heeft daarop mr. X uitgenodigd voor een gesprek, wat tot resultaat heeft dat mr. X alsnog, diezelfde dag, een ordner met diverse bescheiden ter griffie van het kantongerecht heeft gedeponneerd. In zijn begeleidende brief schrijft mr. X aan de Kantonrechter onder meer:

‘... bericht ik u hiermede dat voor wat mij en cliënt betreft de kwestie tot volle tevredenheid als afgehandeld kan worden beschouwd, temeer daar tijdens ons gesprek bleek dat een en ander ook nog deels op een misverstand berustte. Mijn (eerdere) brief kunt u dan ook als niet-verzonden beschouwen.’

Ook van deze brief heeft mr. X geen afschrift aan de raadsman van

klager gestuurd, en evenmin deze over de inhoud van zijn brief en het deponeren van de stukken geïnformeerd. De kantonrechter blijkt het standpunt te hebben ingenomen dat hij de wederpartij nog de gelegenheid zou bieden op de stukken te reageren, indien hij zou besluiten daarvan kennis te nemen, maar hij heeft daarvan afgezien.

De klager beklagt zich erover dat mr. X, ondanks zijn bekendheid met de bezwaren van zijn wederpartij, stukken in het geding heeft gebracht zonder die wederpartij daarover te informeren en zonder er rekening mee te houden dat de wederpartij op die stukken zou moeten kunnen reageren. Het tweede klachtonderdeel houdt in dat mr. X, nadat om een uitspraak was gevraagd, zonder medeweten en toestemming van de wederpartij een afspraak met de kantonrechter heeft gemaakt en met deze overleg heeft gepleegd.

Het derde onderdeel van de klacht houdt in dat mr. X, nadat een datum voor de beschikking was gevraagd, zich tweemaal tot de kantonrechter heeft gewend, door middel van brieven, zonder een kopie aan de advocaat van de wederpartij te zenden en zonder daartoe aan de wederpartij om toestemming te vragen.

Overwegingen van de raad

Nadat mr. X de zitting had verlaten en hij niet was teruggedroepen, had mr. X moeten begrijpen dat de behandeling van de zaak was gesloten en dat uitspraak zou worden gedaan. De behandeling van een ontbindingsverzoek voorziet immers slechts in één schriftelijke ronde en één mondelinge behandeling. Door zich vervolgens zonder toestemming van de wederpartij tot de rechter te wenden heeft mr. X gehandeld in strijd met hetgeen een behoorlijk advocaat betaamt. Dit beginsel is ook met zoveel woorden neergelegd in de Gedragsregels 1992.

Mr. X heeft tot zijn verweer aangevoerd dat hij met zijn brief de intentie had om te wraken, en dat de wrakingsprocedure niet voorziet in een informatieverplichting jegens de wederpartij. Dat verweer gaat echter niet op, alleen al omdat de eerste brief van mr. X geen wrakingsverzoek is maar een verzoek aan de kantonrechter om zich aan de zaak te onttrekken. Mr. X had moeten begrijpen dat hij zo'n verzoek niet zonder toestemming van, laat staan geheel buiten de (advocaat van de) wederpartij om had mogen doen. Dat geldt ook voor al hetgeen in het vervolg op die brief is gepasseerd, te weten het gesprek met de kantonrechter, het depot en de daarbijbehorende brief van mr. X. Ook wanneer mr. X redenen had om aan te nemen dat nog niet om een uitspraak was gevraagd, stond het hem niet vrij om zich eenzijdig zonder afschrift van zijn brief aan de wederpartij tot de kantonrechter te wenden en de wederpartij onkundig te houden van de communicatie die in het vervolg op die brief tussen hem en de kantonrechter heeft plaatsgevonden. Zulks is in strijd met de in de Gedragsregels verankerde beginselen van fair play en equality of arms. De klacht is dan ook in zijn geheel gegrond. Mr. X wordt terzake de hierna te noemen maatregel opgelegd.

Volgt

Gegrondbevinding van de klacht; aan mr. X wordt de maatregel van enkele waarschuwing opgelegd. ●